

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 158
SIJEČANJ-VELJAČA 2019.
TEVET / ŠVAT / ADAR I 5779.

TEMA BROJA:
JEZICI

SADRŽAJ

4 UVODNIK	16 MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA U EUROPSKOM PARLAMENTU	33 KNJIGA ZA UČENJE ENGLESKOG I JIDIŠA ILI KAKO ZAPOČETI NOVI ŽIVOT U AMERICI
5 ILAN MOR — NOVI VELEPOSLANIK DRŽAVE IZRAEL U HRVATSKOJ	16 PULA DOMAĆIN 16. DRŽAVNOG SEMINARA O HOLOKAUSTU	35 KAKO SE KAŽE EMAIL NA JIDIŠU?
8 POTRESNI SUSRET U ZAGREBU: PREŽIVJELI HOLOKAUSTA I POTOMCI NACISTA	18 AMOS OZ — POZDRAV FANATICIMA	36 KADA SU MEDICINSKE SESTRE U DETROITU UČILE JIDIŠ
10 KARDINAL BOZANIĆ: MORAMO DATI POSEBU POZORNOST ONOME ŠTO SE DOGAĐALO U NAŠOJ SREDINI	19 ERIKUR ORN NORDDAHL: ZLO	37 LADINO – JEZIK SEFARDA
11. SVJETSKI ŽIDOVSKI KONGRES POZDRAVIO GOVOR KARDINALA BOZANIĆA	20 ELLY EBENSPANGER- DA SE NE ZABORAVI	39 PJESME NA LADINU NA SKUPU LIMMUD EX-YU 2018.
11 HRVATSKA VLADA: VAŽNOST ZAŠTITE DOSTOJANSTVA SVAKE OSOBE I EDUKACIJE MLADIH	20 O MASLINI U ŽIDOVSKOJ TRADICIJI, TE PRVOM KOŠER MASLINOVOM ULJU U HRVATSKOJ	40 SI NON AGORA, KUANDO?
12 KOLINDA GRABAR-KITAROVIĆ: “ZDS NIJE POVIJESNI HRVATSKI POZDRAV”	21 JEZIK I PISMO U ŽIDOVSKIM VJERSKIM KNJIGAMA	41 “GUSLAČ NA KROVU” PONOVRNO NA JIDIŠU U NEW YORKU
12 KAMENČIĆ ZA ŽRTVE HOLOKAUSTA	25 JEZICI IZRAELA	42 IZGUBLJENE PJESME NA JIDIŠU U NOMINACIJI ZA NAGRADU GRAMMY
13 SAT POVIJESTI U VRBOVSKOM	26 ZANIMLJIVOSTI O HEBREJSKOM JEZIKU	43 ČITATE LI ARAVRIT?
14 FILMOVI I IZLOŽBA O TUŽNIM SUDBINAMA KARLOVAČKIH ŽIDOVA	28 PRIČA O ELIEZERU BEN-YEHUDI, OCU MODERNOG HEBREJSKOG JEZIKA	44 ŽIDOVI U HRVATSKOM NOGOMETU
15 AUSCHWITZ: OBILJEŽENA 74. OBLJETNICA OSLOBOĐENJA LOGORA	30 JEDINO DIJETE NA SVIJETU S HEBREJSKIM KAO MATERINJIM JEZIKOM	47 PROMICATELJI AMERIČKE GLAZBE
	31 AMOS OZ O HEBREJSKOM JEZIKU	50 “MOJ OTAC AMOS OZ OSTAVIO NAS JE S RIJEČIMA KOJE MIJENJAJU SVIJET”
	32 ZA NEKE ULTRAORTODOKSNE ŽIDOVE SAMO JE JEDAN JEZIK MOGUĆ	51 DODIJELJENE NAGRADE NA 62. NAGRADNOM NATJEČAJU SAVEZA

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MAŠA TAUŠAN, ANA LEBL, TAMARA UKRAINČIK, TENA BUNČIĆ, OGNJEN KRAUS, MILIVOJ DRETAR, NARCISA POTEŽICA,
LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ, RENATA DEBELJAK, VESNA DOMANY HARDY, SIMONA DELIĆ, FREDI KRAMER, IVAN BAUER

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

uvodnik prošlog broja Ha-Kola završila sam riječima “Nadamo se da će nova 2019. donijeti neke bolje i vedrije teme”. A nova 2019. stvarno je započela zanimljivo — u Hrvatsku je stigao novi izraelski veleposlanik gospodin Ilan Mor koji se rado odazvao pozivu da se predstavi čitateljima Ha-Kola. Veleposlanik Mor vrlo je zanimljiv čovjek i već se unaprijed veselimo nastavku suradnje.

Krajem siječnja obilježen je diljem Hrvatske i svijeta Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta. U Zagrebu je susret preživjelih žrtava Holokausta i potomaka nacista bio posebno dirljiv, ali posebno je odjeknula izjava kardinala Josipa Bozanića koji je pred zagrebačkom katedralom održao skup na kojem je rekao kako u Hrvatskoj posebnu pozornost treba dati zločinima koji su se događali u Hrvatskoj, u Jasenovcu. Taj govor pozdravio je i Svjetski židovski kongres, a slične riječi ponovio je i hrvatski premijer Andrej Plenković. Hrvatska predsjednica Kolinda Grabar-Kitarović je pak izjavila da je pogriješila kada je kazala da je “ZDS” stari hrvatski pozdrav, ali je nakon toga rekla da ustaški poklič ipak treba razlikovati od pokliča “ZDS” koji su u Domovinskom ratu

koristile neke hrvatske postrojbe. Možda je sve to najbolje opisao predsjednik Židovske općine Zagreb i Koordinacije židovskih općina Hrvatske, dr. Ognjen Kraus rekavši kako je židovska zajednica u Hrvatskoj dugo čekala na ovakve izjave ali i kako očekuje da se “s riječi prijeđe na djela”. I sada, kao i obično, čekamo...

Ovaj broj posvećen je židovskim jezicima, od ivrita do jidiša i ladina i brojnih drugih jezika koje su Židovi koristili tijekom svoje duge povijesti. Jezik je važna stvar, jezik je način komunikacije, pruža nam mogućnost da se razumijemo ili barem da se pokušamo razumijeti. Ponovno rođenje hebrejskog kao živog jezika sigurno je još jedno čudo Izraela, kao što je to istaknuo i veleposlanik Mor. Znamo li dovoljno o jezicima kojima su se služili naši preci i o jeziku ili jezicima koji se danas govore u Izraelu? O jeziku i pismu u židovskim vjerskim knjigama zanimljivo piše naš rabin Luciano Moše Prelević. I dok smo birali tekstove za temu ovog broja, stigla je tužna vijest o odlasku Amosa Oza, zaljubljenika u hebrejski, čovjeka koji je od tog jezika napravio muziku. Pročitajte što je on sam rekao o hebrejskom i kada je, pre-

ma njegovom mišljenju, hebrejski ponovno rođen. Zna li kako se kaže email na jidišu i zašto su medicinske sestre u Detroitu svoje-dobno učile jidiš? Zna li kako se zove čovjek koji se smatra ocem modernog hebrejskog jezika? Sve ćete to otkriti u ovom broju a tu su i drugi zanimljivi tekstovi, pa se nadamo da ćete ponešto i naučiti, npr. otkriti zašto se hebrejski piše s desna na lijevo.

Fredi Kramer podsjeća na veliki doprinos Židova hrvatskome nogometu, a Ivan Bauer piše još jedan u nizu svojih sjajnih tekstova o muzici i ulozu koju su Židovi imali u ispisivanju glazbene povijesti. Predstavljamo i dvije nove knjige, jednu Amosa Oza a drugu islandskog književnika Eiríkura Örna Norðdahlja koji na novi način piše o temama poput Holokausta i neonacizma.

I čekamo... da se prijeđe s riječi na djela i da vidimo koja nas još iznenađenja očekuju u ovoj 2019. godini.

Do idućeg puta
Nataša Barac

ILAN MOR — NOVI VELEPOSLANIK DRŽAVE IZRAEL U HRVATSKOJ

PIŠE: NATAŠA BARAC

FOTOGRAFIJE: VELEPOSLANSTVO DRŽAVE IZRAEL
U REPUBLICI HRVATSKOJ

Novi veleposlanik Države Izrael Ilan Mor stigao je u Hrvatsku posljednjeg dana prošle godine a otkako je u siječnju predao vjerodajnice predsjednici Kolindi Grabar-Kitarović postao je prisutan u političkom, javnom i društvenom životu Hrvatske više nego i jedan njegov pret-hodnik do sada.

Ilan Mor upoznaje hrvatske političare, predstavnike hrvatske židovske zajednice, na hrvatskom se predstavlja Hrvatima na društvenim mrežama, čestita pobjedniku Dore koji će Hrvatsku predstavljati na Eurosongu u Izraelu, trči po Sljemenu, razgovara s profesorima povijesti u Puli, odlazi u Jasenovac, posjećuje Muzej Dražena Petrovića kojeg je pratio i divio mu se... A tko god je upoznao Ilana Mora, reći će vam kako se radi o nevjerojatnom čovjeku i te istaknuti apsolutnu impresioniranost njegovim poznavanjem Hrvatske, elanom, zainteresiranošću i energijom. Autorica ovih redaka imala je čast upoznati i razgovarati sa svim dosadašnjim izraelskim veleposlanicima u Hrvatskoj. Bili su sjajni, različiti, svaki je na svoj način pridonio razvoju odnosa između Hrvatske i Izraela. Ilan Mor do-

FOTOGRAFIJA: ILAN MOR — NOVI
VELEPOSLANIK DRŽAVE IZRAEL U HRVATSKOJ

nio je potpuno novi elan i ne sumnjam da će njegov mandat ostati upamćen.

Prije otprilike mjesec dana predali ste vjerodajnice predsjednici RH i otada ste bili vrlo, vrlo aktivni i susreli ste se s većinom važnih dionika u ovoj zemlji. Kakvi su Vaši prvi utisci?

Zanimljivo, gdje god dođem od Kine do Liberije, gdje sam započeo svoju karijeru,

uvijek mi ljudi govore da sam vrlo aktivan. I nikada ne znam misle li to pozitivno ili negativno, nadam se da misle pozitivno. Od mog dolaska u Hrvatsku bio sam vrlo aktivan jer je za mene jako važno da što prije upoznam ključne osobe u Hrvatskoj. Smatram da ako neke ljude ne upoznaš u roku od tri mjeseca, nikada ih nećeš upoznati. A ako ih i upoznaš kasnije, to neće imati isti učinak. Dakle upoznao sam brojne osobe iz političkog i javnog života Hrvatske i vrlo sam pozitivno iznenađen prijateljstvom, otvorenošću i neformalnošću ljudi. I mogu Vam reći, ako se to tako nastavi, moj posao u Hrvatskoj bit će lakši nego što sam mislio. I ako me pitate zašto lakši, mogu Vam reći da sam došao u nezgodnom trenutku kada je postalo jasno da dogovor oko prodaje izraelskih zrakoplova Hrvatskoj neće uspjeti. I zato sam očekivao drugačiji stav prema meni, ali upravo suprotno — svi su me dočekali otvorenih ruku i otvorenih srca, s porukom da se okrenemo prema budućnosti. Imam planove da približim Hrvatsku i Izrael, ali naravno ne zaboravljam što se dogodilo u prošlosti. Jer oni koji se ne sjećaju prošlosti ne mogu imati svijetlu

budućnost. I zato uvijek treba misliti na dobru kombinaciju: pokušati naučiti prave lekcije iz prošlosti i praviti planove za budućnost na brojnim poljima od sporta, inovacija, znanosti, politike, tehnologije, bilo čega što vam padne na pamet.

Je li dolazak u Hrvatsku bio Vaš izbor?

S jedne strane da. Ako pogledate moj životopis vidjet ćete da je iza mene duga karijera i ovo će biti moj zadnji mandat prije nego što se oprostim s izraelskim ministarstvom vanjskih poslova. Želio sam doći u Hrvatsku, moj san je doduše bio Berlin, jer sam u Njemačkoj proveo devet godina i govorim njemački i poznajem zemlju. Ali Hrvatska je bila moj drugi izbor i želio sam doći ovamo.

Vjerojatno ste dobro upoznali ovaj dio svijeta i dok ste bili veleposlanik u Mađarskoj?

Ja Hrvatsku smatram dijelom srednje Europe i mislim da je to jako zanimljivo područje, fascinantna mozaik ljudi, nacionalnosti, različitih vjeroispovijesti i zato je ovaj dio svijeta tako kompliciran i fascinantna. Hrvatska je jako zanimljiva zemlja, sa zanimljivom prošlošću koja nije uvijek jednostavna, pogotovo za nas Židove i ja to nikada neću zaboraviti. Ali želim raditi na odnosima Izraela i Hrvatske i vrlo sam sretan što sam ovdje.

Ja mislim da je Hrvatske s jedne strane veći izazov za izraelskog veleposlanika od Njemačke. Jer Njemačka se odlično nosi sa svojom prošlošću a Hrvatska to tek treba naučiti.

Samo da Vas ispravim, Berlin je za mene prošlost. Ja sam 100 posto izraelski veleposlanik u Hrvatskoj. I imate pravo, ako postoji zemlja koja je uzor u tome kako se treba nositi sa svojom prošlošću onda je to Njemačka. Volio bih da i druge zemlje, bez da navodim njihova

FOTOGRAFIJA: ILAN MOR — NOVI VELEPOSLANIK DRŽAVE IZRAEL U HRVATSKOJ

imena, slijede taj primjer. Sve njemačke vlade, bez obzira na političku pripadnost, vode se tim ciljem i preuzimaju svoju odgovornost. Ali naravno, moramo raditi razliku između onoga što očekujemo što želimo i onoga što je realno. Ne želim pred sebe stavljati prevelika očekivanja, jer onda su i razočaranja veća. Želim raditi u interesu Izraela i Hrvatske i u interesu dvije tisuće hrvatskih Židova, koji su moja braća i sestre. Uvijek sam se borio za interese židovskih zajednica i protiv svih oblika antisemitizma, starih i novih, i to ću činiti i dalje.

Što biste željeli postići tijekom Vašeg mandata, odnosno s kojim rezultatima biste bili zadovoljni na kraju prije odlaska iz Hrvatske?

Bio bih zadovoljan ako ljudi nauče više o Izraelu. I to ne samo kroz sukob na Bliskom istoku, kroz rat i terorizam, nego kroz kulturu, inovacije, da nauče koliko je Izrael pridonio svijetu i tako direktno i indirektno i Hrvatskoj. Izrael je prijateljska zemlja, jedina demokratska zemlja na Bliskom istoku. Da, imamo svojih problema, ali bavimo se s njima, rješavamo ih, preživljavamo, imamo 70 godina i nismo spremni za mirovinu, pred nama je još dug put i puno toga što trebamo učiniti. Gradimo veliku naciju i ono što smo nas osam milijuna uspjeli ostvariti u proteklih 70 godina unatoč poteškoćama i protiv svih pravila... ja, kao Izraelac koji često znam biti ciničan, to smatram čudom. Poput čuda kojeg je mala Hrvatska izvela prošle godine

Ilan Mor četvrti je veleposlanik Države Izrael u Republici Hrvatskoj i za sobom ima impresivnu karijeru. Nakon što je diplomirao političke znanosti i radne odnose, te magistrirao međunarodne odnose na Sveučilištu u Tel Avivu, obnašao je niz važnih dužnosti u Izraelu i inozemstvu. Diplomatsku karijeru započeo je u Liberiji, a obnašao je razne dužnosti u izraelskim diplomatskim predstavništvima u Monroviji, Los Angelesu, Pekingu, Berlinu i Budimpešti, gdje je bio veleposlanik. Tečno govori hebrejski, engleski i njemački, a suprugom Orom ima kćer, sina i dvoje unučadi.

na Svjetskom nogometnom prvenstvu u Rusiji. I tu sam u Hrvatskoj da bih pričao o čudu Izraela i plodove tog čuda želim podijeliti s hrvatskim narodom. Želio bih da sve više Hrvata posjeti Izrael, ne samo zato što je Izrael Sveta zemlja. Želimo da dolaze poslovni ljudi da sklapaju poslove, da dolaze studenti studirati na naša sveučilišta. Približit ću civilno društvo Izraela civilnom društvu Hrvatske. I ako to uspijem, reći ću haleluja.

Vaši prethodnici organizirali su brojna događanja u Hrvatskoj i predstavljali Izrael na razne načine. Koji su Vaši planovi, hoćete li nastaviti s tim?

Znate postoji poslovice: ako nešto nije slomljeno, nemojte to popravljati. S dobrim stvarima ćemo nastaviti, a svaki veleposlanik ima svoje prioritete i ideje. Bit će i novih stvari. Kojih? To je iznenađenje!

Znam da ste već upoznali i predstavnike židovske zajednice u Hrvatskoj.

Da, tek sam mjesec dana ovdje i održao sam već neke sastanke i pristustovao

nekim događanjima koja je organizirala Židovska općina u Zagrebu, npr. obilježavanju Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta koje je bilo vrlo dirljivo. Imam jako dobre odnose s doktorom Ognjenom Krausom a upoznat ću i druge predstavnike židovske zajednice. To smo mi. Mi smo obitelj, ponekad se u obitelji svašta događa i to moramo tako uzeti. Ja ću naravno biti dio židovske zajednice u Hrvatskoj.

Vrlo ste aktivni na društvenim mrežama. Na hrvatskom ste se obratili hrvatskim građanima i reakcije su bile jako dobre. Nastavit ćete s tom praksom?

Svakako. Društvene mreže su danas neizbježne. Uz dužno poštovanje prema tiskanim medijima, danas većina vijesti, pravih ali i lažnih, do ljudi dolaze putem društvenih mreža. Danas su društvene mreže alat u rukama veleposlanika. Ako niste prisutni na društvenim mrežama kao da ne postojite. Imat ću i intervju putem Facebooka, gdje će mi građani moći postavljati pitanja.

I za kraj — ovaj broj Ha-Kola posvećen je židovskim jezicima. Ponovno rođenje hebrejskog kao govornog jezika nesumnjivo je još jedno čudo. Koja je Vama najljepša riječ na hebrejskom jeziku?

Sada ste me iznenadili. Znate u školi mi nije uvijek bilo lako učiti hebrejsku gramatiku. Danas želim govoriti najčišći hebrejski jezik i često ispravljam druge. Hebrejski nije lak jezik i nije ga jednostavno naučiti govoriti pravilno. Jedan aspekt mog identiteta je da pravilno govorim hebrejski. Da, hebrejski je ponovno rođen i sada dok mi razgovaramo on se opet ponovno rađa i to je fenomen: jezik koji ne odumire nego se ponovno rađa. Moja najdraža riječ? Bit ću spontan i reći "nehadim" — unuci. Imam unuka i unuku i strašno mi nedostaju. Doći će me posjetiti u travnju za Pesah i po ljeti. Dakle "nehadim", to je najčešća riječ koju sada koristim. Moja supruga i ja smo relativno rano dobili unuke i naravno riječ "nehadim" sa sobom donosi ljubav, emocije, toplinu oko srca.

POTRESNI SUSRET U ZAGREBU: PREŽIVJELI HOLOKAUSTA I POTOMCI NACISTA

TEKST I FOTOGRAFIJE: MAŠA TAUŠAN

Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta 27. siječnja bio je prigoda za jedan potresni i zaista nesvakidašnji susret: u zagrebačkom Novinarskom domu okupili su se preživjeli iz Holokausta i njihovi potomci, a pred njih su stali predstavnici inicijative Marš živih koja okuplja i one ljude čiji su neki od predaka bili nacisti.

Skup je otvorila voditeljica Šoa akademije i predstavnica židovske nacionalne manjine Grada Zagreba Sanja Zoričić-Tabaković, kazavši da je Šoa akademija uvijek nastojala na razne događaje dovesti preživjele žrtve Holokausta kako bi svjedočili o tom strašnom vremenu.

“Međutim, danas ćemo imati prilike čuti ljude s potpuno drugačijim iskustvima. Ova skupina ljudi koja će vam se predstaviti pripada pokretu Marša živih. Njihova je domovina Njemačka, a neki od njihovih predaka bili su nacisti. Oni dolaze iz zemlje u kojoj je fašizam i istrebljenje nepoćudnih dosegao svoj vrhunac. Govorit će nam o tome kako su se suočili s prošlošću svoje zemlje i prošlošću svojih očeva i djedova”, kazala je Zoričić Tabaković.

Pred okupljene je potom stala skupina od 14 ljudi, mlađih i starijih, muškaraca

FOTOGRAFIJA: POTRESNI SUSRET U ZAGREBU: PREŽIVJELI HOLOKAUSTA I POTOMCI NACISTA

i žena, koji, kako su rekli, nose užasnu krivnju za ono što su učinili njihovi očevi, djedovi i pradjedovi. Oni su predstavnici židovske zajednice zamolili za oprost, izrazili kajanje i golemo žaljenje za ono što su njihove obitelji učinile židovskom na-

rodu. Istaknuli su da su odlučili prekinuti “veo šutnje” svojih obitelji i da se danas svim srcem bore protiv antisemitizma.

Predstavnica Marša živih Claudia Koetzer rekla je kako se predstavnici ove inicijative “mogu samo pokloniti

FOTOGRAFIJA: POTRESNI SUSRET U ZAGREBU: PREŽIVJELI HOLOKAUSTA I POTOMCI NACISTA

pred žrtvama. Mi u Njemačkoj još uvijek nosimo krivnju za ono što se dogodilo” preko čega je jedno vrijeme bio “položen veo šutnje”.

Upozorila je da je u Njemačkoj svatko znao što se događalo, jer se Holokaust odvijao pred očima njemačkog naroda, a Židovi su deportirani i ubijani.

Koetzer je naglasila da su se u Maršu živih, inicijativi utemeljenoj 2007., konkretno željeli pozabaviti pitanjem šutnje jer su njihovi preci sudjelovali u ubijanju Židova i njihovoj deportaciji. “I šutnja je jedan oblik antisemitizma”, poručila je.

U “Maršu živih” zajedno sudjeluju preživjeli logoraši i njihovi potomci te potomci pripadnika nacista. Koetzer, čiji je djed na strani Hitlerove Njemačke ratovao u Ukrajini, naglasila je da inicijativa želi podsjetiti na ono što se dogodilo, odati počast preživjelima, raditi na pomirenju, te se boriti protiv antisemitizma.

Obilježavanju Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta, na 27. siječnja, datum kad je 1945. oslobođen najveći nacistički koncentracijski logor Auschwitz-Birkenau, u Novinarskom

domu u Zagrebu, nazočili su i novi izraelski veleposlanik u Hrvatskoj Ilan Mor, predsjednik zagrebačke Židovske općine Ognjen Kraus, zagrebački rabin Luciano Moše Prelević, predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske Aleksandar Tolnauer te ravnatelj Javne ustanove Spomen područja Jasenovac Ivo Pejaković.

Jedna od predstavnica Marša živih, 18-ogodišnjakinja iz Tübingena — grada za koji je rečeno da se do 80-tih godina 20. stoljeća libio suočiti s prošlošću, a nje-govo je sveučilište bilo prvo bez Židova — kazala je da su njezina četiri pradjeda bili dio nacističkog režima.

Druga je mlada žena rekla da joj je baka bila nadzornica u logoru za djecu koja su umirala od gladi i bolesti. Pedesettrogodišnji muškarac čiji je djed bio u Wermachtu suočio se s poviješću svoje obitelji tek kad je osnovan Marš živih i kada ju je počeo istraživati.

“Većina nije do nedavno znala da su njihove obitelji imale veze s Holokaustom, a otkrili su da su bili članovi Wermachta, nadzornici logora, pripadnici SS-a”, kazao je.

Stefan Kletzsch, čija je majka bila Njemica a otac Hrvat, kazao je kako mu često govore da nije na njemu krivica za zločine koje su počinili njegovi preci.

“Ali kao što smo mi nasljednici materijalnog, tako smo nasljednici i duhovnog. Nisam li ja kao potomak obvezan suočiti se s krivnjom i učiniti sve kako bih se iskupio”, kazao je Kletzsch. Kao Nijemac i kao Hrvat zamolio je oprost.

U vrlo emotivnom trenutku cijelog skupa, predstavnici Marša živih podijelili su bijele ruže preživjelima žrtvama Holokausta.

Sanja Zoričić Tabaković kazala je da je njihova misija “u ovom danas ponovno prilično prijetećem svijetu izuzetno dragocjena. Zato smo ih pozvali. Želja nam je da njihova svjedočenja potaknu

na razmišljanje one koji imaju nekih dilema o karakteru fašizma, odnosno kod nas ustaštva, a naročito one koji ga zativaju. Nažalost, moram reći da takvih ima sve više”.

Na kraju skupa prikazan je i film “Zaboravljeni” (The Forgotten One’s) redateljice Nitze Gonen koji je svoju hrvatsku premijeru imao u studenom, povodom obilježavanja 80. obljetnice Kristalne noći.

Radi se o redateljici rođenoj u bivšoj Jugoslaviji a koja kao 11-ogodišnja djevojčica napušta ratno Sarajevo i s obitelji odlazi u Izrael. Redateljica istražuje prirodu istrebljivanja Židova u svim regijama i republikama bivše Jugoslavije, a istovremeno istražuje i sudbinu svog pradjeda, bosanskog muslimana, koji je spasio Židove tijekom Holokausta te ga je Jad Vašem proglasio Pravednikom među narodima.

FOTOGRAFIJA: POTRESNI SUSRET U ZAGREBU: PREŽIVJELI HOLOKAUSTA I POTOMCI NACISTA

KARDINAL BOZANIĆ: MORAMO DATI POSEBNU POZORNOST ONOME ŠTO SE DOGAĐALO U NAŠOJ SREDINI

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

FOTOGRAFIJA: FAH

Međunarodni dan sjećanja na Holokaust obilježen je 24. siječnja u Zagrebu molitveno-komemorativnim skupom koji je ispred katedrale organizirao zagrebački nadbiskup, kardinal Josip Bozanić ističući da bismo u Hrvatskoj posebnu pozornost trebali dati onome što se događalo u našoj sredini te bez ikakve zadržke isticati istinu o strahotama u Jasenovcu.

“Za Dan sjećanja na žrtve Holokausta izabran je 27. siječnja, dan oslobođenja Auschwitza, simbola stradanja šest milijuna Židova, simbola svih nacističkih i fašističkih logora širom Europe, pri čemu mi trebamo dati posebnu pozornost ono-

me što se događalo u našoj sredini, u Hrvatskoj, bez ikakve zadržke ističući istinu o strahotama Jasenovca i drugih logora, stratišta nevinih ljudi”, rekao je kardinal Bozanić.

Prigodom skupa na pročelju katedrale istaknut je 60 metara visok natpis s Iza-jinim biblijskim napisom koji afirmira sjećanje na svaku žrtvu: “Podići ću im u kući svojoj i među svojim zidovima spomenik i ime (...), dat ću im vječno ime koje neće biti iskorijenjeno.”

Kardinal Bozanić sjetio se žrtava ne-ljudskog postupanja i osudio pokušaj da se uništi židovski narod. “U odmaku od 74 godine od završetka Drugoga svjetskog rata spominjemo se i velikoga stradanja hrvatske židovske zajednice, a posebno zagrebačkih Židova, duboko utkanih u život i kulturu našega Grada, kojih je — kako govore podatci — od 11.000 preživjelo manje od 2000”, kazao je, te istaknuo kako je neprihvatljivo dopustiti da se danas budi bilo koji oblik antisemitizma.

Skup koji je počeo hrvatskom himnom i završio himnom Izraela ocijenjen je iznimno važnim događajem.

Ognjen Kraus: potpisujem svaku riječ koju je rekao kardinal Bozanić

Takvo je stajalište iznio dan kasnije prigodom državnog obilježavanja Dana sjećanja na Holokaust i polaganja vijenaca na groblju Mirogoj i predsjednik Židovske općine Zagreb Ognjen Kraus.

“To smo očekivali, potpisujem svaku riječ koju je rekao kardinal Bozanić. Mislim da je ovo konačno prilika da se u Hrvatskoj učini nešto da prestanemo diskutirati o tome što je bila NDH ili NOB. Sada je zaista prilika da skinemo onu ljagu koja godinama stoji nad Hrvatskom zbog nekolicine ljudi koji rade na štetu drugih”, rekao je Kraus.

Kod spomenika Mojsiju vijence je položio hrvatski državni vrh na čelu s predsjednicom Kolindom Grabar-Kitarović, predsjednikom Sabora Gordanom Jandrokovićem, izaslanicom predsjednika Vlade ministricom vanjskih i europskih poslova Marijom Pečinić Burić, a vijenac je položio i gradonačelnik Zagreba Milan Bandić. Na Mirogoju su bili i predsjednik ŽOZ-a Ognjen Kraus te novi izraelski veleposlanik u RH Ilan Mor.

Državni dužnosnici također su pozdravili taj skup ispred zagrebačke katedrale, te izrazili nadu da će on pridonijeti prestanku međusobnih podjela, kao i da će ove godine u Jasenovcu biti samo jedna kolona.

Obilježavanju Dana sjećanja na Holokaust priključio se i Hrvatski sabor čiji je predsjednik Gordan Jandroković poručio da je dužnost cijelog svijeta sjećati se žrtava okrutnosti, nehumanosti fašističkih koncentracijskih logora i patnje, šest milijuna ljudskih sudbina i njihovih neispričanih priča.

SVJETSKI ŽIDOVSKI KONGRES POZDRAVIO GOVOR KARDINALA BOZANIĆA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Svjetski židovski kongres (WJC) pozdravio je obilježavanje koje je hrvatska Katolička crkva održala povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta na kojem je govorio zagrebački nadbiskup i kardinal Josip Bozanić.

WJC je istaknuo da je ohrabren snažnim govorom zagrebačkog nadbiskupa koji je poručio da je neprihvatljivo dopustiti ponovno jačanje antisemitizma. U 74. godine od kraja Drugog svjetskog rata “židovski svijet je bio duboko zabrinut

što je Katolička crkva u Hrvatskoj glorificirala ustaške nacionaliste i strašne zločine koje su oni počinili u suradnji s nacistima, kao i stalnim tendencijama da se zataška tragedija koju je pretrpjela židovska zajednica i druge zajednice tijekom Drugog svjetskog rata”, izjavio je izvršni direktor WJC-a Robert Singer.

On je istaknuo da je danas, kada živimo u klimi rastućeg antisemitizma i revizionizma Holokausta u Europi, iznimno važno da se Katolička crkva u Hrvatskoj suoči sa zločinima i osigura da se počinitelji tih strahota ni na koji način ne rehabilitiraju.

WJC naglašava da je ključno da Katolička crkva surađuje s vladom, sa židovskom zajednicom i “prestane skrivati povijest i slaviti nacističke suradnike.” Službena komemoracija održana 24. siječnja ispred zagrebačke katedrale “ohrabrujući je i gotovo čudesni korak crkve u suočavanju s najmračnijim trenucima u prošlosti, što je židovska zajednica u Hrvatskoj čekala više od sedam desetljeća”, rekao je Singer.

“Zahvaljujemo Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj za njezin potez bez presedana i nadamo se da je to početak novog razdoblja sjećanja na Holokaust i borbe protiv antisemitizma u zemlji”, dodao je.

HRVATSKA VLADA: VAŽNOST ZAŠTITE DOSTOJANSTVA SVAKE OSOBE I EDUKCIJE MLADIH

Hrvatska Vlada objavila je povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta priopćenje u kojem je istaknula važnost zaštite dostojanstva svake osobe te naglasila važnost edukacije mladih o bezumnoj tragediji židovskog naroda.

“Međunarodnim danom sjećanja na žrtve Holokausta svijet se s pijetatom prisjeća najmračnijeg razdoblja u ljudskoj povijesti — sustavnog progona, genocida i strašne patnje ponajprije židovskog naroda, kao i ostalih žrtava nacističkog režima. Holokaust je u svojoj ishodišnoj ideji potpuna negacija humanosti, kao i svih kulturnih i civilizacijskih postignuća te temeljnih moralnih vrednota čovječanstva”, priopćila je hrvatska Vlada te

dodala da je osobito važno o “bezumnoj tragediji židovskog naroda diljem okupirane Europe osobito je važno educirati mlade, naročito u školama”.

“To se odnosi i na NDH, posebno na ustaški logor Jasenovac i druge, u kojima su ubijene tisuće pripadnika židovskog i drugih naroda, kao i hrvatskih antifašista i demokrata. Prilika je, također, da se oda priznanje hrvatskim Pravednicima među narodima, njih 117, koji su za vrijeme Drugog svjetskog rata izložili vlastite živote da bi spašavali svoje sugrađane židovske vjere. Jedino osviješteni mladi ljudi, koji nisu uskraćeni za pouke iz povijesti, moći će graditi moderno društvo, oslobođeno svakog oblika mržnje i

netrpeljivosti, u skladu s demokratskim i europskim vrijednostima”, stoji u priopćenju Vlade, te ističe kako Holokaust mora služiti kao trajna opomena i obveza.

“Stoga daljnje učvršćivanje slobode i jednakosti svih ljudi, kao i zaštita neotuđivog dostojanstva svake osobe, treba biti zajednički zadatak i obveza prema svim žrtvama Holokausta”, poručuje Vlada. Predsjednik Židovske općine Zagreb i Koordinacije židovskih općina u Republici Hrvatskoj Ognjen Kraus pozdravio je ovo priopćenje hrvatske Vlade ističući međutim kako židovska zajednica očekuje i da se “s riječi prijeđe na djela”.

KOLINDA GRABAR-KITAROVIĆ: “ZDS NIJE POVIJESNI HRVATSKI POZDRAV”

Predsjednica Kolinda Grabar Kitarović kazala je u veljači kako je pogiješila kada je rekla da je “Za dom spremni” povijesni hrvatski pozdrav.

“Kad je riječ o pozdravu “Za dom spremni”, da, ja sam počinila grešku kada sam rekla da je to povijesni pozdrav zato što mi je to rekao više puta netko od mojih savjetnika. Prihvaćam činjenicu koju su rekli povjesničari da to nije povijesni hrvatski pozdrav. On je neprihvatljiv. Kompromitiran i neprihvatljiv”, dodala je.

Nekoliko dana kasnije upitana je li pogriješila s tim priznanjem, odgovorila je kako nije te da stoji kod svoje izjave, ponovivši da je “Za dom spremni” kompro-

mitiran, ali i da treba razlikovati poklič “Za dom spremni” koji su u Domovinskom ratu koristile pojedine postrojbe, te je i danas dio njihovih službenih insignija.

Upitana kako razlikovati kada netko izvikuje “ZDS” misleći na Domovinski rat, a ne na događanja iz vremena NDH, pogotovo s obzirom na neujednačenu sudsku praksu, Grabar-Kitarović kazala je da to treba odlučiti zakonodavac i da Vlada treba dati prijedlog zakona.

S druge strane, premijer Andrej Plenković rekao je da je Vlada odlučna da se u idućoj školskoj godini krene s frontalnom primjenom obrazovne reforma i novih kurikuluma u svim predmetima, te je

poručio kako je cilj da nove generacije dobro znaju što su vrijednosti Domovinskog rata, a isto tako da se jasno određuju o pitanjima poput Holokausta, uz osudu najgorih režima iz vremena Drugog svjetskog rata, kao što je bio ustaški.

”To je naš politički cilj — da nove generacije jako dobro znaju što su vrijednosti Domovinskog rata, a isto tako da se vrlo jasno određuju o pitanjima poput Holokausta, uz osudu onih režima koji su bili najgori tijekom Drugog svjetskog rata. Mi tu nemamo nikakvih dilema kada je riječ o ustaškom režimu”, istaknuo je.

KAMENČIĆ ZA ŽRTVE HOLOKAUSTA

Split se i ove godine s pijetetom prisjetio žrtava Holokausta a splitski gradonačelnik Andro Krstulović Opara uz vijence na splitskom groblju za žrtve Holokausta simbolično je stavio i kamenčić, u skladu sa židovskim običajima. Počast je i odala i predsjednica Židovske općine Split Ana Lebl, te predstavnici udruga i manjina, a Grad Split poslao je preporuku osnovnim školama da prigodno obilježe ovaj dan.

Žrtvama Holokausta počast je odana i u osječkom Parku Oskara Nemona, Osječanina židovskog porijekla, podno Nemonova spomenika “Majka i dijete”.

Povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta u osječkom Arheološkom muzeju otvorena je, istovremeno kad i u Rijeci, Varaždinu i Zagrebu, dokumentaristička izložba “Holokaust”.

Na Židovskom groblju u Varaždinu izaslanstvo s gradonačelnikom Ivanom Čehokom položilo vijenac u spomen na žrtve Holokausta, počast žrtvama odao je i Andrej Pal, predsjednik Židovske zajednice Čakovec, a vijenac su položili i predstavnici Saveza antifašističkih boraca Varaždin.

SAT POVIJESTI U VRBOVSKOM

TEKST I FOTOGRAFIJE: TAMARA UKRAINČIK

FOTOGRAFIJA: SAT POVIJESTI U VRBOVSKOM

U prepunoj dvorani vrbovšćanske osnovne škole “Ivana Gorana Kovačića” 29. siječnja 2019. dostojanstveno je, emotivno i svečano obilježen međunarodni Dan sjećanja na žrtve Holokaust. Glavni gosti bili su potomci obitelji Antuna i Katarine Šragalj koji su 2017. posthumno proglašeni Pravednicima među narodima. Oni su za vrijeme Drugog svjetskog rata spasili, dovodeći svoje živote u opasnost, tada devetogodišnju židovsku djevojčicu Leu Ukrainčik (rođenu Gostl) od nacističkog progona sakrivajući je u svom domu u Vrbovskom do oslobođenja.

Program zamišljen kao sat povijesti, inicirala je, osmislila i vodila profesorica povijesti. Uz mnogobrojne goste, obilježavanju Dana sjećanja prisustvovali su učenici i djelatnici škole, gradonačelnik Vrbovskog Dražen Mufić, članovi obitelji Šragalj te suprug pokojne Lee Ukrainčik Vlado Ukrainčik i njihova kćerka Tamara. Medalju časti i povelju Pravednika među

narodima potomcima obitelji Šragalj je na zagrebačkoj svečanosti u rujnu 2018. uručila tadašnja veleposlanica Države Izrael, Zina Kalay Kleitman

U uvodnom dijelu sata povijesti profesorica Samsa razjasnila je prisutnima, uz dojmljivu slikovnu prezentaciju, značenje pojma Holokaust i odnos nacista prema Židovima prije i tijekom Drugog svjetskog rata. U svom izlaganju govorila je i o brojnim koncentracijskim logorima stvorenim u svrhu zločinačkog istrebljenja židovskog naroda. Potom je prisutne uvela u priču o Lei (Seki) Gostl, priču koju smo nedavno ispričali čitateljima Ha-Kola.

Koliko su Vrbovščani ponosni na svoje sumještane, bračni par Šragalj, bilo je tijekom svečanosti vidljivo i emotivnim svjedočenjima njihovog sina Juraja Šragalja i dr. Josipa Ferencaka (supruga Zdenke, rođene Šragalj). Juraj Šragalj prisjetio se svoje obitelji iz vremena kada je bio dječak. Njegovi roditelji su svome potomstvu od malena usađivali istinske životne vrijednosti: poštenje i ljubav prema ljudima, bez obzira na porijeklo. Dr. Ferencak je pak vrlo uvjerljivo sažeo prošlost riječima: “I komunizam i fašizam bili su totalitarni režimi i niti jedan nije dobar. No, morate znati da su u fašizmu vladali rasni zakoni, a to znači da se bez ikakvog povoda, ali još gore i bez ikakve kazne, na ulici moglo ubiti nekoga samo zato što je Židov, Srbin ili Ciganin...” Tamara Ukrainčik je govorila o sjećanjima na majku Leu, o prijateljstvu s obitelji Šragalj te ukratko opisala

kako je provedena procedura kojom su Katarina i Anton Šragalj bili proglašeni Pravednicima.

Posebno su bili dirljivi trenuci u kojima su praunuci Pravednika, mladi, vrlo talentirani Dario Šragalj (gitara) i Mario Šragalj (flauta), uz pratnju majke Gorane (flauta) popratili glazbom cijeli događaj. U prvom djelu programa odsvirali su Beethovenovu “Odu radosti”, a u drugom dijelu Dario je briljantno izveo Sonatu nepoznatog autora iz 18. stoljeća. Glazbeni dio programa završen je s “Tumbalalakom” i tradicionalnom, svima poznatom “Havom Nagilom”.

Ravnatelj Anton Burić je rekao da prisjećanjem na bračni par Šragalj i njihov herojski čin Oš “Ivan Gorana Kovačića” želi u potpunosti opravdati status mirovne škole, obilježje koje s ponosno nosi. U svome radu promiču mir, nenasilje i toleranciju koji se razvijaju upoznavanjem drugih i drugačijih, naročito naglasivši, kako je ovo bila još jedna prilika da učenici u neposrednom kontaktu sa živim svjedocima saznaju više o potresnim događajima iz prošlosti, odnosno patnji i progonima židovskog naroda.

Cijelo vrijeme programa na pozornici su bile izložene Medalja i plaketa Pravednici među narodima. Na ponos potomaka hrabrog bračnog para Šragalj, na ponos Vrbovskog, cijelog Gorskog kotara i cijele Hrvatske. Na kraju ovog nezaboravnog susreta, dvorana je zapljeskala obitelji Šragalj i njihovom herojskom pothvatu. Vječna im slava i hvala!

FILMOVI I IZLOŽBA O TUŽNIM SUDBINAMA KARLOVAČKIH ŽIDOVA

PIŠE: T.B.

Karlovačani su na Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta imali priliku pogledati dva dokumentarna filma, koja su uz pomoć svojih mentorica profesorica povijesti Tatjane Protulipac i Maje Luki snimali učenici osnovnih i srednjih škola. Jedan film bio je posvećen karlovačkom Židovu Davidu Meiselu, o kojem smo pisali u prošlom Ha-Kolu, a drugi sudbini obitelji Navratil.

Ovi filmovi snimljeni su kao dio projekta “Židovi u Karlovcu”, koji su profesorice Protulipac i Luki pokrenule tijekom školske godine 2017./2018. Film “Oživjela prošlost — priča o Davidu Meiselu” snimljen je kao projekt učenika Ekonomsko-turističke škole i učenika osnovne škole Dubovac. Učenice osnovne škole Barbara Bosanac i Dora Kučan, koje su radile istraživanje za film te intervju, bile su tada učenice 8. razreda i pohađale dodatnu nastavu iz povijesti, te su se zainteresirale za istraživanje o Davidu Meiselu te izradu intervjua s Tenom Bunčić, Davidovom praukom koja je kazivačica u filmu. Učenice su nakon dobivenih podataka o životu Davida Meisela osmislile pitanja za intervju o najvažnijim detaljima iz Davidova života. Učenik 2. razreda ETŠ Bruno Lukić bio je

FOTOGRAFIJA: FILMOVI I IZLOŽBA O TUŽNIM SUDBINAMA KARLOVAČKIH ŽIDOVA

snimatelj i montažer filma. Brunin hobi je snimanje filmova, te je 2017. bio pobjednik druge sezone najvećeg regionalnog talent showa VideoStara.

Projekt je nastavljen i ove školske godine, u njega su se uključili novi učenici srednje i osnovne škole, koji pohađaju dodatnu nastavu povijesti, a projekt je proširen s još jednim filmom o poznatom karlovačkom ginekologu dr. Ivi Navratilu, koji je kao dijete sa svojom majkom bio

odveden u logor Jasenovac iz kojeg su oboje bili spašeni.

U karlovačkoj Knjižnici za mlade ovom je prigodom postavljena izložba pod istim nazivom kao i projekt, a organizirana je i tribina na kojoj su sudjelovali učesnici i autori oba filma. Projekt je predstavljen i na Državnom skupu u Puli, a najavljen je i nastavak kada će učenici istraživati sudbinu karlovačke židovske obitelji Ofner.

AUSCHWITZ: OBILJEŽENA 74. OBLJETNICA OSLOBOĐENJA LOGORA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

I ove godine 27. siječnja u Auschwitzu je obilježen Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta, na datum kad je oslobođen taj najveći i najzloglasniji nacistički logor smrti. Pedesetak preživjelih položilo je vijenac na Žid smrti, a poljski su dužnosnici istaknuli kako istina o Holokaustu ne smije biti.

Na komemoraciji su bili poljski predsjednik Andrzej Duda i premijer Mateusz Morawiecki koji je kazao da je “Poljska čuvar istine, koja ne smije biti relativizirana ni na koji način. Ovdje obećajem sačuvati potpunu istinu o tom razdoblju.”

Na drugom kraju logora okupili su se poljski ekstremni desničari, prvi puta na tlu Auschwitza povodom Dana sjećanja. Njih nekoliko desetaka položili su vijenac izvan službenog protokola a vođa Piotr Rybak — osuđen 2016. na 10 mjeseci zatvora jer je spalio lutku Židova — optužio je Izrael da želi izmijeniti povijest logora minimalizirajući važnost sudbine poljskih žrtava Auschwitzu.

I dok su dužnosnici i preživjeli odavali počast onima koji nisu uspjeli izaći iz tog pakla, koji je bio stratište za 1,1 milijun ljudi, većinom Židova, djelatnici Memorijalnog centra već su počeli misliti na 2020. kada se obilježava tri četvrtine stoljeća od oslobođenja Auschwitzu. Ta

će godina biti posebna jer će biti vjerojatno zadnja okrugla obljetnica koja će okupiti veću skupinu preživjelih. Na 70. obljetnicu oslobođenja logora 2015. na komemoraciji u Auschwitz-Birkenau bilo je gotovo 300 preživjelih, više od 50 vođa država i vlada.

A da se Auschwitz ne zaboravlja podsjećaju brojke koje Memorijalni centar objavljuje svake godine o broju ljudi koji su posjetili mjesto bivšeg logora u godini prije toga. Ove je godine objavljeno da je 2018. 2,152.000 ljudi posjetilo Auschwitz. To je oko 50.000 više nego rekordne 2017. Najveći broj posjetitelja bilo je iz Poljske (405.000), Velike Britanije (281.000), SAD-a (136.000), Italije (116.000), Španjolske (95.000), Njemačke (76.000), Francuske (69.000) i Izraela (65.000). Na popisu je Hrvatska na tridesetom mjestu sa 7200 ljudi koji su posjetili mjesto bivšeg logora.

U Izraelu je predsjednik Reuven Rivlin primio preživjele žrtve Holokausta te istaknuo da “ne može biti oprost za zločine nacista protiv židovskog naroda. Ne može biti oprost za teror i patnje židovske djece tijekom mračnih godina Drugog svjetskog rata”.

Po najnovijim procjenama u Izraelu živi više od 200.000 ljudi koji su preživjeli Holokaust, a svakog dana umre ih u prosjeku trideset. Procjenjuje se da će ih do 2035. biti najviše 22.000.

Izrael je na Dan sjećanja predstavio godišnje izvješće o porastu antisemitskih

napada u svijetu. U tom izvješću ministarstva za dijasporu — koje upozorava na osjetan rast takvih slučajeva u Francuskoj te rekordan broj u Britaniji — kaže se da je 13 Židova ubijeno 2018. u tri antisemitska napada, a riječ je o rekordnom broju od napada na židovsku zajednicu u Argentini 90-tih godina 20. stoljeća. Među tim napadima ističe se onaj u sinagogi u Pittsburgu u listopadu 2018. gdje je ubijeno 11 osoba.

“Danas kada svijet obilježava Međunarodni dan sjećanja na Šou, pozivam vlade da djeluju: iskorijenite antisemitizam iz vaših društava, zauzmite čvrsta stajališta prema mržnji uperenoj na Židove”, rekao je izraelski ministar za dijasporu Naftali Bennett. Centar Simon Wiesenthal objavio je godišnje izvješće o nacističkim ratnim zločinima u kojem je pohvalio napore Njemačke u istragama i suđenjima počiniteljima, podsjetivši da je Njemačka 2011. promijenila politiku progona ratnih zločinaca pa je svaka osoba koja je služila u logoru smrti ili u skupini Einsatzgruppen odgovorna na temelju vlastite krivnje.

I u Njemačkoj su održane brojne komemoracije u spomen na žrtve Holokausta, a kancelarka Angela Merkel kazala je da bi svatko bi trebao pokazati potpunu netoleranciju kada su posrijedi antisemitizam, nehumanost, mržnja i rasni fanatizam.

MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA U EUROPSKOM PARLAMENTU

PIŠE: OGNJEN KRAUS

U Europskom parlamentu u Bruxellesu održana je 23. siječnja svečana ceremonija povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta na kojoj sam sudjelovao kao predsjednik Židovske općine Zagreb i predsjednik Koordinacije židovskih općina Hrvatske.

Pod pokroviteljstvom predsjednika Europskog parlamenta Antonia Tajania, ceremonija je započela molitvom kantora Azija Schwartz.

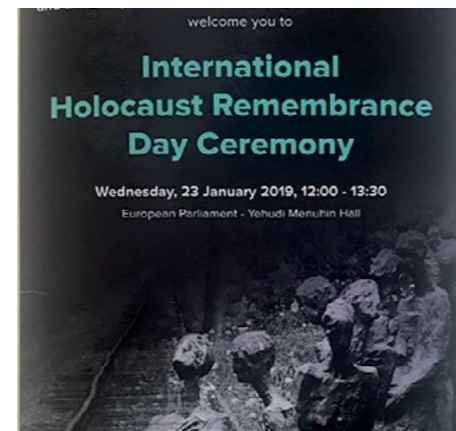
Danas u Europi nažalost ponovno svjedočimo rastu antisemitizma, a ti su činovi neprihvatljivi, rekao je u svom uvodnom govoru Tajani, ističući: “U tom kontekstu, naša odanost sjećanju na uža-

sne zločine Holokausta mora biti još jača “Nikada više” ne smije biti samo prazni slogan, već čvrsta obaveza koja se mora provoditi na svim razinama društva”.

Na ceremoniji su govorili i predsjednik Židovske agencije za Izrael Isaac Herzog, te drugi ugledni govornici, a posebno emotivno bilo je obraćanje Susan Pollack, preživjele žrtve Holokausta. Susan Pollak rođena je kao Zsuzsanna Biall u Mađarskoj, a 1944. odvedena je u Auschwitz u posljednjem transportu mađarskih Židova. Više od 50 članova njezine obitelji ubijeno je u Holokaustu. Nakon rata, dugo se vremena liječila, a danas živi u Londonu. Komemoracija u Europskom parlamentu završila je Kadišem, molitvom za mrtve.

Istoga dana održan je i sastanak Europskog židovskog fonda na kojem su o

važnosti obrazovanja, raznim projektima židovskih zajednica te projektu međuvjerskog dijaloga govorili brojni ugledni govornici, među njima i povjesničarka Fania Oz-Salzberger, kćerka nedavno preminulog književnika Amosa Oza.

FOTOGRAFIJA: MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA U EUROPSKOM PARLAMENTU

PULA DOMAĆIN 16. DRŽAVNOG SEMINARA O HOLOKAUSTU

TEKST I FOTOGRAFIJE: MILIVOJ DRETAR

Poučavatelji o Holokaustu, a to su učitelji i profesori naših hrvatskih škola, sudjelovali su krajem siječnja na 16. stručnom skupu o Holokaustu i sprečavanju zločina protiv čovječnosti. Tijekom četverodnev-

nog druženja u najvećem istarskom gradu, sudionici seminara prošli su kroz pet predavanja, devet radionica te stručno putovanje u Trst. I ovog su puta eminentni povijesni stručnjaci pokušali približiti razdoblje 1930-ih i 1940-ih, Drugi svjetski rat, kada je ljudski život tako malo vrijedio, a o građanskim pravima nije se

moglo ni sanjati. Milijuni žrtava i danas su zalag da se o tim strašnim vremenima treba podučavati, učiti mlade što je dobro, a što nije bilo. Antisemitizam i Holokaust bili su zlo. Ne ponovilo se nikada više!

Zašto svake godine treba organizirati ovakve seminare? Današnji učitelji imaju prilike uključiti se u radionice i seminare

u Parizu, New Yorku, Jeruzalemu, regionalnim centrima. Mnogi se prijave, no još je više onih koji se ne “zamaraju” tom temom, koji svoje učenike ne upoznaju sa zlom Holokausta i stradanjem Židova i drugih naroda tijekom ratova, čiji učenici ne razaznaju pojmove kao što su: genocid, logori smrti, fašizam, kolaboracija, zločini protiv čovječnosti. Naši učenici pretjerano ne mare za takve teme, ako nema zanimljivih poveznica na internetu, videoklipova, plakata i novijih tekstova sa svjedočanstvima, slabije poprate nastavne sadržaje. A upravo ovakvi seminari pružaju priliku da učitelji razmjene iskustva, iznesu primjere školske prakse, upoznaju se s novim nastavnim materijalima. Posebno je bio zanimljiv dokumentarni film “David Meisel, oživljena prošlost” o sudbini karlovačkog nadkantora a predstavljajući filma nazočila je i Tena Bunčić, Davidova praunuka. Seminar o Holokaustu organizirala je Agencije za odgoj i obrazovanje, a viša savjetnica Loranda Miletić već 16. godina drži sve konce u rukama. Pomogli su joj učitelji iz Pule i Istarske županije. Poseban gost prve večeri bio je Ilan Mor, novi izraelski veleposlanik u Hrvatskoj. Iako mu je ovo bilo prvo službeno pojavljivanje u javnosti, hrabro je istupio govorom protiv pokušaja revizije Holokausta. Opravdavanje i minimaliziranje utjecaja Holokausta i njegovih sudionika; umanjivanje broja žrtava; okrivljavanje Židova za izazivanje vlastitog genocida, svaljivanje krivnje za uspostavu logora smrti te isticanje pozitivnosti o rezultatima Holokausta glavne su smjernice protiv kojih se danas bore edukatori. Poricanje Holokausta izraz je suvremenog antisemitizma. “Zaboravljamo da Holokaust nije počeo u Auschwitzu, već ciglom bačenom u židovsku trgovinu, pljuvanjem Židova, rasnim zakonima. Šoa je jedinstvena jer se plan za ubijanjem Židova provodio u totalitarnom obliku: Židove se proganjalo

FOTOGRAFIJA: PULA DOMAĆIN 16 DRŽAVNOG SEMINARA O HOLOKAUSTU

čak i po malim grčkim otocima s ciljem da ih se uhvati i ubije. Sve je počelo antisemitizmom protiv kojeg se moramo boriti 24 sata na dan, 7 dana u tjednu. Mediji objavljuju strašne slike antisemitizma u Europi. Čak je i papa Franjo objavio da antisemiti ne mogu biti kršćani. I Pravednici su bili jedinstveni — oni nisu okretali glavu od zločina, već su pomagali Židovima ugrozivši tako i svoje živote”, rekao je veleposlanik Mor. Pozdravio je održavanje takvih skupova i odlazak učitelja u Jad Vašem, uz napomenu da bi ih trebalo biti još i više.

U sklopu četverodnevnog seminara posjetilo se i Trst. Naime, običaj je kod ovakvih seminara upoznati lokalnu židovsku zajednicu i s njome komemorirati 27. siječanj. No, kako u Puli Židova nema, organiziran je odlazak u Trst, nekad znan kao “Vrata Ciona”, luke preko koje su na stotine Židova otplovile u Izrael. Poslije Rima, bio je to grad s najbrojnijom židovskom zajednicom. U istom tom

gradu 18. listopada 1938. Mussolini s pozornice na Piazza Unita proglasio rasne zakone protiv Židova odagnavši tako svaku nadu da Italija neće slijediti primjer nacističke Njemačke. Sudionici su obišli ostatke nekadašnjeg Geta te Židovski muzej. Najupečatljiviji je bio posjet San Sabbi (Rižarni), najjužnijem europskom logoru smrti gdje je prema procjenama stradalo oko 4.000 ljudi. Najviše Slovenaca, Hrvata, Židova. Sjećanja na to mjesto su strašna: krematorij je radio punom parom sve do kraja rata, svi su znali što se događa na rubu grada. Jer tko je ušao u Rižarnu, nikad ne bi izašao. Ostale su samo poruke i posljednji pozdravi urezani na ciglama u ćelijama. Četiri dana edukacije brzo su prošla, a učitelji su kućama otišli svatko sa svojim primjerkom priručnika “Romi u Drugom svjetskom ratu u NDH 1941.-1943.”. Nije li vrijeme da učitelji dobiju i novi priručnik o poučavanju Holokausta?

AMOS OZ

— POZDRAV FANATICIMA

PIŠE: NATAŠA BARAC

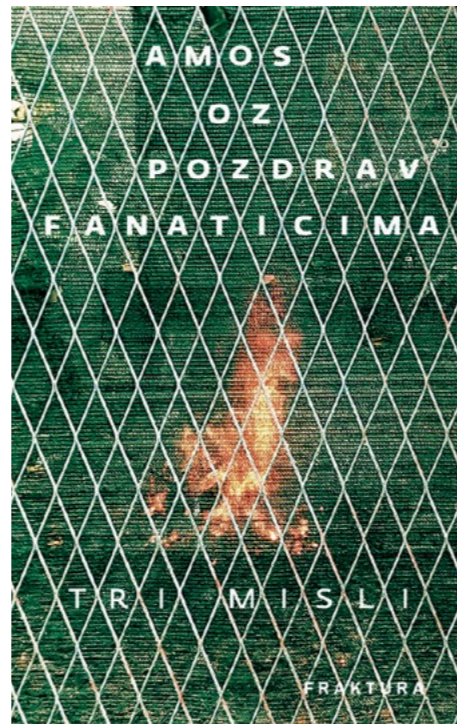
Samo nekoliko dana prije nego što objavljeno da je Amos Oz preminuo, izdavačka kuća Fraktura objavila je hrvatsko izdanje njegove knjige “Pozdrav fanaticima — tri misli”. I baš kao što piše na koricama knjige: “Čitati danas Amosa Oza važnije je nego ikada. Njegove misli ovdje su poziv na dijalog (...) Pozdrav fanaticima mala je knjiga velikih mudrosti, knjiga koju je Amos Oz posvetio svojim unucima, a napisao za svakoga od nas”.

Da, ova mala knjiga puna je velikih mudrosti i kao da nam njome, Amos Oz šalje još jednu važnu poruku koju ne smijemo ignorirati ili zaboraviti. Ova knjiga sačinjena je od tri eseja koji govore o važnim temama za Bliski istok ali i za cijeli svijet. U ovom su djelu očiti već poznati odnosi i stavovi Amosa Oza prema

fanatizmu svake vrste, ali isto tako i prema religiji i odnosu između sekularnog i religioznog društva te suživotu između Izrealaca i Palestinaca.

Izdavačka kuća Fraktura godinama nam je donosila predivne misli i riječi Amosa Oza, prevodeći njegova djela. S obzirom da nisu sva djela prevedena, nadamo se da ovom knjigu ta važna zadaća nije završena i da ćemo imati prilike čitati i uživati u novim prijevodima ovog velikog književnika.

I na kraju Amos Oz: “Sad je na redu moje malo priznanje. Volim Izrael čak i onda kada ga ne mogu podnijeti. Ako mi je suđeno da se jednog dana samo srušim na ulici, želim da to bude ulica u Izraelu. Ne u Londonu, ne u Parizu, ni u Berlinu, ni u New Yorku. Ovdje će mi smjesta pričiti ljudi koji me ne poznaju i dići me na noge (i kad budem ponovno stajao, sigurno će mnogi od njih biti presretni što sam pao)”.

FOTOGRAFIJA: AMOS OZ — POZDRAV FANATICIMA

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA ŽIDOVSKU OPĆINU ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

- LJERKA SCHMUTZER (U SPOMEN NA ĐURIJA LEITNERA) — 200,00 KN
- GISELA WEINBERGER (U SPOMEN NA RAHELU WEINBERGER) — 400,00 KN

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAV SCHWARZ

- JAKOB PERERA U SPOMEN NA OBITELJ PERERA — 22.110,00 KN
- GIZELA WEINBERGER — 200,00 KN

EIRÍKUR ÖRN NORÐDAHL: ZLO

PIŠE: NATAŠA BARAC

Na što prvo pomislite kada netko spomene Island? Na zemlju vatre i vode, na zemlju hrabrih Vikinga, na čudesnu prirodu? Vjerojatno bi odgovor većine bio jedan od navedenih, ali Island je puno više od toga. Islandani su, djelomično zbog geografskog položaja ali i zbog svoje kulture i tradicije (koja uključuje i podatak da je to jedna od rijetkih zemalja u kojoj nema McDonald'sa i u kojoj većina stanovnika nije religiozna ali vjeruje u postojanje trolova i neobičnih bića, što je već neka druga priča), mistični i tajnoviti. Zanimljiv podatak koji nije tako opće poznat je taj da Islandani obožavaju knjige i čitanje. Knjiga je omiljeni poklon a smatra se da je čovjek uspio kada napiše knjigu.

Jedan od onih Islandana koji je u tome i više nego uspio svakako je Eiríkur Örn Norðdahl. Ovaj pjesnik i pisac, rođen 1978. ,do sada je objavio šest knjiga poezije, pet romana, dvije zbirke eseja i filozofsku kuharicu. Posebno ga zanimaju i nove tehnologije, te je aktivan u zvučnoj i performativnoj poeziji, vizualnoj poeziji te različitim konceptualnim poezijskim projektima. Bavi se i prevodjenjem te je na islandski preveo desetak knjiga. Kada ne živi na Ísafjörðuru, stijeni usred oceana, vrijeme voli provoditi u švedskom Västeråsu, gradu na obali jezera.

Izdavačka kuća Oceanmore hrvatskim je čitateljima nedavno priuštila pravu poslasticu: hrvatski prijevod (prevoditeljica s islandskog Daria Lazić) Norðdahlova

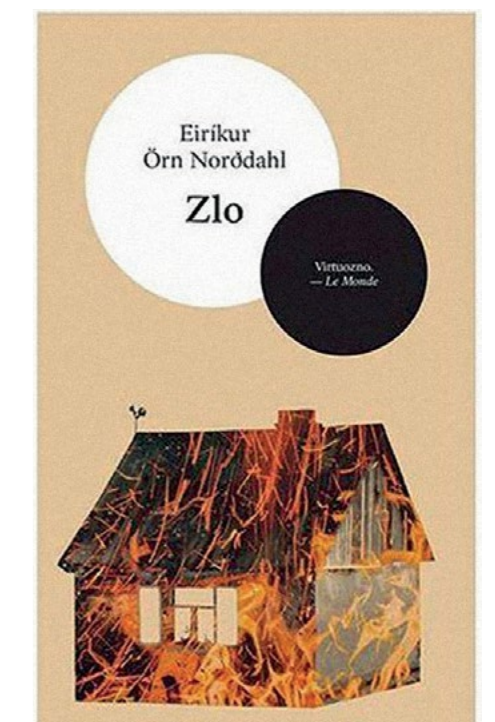
romana “Zlo”. “Zlo” je priča o Agnes i Ómaru, mladim Islandanima koji se zaljubljuju, to je priča o njihovoj ljubavi i njihovim životima, ali i priča o Islandu, neonacistima i povijesti. I dok je Agnes Lukauskaitė opterećena poviješću svoje obitelji (koja je pobjegla iz Litve) i Holokaustom, Ómar Arnarson je nezaposleni lingvist opterećen svakodnevnim problemima i strahom da će ga Agnes ostaviti. U pisanju svog diplomskog rada o populizmu i ekstremnoj desnici, Agnes upoznaje Arnóra, obrazovanog neonacistu, ujedno i desničarskog aktivistu i doktoranda povijesti. Arnór će u zanimljivom dijelu knjige upozoriti Agnes kako ne može sve pripadnike ekstremne desnice smatrati glupima — “Ne možemo voditi nikakav razgovor ako mi namjeravaš unaprijed pristupiti kao da sam intelektualno na razini akvarijske ribice” — a to je upozorenje koje bi često trebali imati na umu. Uz ovu priču o ljubavi, Norðdahl nam donosi i priču o Drugom svjetskom ratu i Litvi, o stradanju Židova, o opasnostima rasizma i rastu ekstremne desnice te o nasljeđu Drugog svjetskog rata.

Posebno je zanimljivo kako Norðdahl pokušava dati kontekst Holokaustu kako bi čitatelji bolje shvatili što se stvarno dogodilo tijekom Drugog svjetskog rata. “Treći pokušaj stvaranja konteksta. Zanima nas što vi mislite o Holokaustu. Poznajete li nekoga koga je “zadesio”? Poznajete li koga tko poznaje nekoga tko je sudjelovao? Nekoga tko je poznavao Leifura Müllera, islandskog trgovca koji je boravio u koncentracijskom logoru, ubojicu estonskih Židova Evalda Miksona ili velikoga nacističkog vođu,

brata bivšeg islandskog premijera Geira H. Haardea (kako li se ono zove)? Jesu li vam poznati “prigovori” neonacista? Što mislite o njima? Treba li Holokaust temeljito “preispitati”? Je li došlo vrijeme da se o njemu ponovno raspravlja? Hoće li ikada biti dovoljno? “Završava” li Holokaust uopće ikada?”

Za roman “Zlo” Norðdahl je osvojio Islandsku književnu nagradu i Nagradu islandskih knjižara, a bio je nominiran i za Književnu nagradu nordijskog vijeća.

Čitajte ovu neobičnu i modernu knjigu koja otvara brojna neugodna pitanja i potiče vas na razmišljanje o stvarima za koje mislite da su vam jasne.

FOTOGRAFIJA: EIRÍKUR ÖRN NORÐDAHL: ZLO

ELLY EBENSPANGER — DA SE NE ZABORAVI

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Filozofkinja Elly Ebenspanger rođena je 1904. u Zagrebu, a umrla je 1942., vjerojatno tijekom deportacije iz ustaških logora u Auschwitz. S obzirom da nije dobro poznata široj javnosti, Mihaela Girardi Karšulin odlučila se tijekom dijela svoje znanstvene karijere na Institutu za filozofiju pozabaviti njezinim životom i djelom, te je rezultate predstavila u ve-ljači u Židovskoj općini Zagreb. Naglasila je da se o Elly nije znalo gotovo ništa prije njezina referata održanog na tom institutu 2016. godine.

Elly Ebenspanger u prvim je desetljećima nakon Drugog svjetskog rata bila skoro sasvim zaboravljena. Girardi Karšulin koja je o njoj napisala rad objavljen u knjizi “Filozofkinje u Hrvatskoj” zagrebačkog Instituta za filozofiju, pojasnila je: “Moja majka išla je s Elly Ebenspanger u razred. Kada sam diplomirala, majka mi je dala njezinu disertaciju i pitala me mogu li ja nešto s tim napraviti. Iako se nisam odmah time bavila, neprestano sam znala da je to zadaća koja me čeka”.

Elly Ebenspanger 1926. apsolvirala je grupu romanske filologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 1931. upisala je filozofiju koju je diplomirala 1936., a doktorirala 1939. s disertacijom na temu

“Problem slobodne volje”. Godine 1941., vrlo brzo nakon uspostave NDH, deportirana je u ustaški logor.

Ona je treća žena koja je doktorirala filozofiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, a mentori su joj bili poznati filozofi Ramiro Bujas i Albert Bazala. Bila je filozofkinja koja je puno obećavala.

Girardi Karšulin naglasila je kako smatra najvažnijim rezultatom i doprinosom svog rada činjenicu da je njezin rad potaknuo Marka Đurašina s Instituta za filozofiju da se nastavi baviti djelom Elly Ebenspanger kako bi ono bilo do kraja proučeno i kako ta filozofkinja ne bi na kraju pala u zaborav.

O MASLINI U ŽIDOVSKOJ TRADICIJI, TE PRVOM KOŠER MASLINOVOM ULJU U HRVATSKOJ

PIŠE NARCISA POTEŽICA, MR.SC.

Kulturno društvo M. Š. Freiberger održalo je u prosincu predavanje o maslini. Najprije je o maslini u židovskoj predaji i tradiciji govorio Luciano Moše Prelević, glavni rabin u RH, te podsjetio je da su blagdani Hanuka i Tubišvat vezani uz maslinu. A maslina je i prvo drvo koje se spominje u Tori. Od biblijskih vremena pa do danas židovski narod je čvrsto vezan uz maslinu koja se nalazi i na grbu Države Izrael (grb je sedmokraki

svijećnjak, simbol židovstva uokviren maslinovom grančicom) kao i na grbu Izraelskih obrambenih snaga.

Nakon toga je Feđa Aaron Bučić nastavio zanimljivo predavanje o povijesti masline i maslinovom ulju. A s otoka Brača iz njegova maslinika Elkana došlo nam je prvo košer maslinovo ulje u Hrvatskoj. Sve ubrane masline su pregledane da nema maslina koje u sebi mogu imati crve ili ličinke maslinovih mušica. A da bi dobili košer maslinovo ulje pridržavali su se pravila kašruta: polje nije obrađivano za vrijeme Šabata te židovskih blagdana, masline nisu brane sa stabala koji su do 4 godine starosti, a berba je napravljena

radnim danom. Poslije predavanja organizirana je degustacija tri vrste maslinovog ulja, kao i drugih delicija s Brača.

Bučić je dio svog života proveo u radu s djecom i mladima s posebnim potrebama, a poznat je i kao kipar, zlatar i umjetnik koji izrađujete prekrasan nakit od plemenitih metala i antičkog stakla. Osnivač je umjetničke radionice Elkana koja se bavi izradom nakita, vitraja i mozaika. Kolekcije su mu predstavljene na izložbama u Hrvatskoj i diljem svijeta, među ostalim i u Jeruzalemu. Živi na relaciji Izrael-Hrvatska, a novi sadržaj u njegovom životu je proizvodnja vrhunskog maslinovog ulja.

B”H JEZIK I PISMO U ŽIDOVSKIM VJERSKIM KNJIGAMA

PIŠE: LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ,
GLAVNI RABIN U RH

Jezik igra ključnu ulogu u židovskom narodu, religiji, pa i u literaturi, kako u starozavjetnom opusu, tako i u kasnijim talmudskim spisima. Općenito se može reći da je jezik kao medij putem kojeg se prema vjerovanju židovskog naroda B-g obratio čovjeku više od samo načina sporazumijevanja. Jezik je znak živog B-ga i ima ontološku strukturu što znači da je B-g kroz govor eksplicitan i to na hebrejskom. I to bi mogao biti poziv svima na učenje hebrejskog jezika, jer to je jezik na kojem se B-g obratio ljudima. U židovskoj religiji komunikacija ima tri razine: komunikacija na razini B-g s patrijarsima (Abraham, Isak, Jakov), B-g s prorocima i proroka s narodom. To su tri konteksta u koja se smješta jezik i plan spasenja židovskog naroda određuje se prema toj strukturi.

U ovom tekstu ću se baviti hebrejskim jezikom, s naglaskom na neke njegove posebnost, zatim židovskom vjerskom literaturom, te pismom na kojem su napisane.

Hebrejski je jedan od najstarijih jezika koji se još i danas govori. Postoji već više od tri tisuće godina bilo kao govorni jezik bilo kao jezik sakralne i profane židovske književnosti. Spada u grupu semitskih

jezika. Temelj svih semitskih jezika je akadski jezik (asirsko-babilonski), koji je bio službeni jezik Asirskog i Babilonskog carstva. Kasnije ga je istisnuo aramejski jezik, koji mu je srodan. Hebrejski je jezik židovskog naroda koji se koristi u spisima Starog zavjeta (Tanaha, židovske Biblije), kao i rabinskim radovima kao što su Midraš, Mišna, Gemara (Mišna i Gemara zajedno tvore Talmud), filozofskim, svjetonazorskim, halahičnim kodeksima (vjerski propisi), kabalističkim (Zohar). Jezik se na hebrejskom kaže ivrit, jer su se njime služili Židovi po dolasku u Kaanan (kasnije Izrael), pa sve do danas. Odakle dolazi naziv ivrit? Zašto nije nazvan hebrejski ili judejski ili židovski? Naši patrijarsi Abraham, Isak, Jakov (kome B-g mijenja ime u Izrael), kao i svih njegovih 12 sinova, halahički još nisu imali status naroda Izraela (to je biblijski naziv za Židove, molitva kaže “Šema Israel...” — “Čuj Izraelu...”), već su ih nazivali Ivri (Post.: 39:14), oni koji stoje s druge strane rijeke u odnosu na Babilonsku kulu. Tijekom egipatskog sužanjstva Židovi imaju status bnei Israel (sinovi Izraela). Tek na Sinaju prilikom sklapanja saveza između B-ga i židovskog naroda, svi koji su prisutni, bez obzira na krvno porijeklo, postaju Izrael. Jezik, koji se do tada nazivao kaananski, dobiva ime hebrejski (ivrit), jer ga je Avraham, prvi Ivri, usvojio dolaskom u Kaanan. Naziv hebrejski jezik se prvi put pojavljuje u

Mišni (1st. n.e.) kao lašon ivri (hebrejski jezik). Poznat je i pod imenom lašon Jehudim (jezik Judejaca), dok se u židovskoj literaturi najčešće naziva lašon hakodeš, ili kako mu popularno tepaju “sveti jezik”, ali točniji prevod bi bio “jezik svetinje”, jer ako netko na hebrejskom govori loše o drugome (lašon hara — zli jezik), tada ne možemo govoriti o svetom jeziku. U judaizmu ništa nije sveto samo po sebi, nego čovjek svojim odnosom i svojim postupcima čini nešto svetim. Neki moji učitelji-rabini u ješivi, a i brojni židovski autori kroz povijest, uključujući i talmudske mudrace, smatraju da je hebrejski bio onaj jedinstveni jezik kojim je govorilo čitavo čovječanstvo prije nego što je B-g srušio Babilonsku kulu i pomiješao sve jezike, te da danas svaki jezik u sebi sadrži barem 20-30 % hebrejskih riječi. Kao što sam već naveo, znanost smatra da je hebrejski bio jezik kojim su govorili starosjedioci Kaanana i koji su Židovi usvojili dolaskom u Izrael (Kaanan), dok su u svojoj postojbini Haranu govorili aramejski tzv. biblijski aramejski, koji treba razlikovati od govornog aramejskog, koji je poslije povratka Židova iz babilonskog sužanjstva (6st. p.n.e.) skoro u potpunosti istisnuo hebrejski, koji se zadržao uglavnom u učenim krugovima. Osnovna i najvažnija knjiga judaizma je Tora, koja je u cjelosti pisana hebrejskim, osim dvije riječi, koje su pisane aramejskim. U Knjizi postanka (Berešit 31:47)

Jakov i njegov ujak Lavan sklapaju ugovor o prijateljstvu i nenapadanju i od gomile sakupljenog kamenja prave stup koji treba biti svjedok sporazuma između njih dvojice. Interesantno je da Lavan, koji živi u Abrahamovoj pradomovini Haranu, stup naziva aramejskim imenom Jegar Sohaduta, a Jakov, koji je dolazi iz Kaanana, mu daje hebrejsko ime Galed. Na oba jezika znači isto: svjedok među nama. Ovaj stih otvara mogućnost za razne teorije o izvoru i porijeklu hebrejskog jezika.

Hebrejski se po nekoliko stvari razlikuje od ostalih jezika. Kao prvo ima posebno pismo, ali o tome ćemo više kasnije. Čita se s desna na lijevo, od zadnje stranice prema prvoj. Pišu se samo suglasnici. U molitvenicima (sidur), kao i u tiskanim izdanjima Tore i Tanaha pišu se i samoglasnici, koji se izražavaju točnicama i crticama ispod slova suglasnika. Većina riječi ima troslovni korijen (šoreš), od kojeg se onda putem prefiksa i sufiksa, kao i mijenjanjem samoglasnika formiraju riječi. Prefiksi, sufiksi i veznici pišu se zajedno s riječima. Tako npr. svaka riječ koja u sebi sadrži ova tri suglasnika K-D-Š označava nešto sveto, a hoće li to biti kadiš (posvećenje B-žjeg imena, molitva za mrtve) ili kiduš (posvećenje Šabata i blagdana) ili mekadeš (glagol posvetiti) ovisi o samoglasnicima i prefiksu. Posebna značajka hebrejskoga su glagolska vremena, točnije izražavanje vremena i trajanje radnje. To je ujedno najveća i najznačajnija razlika između hebrejskog i bilo kojeg drugog jezika. Klasični (biblijski) hebrejski jezik ne poznaje vremena kao što ih suvremeni jezici poznaju. On rabi samo dva načina kojima izražava vrijeme i trajnost radnje. Jedno je vrijeme koje označava radnju započetu i dovršenu u prošlosti i drugo je vrijeme koje je započelo u prošlosti (ili će tek započeti u budućnosti), ali još nije završeno. Npr.: “katavti” znači “napisao sam”, dok “jhtav” znači “počeo je pisati,

piše i napisat će”. Značenje određujemo prema kontekstu rečenice, odnosno najčešće nam upotreba veznika “vav” (i) označava njegovo vremensko značenje. Taj veznik koji se na hrvatski prevodi kao “i” piše se zajedno s glagolom i on daje pravo značenje glagolskom vremenu, tako da preokreće vremensko značenje radnje, prošlost pretvara u budućnost, a budućnost u prošlost i zato ga nazivaju “vav afuh” ili “obrnuti vav”. Uzajamno pretvaranje prošlosti u budućnost i obrnuto se najčešće upotrebljava u Tori koja je pisana klasičnim hebrejskim jezikom. Čak se može kazati da hebrejski nema ni sadašnje vrijeme, jer se hebrejski glagol u sadašnjem vremenu ne razlikuje od imenice. Npr. “ani kote” se može prevesti kao “ja pišem”, ali i kao “ja (sam) pisac”. Glagol u prezentu ima samo četiri oblika: jednina i množina muškog roda, kao i jednina i množina ženskog roda. Također treba naglasiti da pomoćni glagol “biti” ne postoji u prezentu, jer “ja zapravo ne postojim”. Ja sam bio i bit ću, ali u sadašnjosti ne postojim. U sadašnjosti samo B-g postoji, što se vidi i iz imena s kojim se B-g predstavio ljudima “Ja sam onaj koji jesam”. Zanimljivo je da se u hebrejskom ne kaže “ja imam to i to”, nego se kaže “ješ li” što znači “to se (trenutno) nalazi kod mene” i time hebrejski pokazuje svoju filozofsko-teološku stranu naglašavajući čovjekovu prolaznost u odnosu na B-žje postojanje izvan vremena. Vrijeme je središte židovstva, tako da i B-žje osobno hebrejsko ime, odnosno ime s kojima se predstavio židovskom narodu, označava oblik postojanja u vremenu. Uz brojna imena koja Talmud navodi za B-ga, odnosno imena kojima se On predstavio našim patrijarsima i židovskom narodu, On ima i osobno ime, koje je tako osobno da ga nitko ne smije glasno izgovoriti, osim Kohen Gadola (Velikog svećenika) jednom godišnje na Jom Kipur. To ime je označeno s četiri slova, tzv. tetragra-

mom (J-H-V-H), čiji se korijen odnosi na bitak postojanja u vremenu. Hebrejska riječ za sadašnjost “hove” se izvodi iz tog korijena. Cijeli tetragram znači “HAJA, HOVE, JIHIJE” (Onaj koji sam bio, koji jesam, i koji ću biti). Kada Mojsije pita B-ga kako se zove, što da kaže ljudima, B-g mu odgovara da im kaže “Ehje Ašer Ehje” (Bit ću ono što ću biti).

Sada ćemo govoriti o židovskoj vjerskoj literaturi i jeziku na kojem je pisana, o Tanahu (Tora, Nevi'im, Ketuvim — Tora, Proroci, Spisi), Midrašima, Talmudu (Mišna i Gemara), molitveniku (Sidur), srednjovjekovnim halahičkim i filozofskim djelima. Najvažniji tekst judaizma je Tora, koja prema židovskoj ortodoksnoj tradiciji ima težinu B-žje riječi, jer je B-g osobno svaku riječ Tore diktirao Mojsiju u pero. Riječ Tora se najčešće prevodi kao zakon, ali ima i drugih značenja kao uputstvo, koje je možda i najtočnije (riječ Tora ima isti trosložni korijen kao riječ “more”, što znači učitelj, i riječ “horim” roditelji, dakle osobe koje nam daju uputstva za život), pokazati put, nauk, učenje, načelo ili vladanje. Sve to je u Mojsijevoj Tori. Tora prvenstveno nije zakon ili odredba, nego uputa kako živjeti u skladu s vjerom. Kad kažemo “Tora” to može značiti više stvari. U užem smislu Tora znači samo pet Mojsijevih knjiga. Nazivamo ih Mojsijevim knjigama jer ih je on zapisao, naglašavam zapisao, ali on nije njihov autor. U širem smislu riječ Tora može označavati cijelu židovsku Bibliju (Tanah) zajedno s Usmenim zakonom (Mišna, Talmud, Midraš), a u najširem smislu cjelokupni judaizam, uključujući radove komentatora sve do danas. Čak bi možda mogli kazati da i ovaj tekst ulazi u to. Židovska Biblija (TaNaH ili Mikra) se sastoji od 24 knjige podijeljene u tri dijela: Tora, Nevi'im (Proročke knjige) i Ketuvim (Spise). Tora je, kao što sam već ranije spomenuo čitava napisana na biblijskom hebrejskom, izuzev dvi-

je riječi koje su napisane na biblijskom aramejskom. Riječ TaNaH je akronim od prvih slova Tora, Nevi'im, Ketuvim. Tanah je uglavnom pisan na biblijskom hebrejskom, uz nekoliko poglavlja u Knjizi o Danijelu i Ezri koja su napisana na biblijskom aramejskom, kao još tu i tamo pojedina rečenica ili riječ (Jeremija 10:11). Biblijski aramejski je forma aramejskog i ne bi ga smjeli zamjeniti za aramejski 1.st.n.e. kojim su govorili obični ljudi u Izraelu. To je vrsta aramejskog kojeg nalazimo u Talmudu. U njemu nalazimo dva tipa hebrejskog: biblijski hebrejski kojim su pisani citati iz Tore i Tanaha, i mišnajmskim hebrejskim su zapisane rabinske rasprave i priče. Talmud je kompilacija rabinskih diskusija i objašnjenja Mišne (Ponovljeno učenje). Mišna je bazični rad židovske religijskih i civilnih zakona, etike, morala i interpretacije Tanaha. To je zapisana židovska Usmena Tora. Krajem 2. st.n.e. u Izraelu je rabin Jehuda Ha-Nasi sakupio, kompilirao i napravio redakciju tih materijala. Pisana je mišnajmskim hebrejskim. Učenja nekih rabinskih škola su ostala izvan Mišne, i ona su dobila naziv Beraita (vanjsko učenje). U to doba postojale su dvije velike židovske zajednice, jedna u Izraelu i druga u Babilonu. Rimska okupacija Izraela i teror s kojim su vladali, onemogućili su zajednički rad ili suradnju dviju zajednica, i tako su nastala dva u potpunosti različita Talmuda, Jeruzalemski (ili Palestinski) Talmud ili Talmud Jerušalmi ili Talmud DeEretz Israel i drugi, mnogo poznatiji, Babilonski Talmud ili Talmud Bavli. Oba Talmuda imaju dva dijela, prvi je Mišna, a drugi je Gemara. Riječ Talmud na hebrejskom znači učenje, a Gemara na hebrejskom može značiti kompletiran ili na aramejskom može značiti učiti. Rabine Mišne nazivamo Tanaim (Tana znači učitelj), a Gemare Amoraim (Amora znači onaj koji govori). U oba Talmuda Mišna je ista i zapisana je mišnajmskim hebrejskim, dok

FOTOGRAFIJA: JEZIK I PISMO U ŽIDOVSKIM VJERSKIM KNJIGAMA

se tekst (Gemara) koji je objašnjava u potpunosti razlikuje i po sadržaju, metodi učenja (dok Jeruzalemski Talmud više polaže na tradiciju, Babilonski polaže na logiku) i jeziku. Jeruzalemski Talmud je kompletiran i redigiran oko 350 g.n.e. od strane rav Mana i rav Josija. Pisan je na hebrejsko-aramejskom dijalektu tog vremena. Babilonski Talmud je kompletiran i redigiran oko 500 n.e. od strane Ravine i Rav Ašia. Jedno od najpoznatijih djela rabinske literature je Midraš, ili kao pojedinačna forma ili kao čitav niz kompilacija pod istim imenom. Postoji otprilike 60-tak kompilacija rabinskih komentara, priča, metafora, etičkih eseja organizirani su prema knjigama Tore, Nevi'im, Ketuvim. Također postoje Midraši koji uključuju razne komentare na alef-betu, hebrejskoj abecedi. Korijen riječi Midraš je hebrejska riječ “daraš” sa značenjem “tražiti” ili “sve što se može izvući ili učitati u neki stih ili čak riječ”. Većina Midraša su nastali tokom vremena nastajanja Mišne i Gemare i pisani su mišnajmskim hebrejskim. Za razliku od Mišne Talmud nema interpunkciju što uz aramejski jezik dodatno otežava njegovo proučavanje. U ješivama se pretežno uči Babilonski Talmud, iako ni mi, student,

kao ni učitelji-rabini nismo poznavao aramejskog jezika. Kako onda isčitavamo tekst? Učeci i prevodeći čitave fraze. U Talmudu postoje dvije forme hebrejskog, prva je biblijski hebrejski koji se koristi prilikom citiranja stihova Tanaha, Mišne ili Baraite, dok je ostatak Gemare, uključujući diskusije Amoraim (rabina Gemare) dijalekt židovskog babilonskog aramejskog. Aramejski je tada bio lingua franca. Kasnije doba donosi eksploziju rabinskih djela, bilo radove iz područja Halahe (židovskog vjerskog prava), komentara Tore i Tanaha, komentare Talmuda, filozofije, etike, morala (musar), kabale, Hagade itd. Halahička djela su uglavnom pisana na hebrejskom (Mišne Tora, Šulhan Aruh), dok jezik upotrebljen u ostalim djelima ovisi o ciljanoj publici, pa su pojedini radovi pisani na lokalnom jeziku da bi bili razumljivi što većem auditoriju. Takva dva najpoznatija djela su Rambamov More Nevuim (Vodič za one koji dvoje) iz 12. st. pisan na judeo-arapskom i Meam Loez iz 18. st. pisan u Turskoj na latinu. Na jidišu, usprkos širokoj svakodnevnoj upotrebi, nisu pisana rabinska djela. Najrasprostranjenija knjiga u judaizmu je Sidur (molitvenik). Značenje riječi Sidur je redosljed, što znači da su

molitve posložene određenim redom. Postoje brojni nusahi (načini molitve), ali svima je jedinstveno da su svi molitvenici pisani na hebrejskom, jer u judaizmu hebrejski ima status svetog jezika i to kao prvo, jezika na kojem se B-g obratio židovskom narodu i kao drugo, hebrejski otvara nebesa i molitva izgovorena na njemu direktno dolazi do B-ga. Neki dijelovi molitve se govore samo ako je prisutan minjan (skupina od 10 odraslih muškaraca). Najpoznatiji takav dio bogoslužnja je Kadiš, što na aramejskom znači svet. Centralna tema Kadiša je veličanje i slavljenje B-žjeg imena. Postoje razne vrste kadiša i upotrebljavljaju se za razdvajanje određenih sekcija liturgije.

Za kraj bih želio napisati par riječi o pismu na kojem je pisana židovska vjerska literatura. Ako odete u bilo koji židovski muzej u Izraelu vidjeti ćete da postoje dva pisma, Ktav Ivri (hebrejsko pismo) i Ktav Ašuri (asurijsko pismo). Mi danas upotrebljavamo Ktav Ašuri. Svi smo tadođer čuli za Samarićane, narod o čijem porijeklu ne znamo ništa. Jedino što znamo je da ih je babilonski kralj Sanherib u 8. st.p.n.e. doveo nakon što je uništio sjeverno kraljevstvo Izrael i odveo 12 plemena. Zbog straha od judejskih lavova oni prelaze na judaizam i prihvaćaju židovsku vjeru, jezik i pismo, ali nikad u potpunosti nisu odbacili svoju staru vjeru i zato im nikad židovski narod nije priznao židovski status. Pismo koje su oni prihvatili i na kojem imaju napisanu Toru a i danas pišu je Ktav Ivri. Tijekom mog rabinskog studija u Izraelu jednom sam ih s grupom američkih Židova posjetio. Bilo je zanimljivo pregledavati Toru i čitati natpise na starom pismu i uočiti sličnosti i razlike sa židovstvom, npr. oni umjesto mezuze na zidu iznad ulaznih vrata kuće imaju blagoslov kuće. U Talmudu rabini diskutiraju na kojem je pismu data Tora i kojim pismom je B-g osobno napisao ploče zakona (Luhot Habrit) i daju tri mišljenja. Prvo govori da je

Tora originalno data židovskom narodu na Ktav Ivri. Drugo mišljenje drži da je Tora originalno data u Ktav Ašuri i da je kasnije kad je narod zgiješio (zlatno tele) pismo promijenjeno u Ktav Ivri, a kad se pokajao Ktav Ašuri je vraćen. I treće mišljenje je da je oduvijek pismo bilo Ktav Ašuri i da nikad nije bilo promijenjeno. S obzirom da je slova u Ktav Ivri puno oštija u odnosu na Ktav Ašuri, čija slova su zaobljenija u traktatu Šabat 104a rabini prema obliku slova pokušavaju odgonetnuti kojim pismom je B-g napisao deset zapovijedi na ploče. Da skratim priču i izbjegnem konfuziju probat ću objasniti situaciju. Nakon povratka iz babilonskog sužanjstva u 5. st.p.n.e. pod vodstvom Ezre i Nehemije, židovski narod se našao pred problemom. Poslije rušenja Prvog hrama vodstvo židovskog naroda je u cilju opstanka židovskog naroda i sprečavanju asimilacije s narodima babilonskog carstva, hramski judaizam počelo pretvarati u rabinski. I tako su u babilonskom ropstvu udareni temelji rabinskog judaizma koji traje sve do danas i da bi ga odvojio od ostalih, posebno Samarićana, Ezra mijenja pismo s kojim je Tora napisana. S obzirom da je narod u Babilonu usvojio aramejski jezik i asurijsko pismo, Ezri su stvari bile olakšane, te je on osim pisma poželio promijeniti i jezik kojim je Tora originalno bila napisana i uvesti aramejski umjesto hebrejskog. Ali to židovski narod nije prihvatio, i tako se Židovi iz Babilona vraćaju s novim pismom, koji je u upotrebi i danas. Današnje hebrejsko pismo je u stvari Ktav Ašuri. Talmudski rabini razumiju potrebu tog trenutka i zato pokušavaju na sve načine opravdati Ezru što se usudio promijeniti pismo s kojim je B-g osobno svojom rukom napisao ploče zakona. Tko god je u rukama imao primjerak Humaša (tiskano izdanje Tore) ili Talmuda upoznao se s još jednim pismom, tzv. Raši pismom, koje izgleda kao da je pisano polukurzivom. Pismo

je dobilo ime po Rašiju, Šlomi Jitzakiju, najpoznatijem komentatoru Tore i Talmuda. On nije upotrebljavao to pismo, ono je dobilo ime njemu u čast. Bazirano je na sefardskom pismu iz 15. st. na kojem su pisali na ladinu. Pojavom prvih tiskanih izdanja Tore i Talmuda, izdavač je uz originalni tekst želio tiskati i komentare pojedinih komentatora, pa se pojavila potreba da se napravi uočljiva razlika između originalnog teksta i teksta komentara, te su na osnovu već postojećeg sefardskog pisma napravili novo pismo. S obzirom da je Rašijev komentar postao standard na svakoj stranici tiskanih izdanja Tore i Talmuda, tako je i pismo kojim su njegovi komentari bili tiskani nazvano po njemu.

U tekstu su spomenute razne forme hebrejskog jezika, ali kako nisam lingvist, a ni intencija ovog teksta nije bavljenje jezikom i njegovim proučavanjem, nisam ulazio u sve one finese razvoja jezika do kojih bi se moglo doći kada bi se židovska vjerska literature složila po kronološkom redu i tako pratile sve promjene. Nainteresantnije je da kad bi se danas u Izraelu opet pojavio Moše Rabenu, Mojsije naš učitelj, on bi uz neka manje poteškoće, bez velikih problema mogao skoro normalno komunicirati s današnjim Izraelcima.

FOTOGRAFIJA: JEZIK I PISMO U ŽIDOVSKIM VJERSKIM KNJIGAMA

JEZICI IZRAELA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kada ljudi razmišljaju o jezik koji se govori u Izraelu, i kada ne misle — krivo — da se radi o “izraelskom jeziku” (kao što sam nedavno čula na jednom hrvatskom radiju), oni uglavnom znaju da je službeni jezik u Izraelu hebrejski. Međutim, hebrejski ili ivrit nije jedini službeni jezik u Izraelu. Uz hebrejski tu je i arapski kao službeni jezik zemlje, ali multikulturalno izraelsko društvo koristi i veliki broj drugih poluslužbenih jezika.

Turisti vrlo brzo uoče da su u Izraelu praktički svi službeni natpisi na tri jezika: na hebrejskom, arapskom i engleskom. Budući da hebrejski nije materinji jezik velikom broju Izraelaca, službeni dokumenti, obrasci i slično dostupni su na velikom broju jezika.

Izraelsko stanovništvo je ligvistički i kulturalno vrlo raznoliko, a prema nekim dostupnim podacima u lokalnim zajednicama Izraela govori se 35 različitih jezika i dijalekata. Pema istraživanju objavljenom prije nekog vremena 49 posto stanovnika Izraela kazalo je da je hebrejski njihov materinji jezik, njih 18 posto za svoj je materinji jezik izabralo arapski, ruski 15 posto, jidiš 2 posto itd.

U Izraelu postoji više zakona koji određuju službeni status jezika, a ova ponekad zbunjujuća situacija dovela je već i do toga da je Vrhovni sud morao donositi odluke i prisiljavati nacionalne i lokalne vlasti da koriste službene jezike zemlje.

Hebrejski je službeni jezik koji se koristi u svakodnevnom životu, u radu izra-

FOTOGRAFIJA: JEZICI IZRAELA

elske vlade i parlamenta, na sudovima, u trgovinama, u školama i na sveučilištima. Knesset je 1953. godine osnovao državnu Akademiju hebrejskog jezika, a njezina je zadaća proučavati hebrejski jezik i nuditi standardizirana pravila za korištenje jezika.

Arapski je drugi službeni jezik u Izraelu a većina arapskih državljana Izraela tečno govori i hebrejski. S obzirom da arapsko stanovništvo često živi u svojim zajednicama gdje koriste arapski, oni često ne nauče hebrejski na nekom

visokom stupnju, koji je međutim nužan za sve one koji žele studirati na nekom od izraelskih sveučilišta.

Kao službeni jezik, arapski se može koristiti i u Knessetu, ali arapski zastupnici to pravo rijetko koriste. To se može lako objasniti: dok svi zastupnici kojima je arapski materinji jezik tečno govore hebrejski, nema puno židovskih zastupnika koji su tečni u arapskom. Svi školarci u Izraelu dvije godine imaju obavezne satove arapskog, a nakon toga učenje arapskog je izborni predmet.

Knesset je u ožujku 2007. donio zakon o uspostavi Akademije arapskog jezika, osnovane godinu danas kasnije u Haifi. Jedna skupina zastupnika Knesseta predložila je 2008. zakon o ukidanju statusa arapskog kao službenog jezika, ali taj prijedlog nije prošao.

U Izraelu su gotovo svi službeni dokumenti dostupni i na ruskom. Tijekom posljednjih dvadesetak godina u Izrael se doselilo oko milijun ruskih imigranata i iako su oni učili i uglavnom naučili hebrejski, ruski je još uvijek njihov materinji jezik. Amharski, etiopski jezik, je također vrlo čest, budući da u Izraelu živi velika zajednica etiopskih Židova. S obzirom da je Izrael multikulturalno društvo u

toj se zemlji govore i drugi jezici. Uz već spomenute tu su i:

JIDIŠ:

jezik Aškenaza i drugi najrašireniji židovski jezik. Tijekom posljednjih godina jidiš doživljava kulturnu renesansu u Izraelu.

LADINO:

jezik Sefarda treći je najrašireniji židovski jezik. Danas u Izraelu postoji institut koji se bavi očuvanjem kulture ladina

NJEMAČKI:

njemački je materinji jezik za oko 100.000 Izraelaca.

FRANCUSKI:

jezik kojim govore Židovi iz Maroka, Alži-

ra i Tunisa, te veliki broj novih imigranata iz Francuske.

TURSKI:

turski govori oko 77.000 turskih Židova i članova njihovih obitelji. Veliki broj turskih govornika u Izraelu govori i ladino.

PERZIJSKI:

perzijski je jezik kojim govori oko 123.000 iranskih Židova u Izraelu.

MARATHI:

jezik indijskih Židova.

BUKHORI:

jezik bucarskih Židova.

ZANIMLJIVOSTI O HEBREJSKOM JEZIKU

PIŠE: A. P.

Hebrejski jezik je semitski jezik sjeverozapadne skupine u koju spadaju i fenički, ugaritski i aramejski jezik. Hebrejski se razvio iz starijih sjeverozapadnih kanaanskih dijalekata kojima su u davna vremena govorili kanaanski narodi.

PORIJEKLO

Hebrejski je semitski jezik i govorili su ga stari Izraelićani. Najstariji pronađeni podaci o pisanom hebrejskom potiču iz razdoblja od 1200. prije naše ere do 587. godine prije naše ere. Najstarijim

hebrejskim pisanim tekstom smatra se "Deborina pjesma" (Sudci,5) nastala prije godine 1000. prije naše ere. Dugo godina hebrejski nije bio "aktivan jezik" ali od biblijskih vremena nije prestao biti pisani jezik.

GOVORNICI

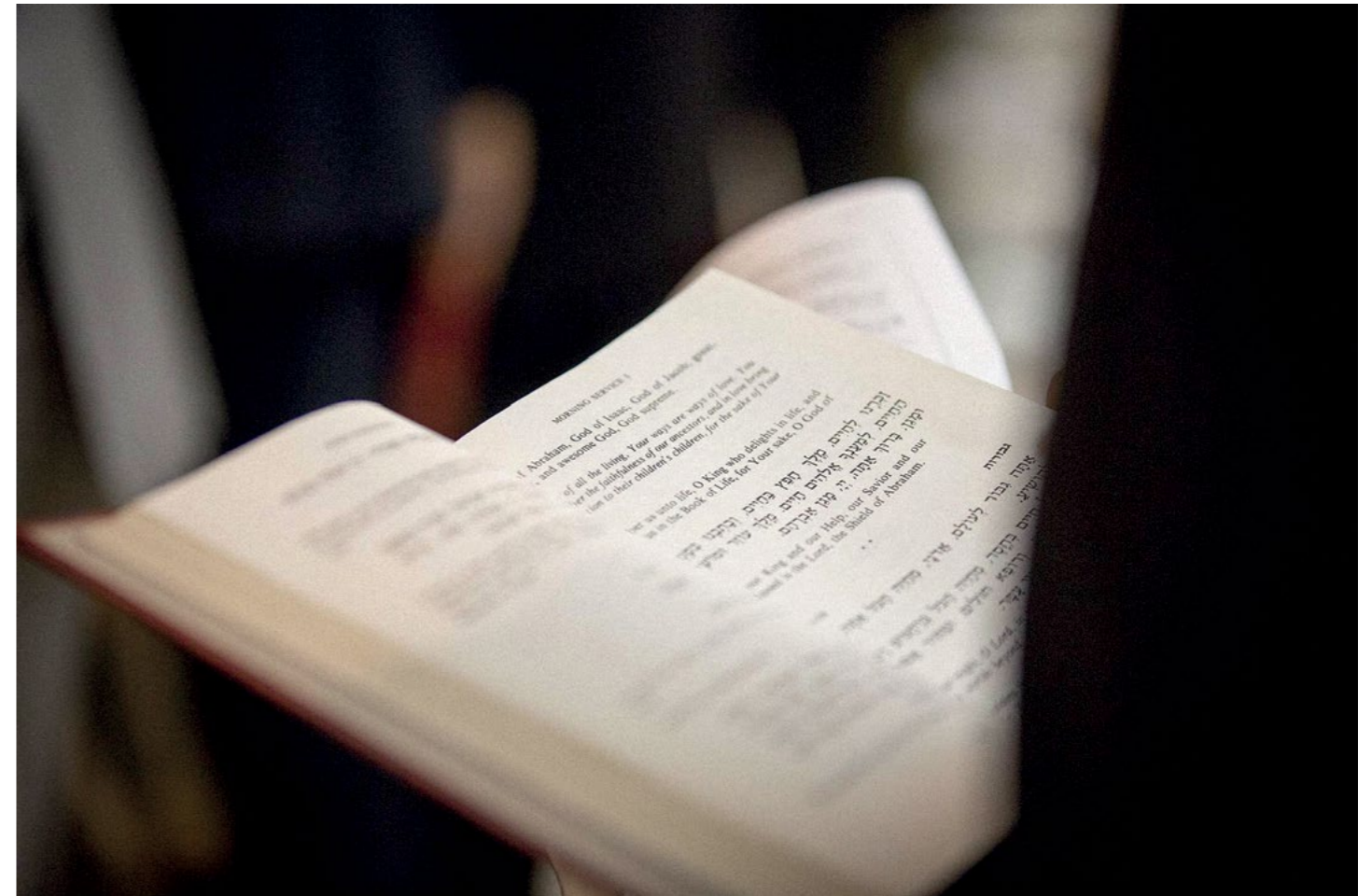
Procjenjuje se da na svijetu ima 9 milijuna ljudi koji govore hebrejski. Hebrejski se najviše govori u Izraelu, a SAD imaju drugu najveću populaciju hebrejskog govornog stanovništva.

GLAGOL "BITI"

Hebrejski jezik ne poznaje glagol "biti" u prezentu. Glagol se kasnije pojavljuje u nekim drugim vremenima.

MUŠKARCI I ŽENE KORISTE RAZLIČITE RIJEČI

Glagoli se razlikuju po tome je li subjekt u rečenici muškarac ili žena. Tako će muškarac npr. reći "ani lo mevin" što znači "ne razumijem", a kada tu istu rečenicu izgovara žena, ona glasi: "ani lo mevina"

FOTOGRAFIJA: ZANIMLJIVOSTI O HEBREJSKOM JEZIKU

HEBREJSKI NEMA SAMOGLASNIKE

Hebrejski alfabet — "Aleph-Bet" — ima 22 slova ali među njima nema samoglasnika. U knjigama za djecu ili udžbenicima za učenje hebrejskog, samoglasnici se dodaju u obliku malih točkica koji se pojavlju iznad i ispod suglasnika i nazivaju se "nikud". Ustvari, možda bi bilo pravilnije reći da hebrejski ima samoglasnike ali se oni ne označavaju — morate znati kako se točno svaka riječ izgovara.

HEBREJSKI SE PIŠE S DESNA NA LIJEVO

Ovaj podatak obično je dobro poznat: za razliku od većine drugih jezika, koji se

pišu s lijeva na desno, hebrejski se piše s desna na lijevo. Zna li zašto? Nema pouzdanog odgovora, ali popularna teorija kaže da je pisanje s desna na lijevo bilo lakše pisarima/klesarima koji su riječi "upisivali" u kamene ploče. Oni bi čekić obično u uzeli u svoju jaču ruku (što je u većini slučajeva desna ruka), te im je stoga bilo lakše pisati s desna na lijevo.

HEBREJSKI JE SVETI JEZIK

Hebrejski se smatra svetim jezikom ("lshon hakodesh") te ga stoga veliki broj ultra-ortodoksnih Židova koristi isključivo za molitve. Čiste hebrejske riječi se uvijek temelje na riječima do tri slova (ponekad

četiri). Ali u posljednjih stotinu godina u hebrejski su ušle i riječi iz drugih jezika. Tako se npr. na hebrejskom automobil kaže "mechonit", ali često se koristi i riječ "auto".

HEBREJSKI I ARAPSKI

Hebrejski je vrlo blizak arapskom jeziku, s obzirom da pripadaju istoj skupini semitskih jezika. Iako imaju različito pismo, hebrejski i arapski imaju paralelne gramatičke sustave i često slične riječi: tako se na hebrejskom kaže "shalom" a na arapskom "salam", što znači "mir" ali služi i kao pozdrav u oba jezika. Hebrejski govornici često koriste neke arapske riječi u slangu.

PRIČA O ELIEZERU BEN-YEHUDI, OCU MODERNOG HEBREJSKOG JEZIKA

PRIPREMILA: RENATA DEBELJAK

Oživljavanje hebrejskog jezika smatra se jedinstvenom pojavom u ljudskoj povijesti. Prije nego što je postao službeni jezik Države Izrael, gotovo 2500 godina hebrejski se nije koristio kao govorni jezik, a do 1880. nije imao niti jednoga izvornog govornika. Smatra se da je utemeljitelj modernog hebrejskog jezika jezikoslovac Eliezer Ben-Yehuda, rođen kao Eliezer Yitzhak Perelman.

Rođen u gradu Lužki, tadašnjem dijelu ruskog carstva koji se danas nalazi u Ukrajini, Ben-Yehuda je pohađao u skladu s tadašnjim židovskim običajima istočne Europe, ješivu gdje je od treće godine života proučavao hebrejski i Bibliju, a njegovi su se roditelji nadali da će postati rabin. Kasnije je naučio francuski, njemački i ruski jezik. Čitajući hebrejski list HaShahar upoznao se s cionističkim pokretom i zaključio da bi oživljavanje hebrejskoga u Izraelu moglo ujediniti Židove diljem svijeta.

Godine 1881. Ben-Yehuda imigrirao je u Palestinu koja je tada bila pod Otomanskim carstvom, te se nastanio u Jeruzalemu i odlučio obnoviti hebrejski jezik u Palestini. Sa ženom Devorom, učio je svoga sina moderni hebrejski jezik, te je on bio prvi govornik, kojemu je moderni hebrejski bio materinski jezik. Prva žena

mu je umrla od tuberkuloze pa se kasnije oženio njenom sestrom Hemdom.

Suočio se s izazovom da za mnoge moderne pojmove ne postoje hebrejske riječi, te je stoga smišljao nove riječi i napisao rječnik hebrejskog jezika. Kada je 29. studenog 1922. Velika Britanija uspostavila protektorat nad Palestinom, a zahvaljujući naporima Ben-Yehude i njegovih suradnika, za jedan od službenih jezika izabran je hebrejski i tako je zaživio i u službenoj upotrebi. Nekoliko tjedana kasnije preminuo je u dobi od 64 godine od posljedica tuberkuloze, kao i njegova prva supruga.

Premda je Ben-Yehuda puno posla odradio sam, ne može se reći da je cijeli proces bio vezan samo uz njega. On je započeo s oživljavanjem jezika inzistirajući na upotrebi isključivo hebrejskoga u svojoj obitelji, čime je njegov sin Itmar postao prvim izvornim govornikom hebrejskoga.

Unatoč svemu, Ben-Yehuda nedvojbeno je organizator ideje da se hebrejski oživi kao govorni jezik. Njegova motivacija bila je preživljavanje židovskoga naroda, jer je zaključio da židovski narod nema budućnosti u Europi, te je jedino rješenje koje je vidio bilo preseljenje u domovinu predaka gdje bi Židovi činili lokalnu većinu.

FOTOGRAFIJA: PRIČA O ELIEZERU BEN YEHUDI
OCU MODERNOG HEBREJSKOG JEZIKA

U svojem prvom članku She'ela nixbada, koji je napisao kada je imao samo 21 godinu, Ben-Yehuda je pomno pratio rast nacionalizma u Europi i tražio je definiciju tog termina primjenjujući ga na slučaj Židova u Europi, a posebno je bio zainteresiran za ideju židovskoga nacionalizma, jer je znao da je pad Otomanskoga carstva neizostavan. Osim toga, razmišljao je, ako bi židovski narod uspio stvoriti dr-

žavu u Palestini koja bi bila prihvatljiva Francuskoj i Engleskoj, glavnim zainteresiranim stranama u tome području, ta bi država dobila njihovu potporu te stoga i međunarodno priznanje. Stoga je razmišljao o karakteristikama koje tvore državu-naciju, a jedan od najvažnijih atributa svake države u to doba bio je zajednički govorni jezik ljudi koji su tvorili naciju, a potom i državu.

Ben-Yehuda u početku nije mislio da bi oživljavanje hebrejskoga bilo nužno za postizanje političkih ciljeva, ali je ubrzo zaključio da bi u cilju spašavanja hebrejskoga bilo nužno oživjeti ga kao govorni jezik, a da bi se to učinilo trebao se početi koristiti kao jezik podučavanja u školama. Ideja razvijanja hebrejskoga kao nacionalnoga jezika Židova bila je izvedena iz haskale, koja je počela u Njemačkoj stotinu godina prije toga. No, Ben-Yehuda je smatrao da se hebrejski treba razvijati u Izraelu.

Iako je ideja o povratku Židova u zemlju Izrael već bila poznata u to vrijeme, Ben-Yehuda je prvi predložio da se to kombinira s programom oživljavanja hebrejskoga. Najčešći razlog selidbe Židova tijekom 1880-ih u Palestinu bio je ponajprije bijeg od progona, a ne izbjegavanje asimilacije tako da su i Židovi koji su se preselili i organizacije koje su im pomagale bili vođeni kratkoročnim, a ne nekim dugoročnijim planovima.

Europski antisemitizam ipak nije bio presudan za Ben-Yehudu, jer on je prvenstveno bio imigrant, a ne izbjeglica i stigao je u Izrael prije ruskih pogroma iz 1881. Iako nije bio jedini s tom idejom, ipak je bio ispred svog vremena u uvjerenju da povratak u Izrael jedino dugoročno rješenje za problem opstanka židovskoga naroda pa se stoga može smatrati jednim od "predvodnika cionizma".

Osim što je hebrejski govorio kod kuće, Ben-Yehuda je vezano uz njegovo oživljavanje poduzeo i dvije važne inicijative,

FOTOGRAFIJA: PRIČA O ELIEZERU BEN YEHUDI
OCU MODERNOG HEBREJSKOG JEZIKA

izdavanje hebrejskoga tjednika Hatsvi i izdavanje rječnika Rječnik hebrejskoga jezika, drevnoga i modernoga.

Vrlo značajan segment u oživljavanju hebrejskog bio je taj što se koristio kao jezik podučavanja izravnom metodom u osnovnim školama i to počevši od 1886., predškolskome odgoju od 1894., u srednjim školama od 1904. te na Technionu, prvom izraelskome sveučilištu, od 1913. godine. Tako je hebrejski jezik bio potpuno oživljen puno prije proglašenja Države Izrael. Imigranti koji su dolazili u Izrael najčešće su učili jezik od svoje djece koja su ga učila u školama.

Glavni protivnici hebrejskoga u početku su bili govornici jidiša i njemačkog jezika. Na konferenciji u Czernowitzu

1908. jidiš je proglašen "židovskim nacionalnim jezikom". Njemački je pak bio prihvaćen kao svjetski jezik kulture i obrazovanja te je bio favoriziran u školskom sistemu.

S druge strane, borba protiv njemačkoga vodila se 1918. u Palestini tijekom tzv. Jezičnoga rata, gdje su se provodile cionističke kampanje protiv upotrebe njemačkog jezika. Nakon što je cionistička organizacija provela "jezični popis stanovništva", čiji su rezultati pokazali da većina palestinskih Židova govori hebrejskim jezikom, Britanci su prihvatili dodavanje hebrejskoga na popis službenih jezika. Ponovno rođenje hebrejskog jezika, u doba kada brojni jezici odumiru, zasigurno je čudo vrijedno divljenja.

JEDINO DIJETE NA SVIJETU S HEBREJSKIM KAO MATERINJIM JEZIKOM

PIŠE: J. C.

FOTOGRAFIJA: JEDINO DIJETE NA SVIJETU S HEBREJSKIM KAO MATERINJIM JEZIKOM

Dugi, dugi niz godina hebrejski nije bio jezik svakodnevnog govora.

Itamar Ben-Avi, rođen kao Ben-Zion Ben-Yehuda, bio je u jednom trenutku jedino dijete na svijetu kojem je hebrejski bio materinji jezik. Njegov otac Eliezer Ben-Yehuda je gotovo sam pretvorio hebrejski od jezika vjere u moderni jezik koji se može koristiti u svakodnevnom životu.

Ben-Zion rođen je 31. srpnja 1882. godine na području tadašnje Palestine. Njegov leksikografski otac i majka Deborah Jonas s njim su razgovarali isključivo na

hebrejskom, te je Ben-Zion tako postao prvi govornik hebrejskog jezika na planetu u više od tisuću godina.

Roditelji mu uglavnom nisu dozvoljavali da se druži s drugom djecom kako ga ne bi izložili drugim jezicima. Prilično osamljen zbog toga, mali Ben-Zion sprijateljio se s psom kojeg je nazvao Maher što na hebrejskom znači “brzi”. Kao dijete suočio se s brojnim teškim situacijama, uključujući i smrt troje braće od difterije koja je tada harala Jeruzalemom, a i njegova majka Deborah preminula je 1891. godine od tuberkuloze. Njegovu obitelji nisu voljeli ni članovi ortodoksne zajednice u kojoj su živjeli, jer su oni smatrali da se sveti jezik loshen kodesh ne smije koristiti kao jezik u svakodnevnom govoru, te da je njegova svakodnevna uporaba svetogrđe.

Nakon smrti majke, njegov se otac oženio s njezinom mlađom sestrom Hemdom, tako da je Ben-Zionova teta postala njegova pomajka. Nakon majčine smrti promijenio je ime u Itamar (“otok datulja” — simbol cionizma) a prezime u Ben-Avi (“Avi” je akronim za Eliezer Ben Yehuda, pisano hebrejskim, a istovremeno to također znači i “moj otac” tako da Ben-Avi ustvari u prijevodu znači “sin moga oca”).

Kada je imao 18 godina krenuo je iz Jafe prema Europi. Studirao je Parizu i Berlinu a nakon povratka u Palestinu postao je novinar i izdavač. Izdavao je uspješne novine “Doar Hayom”, svojevrstu hebrejsku verziju britanskog Daily Maila. U svojoj izolaciji postao je gor-

ljivi cionist, novinar i publicist — kao i veliki pobornik esperanta. Kako je vrlo rano stekao sklonost prema rijetkim ili “zaboravljenim” jezicima, napisao je hebrejsku biografiju svog oca u latinskom pismu, nazvanu “Avi” (“Moj otac”). On se zalagao da se moderni hebrejski piše latinskim pismom, smatrajući da će to biti jednostavnije i da će se jezik tako lakše proširiti i biti prihvatljiviji.

Itamar Bel-Avi strastveno se zaljubio u Leu Abushded, čija obitelj se tome protivila zbog njegovog siromaštva. Lea je bila dio stare i ugledne marokansko-židovske obitelji, i imala je samo 16 godina kada je upoznala Ben-Avija, tada 26-ogodišnjaka koji je poticao iz siromašne aškenaške obitelji. On joj je pisao ljubavne pjesme koje je objavljivao u svojim novinama (uključujući i jednu u kojoj je prijetio samoubojstvom ako odbije njegovu ljubav). Zbog toga se cijeli Jeruzalem digao na noge i par se oženio dvije godine kasnije. U braku su dobili dvije kćerke koje su bile radijske novinarko.

Itamar Ben-Avi preminuo je 1943. godine u New Yorku gdje je širio cionističku ideologiju, pet godina prije uspostave Izraela. Njegovo tijelo naknadno je, prema njegovoj želji, prebačeno u Izrael i pokopan je na Maslinskoj gori u Jeruzalemu.

Da se rodio šezdeset i šest godina kasnije, Itamar Ben-Avi ne bi bio usamljeno dijete zbog toga što mu je hebrejski materinji jezik. Danas je moderni hebrejski službeni jezik Države Izrael i govori ga više od devet milijuna ljudi.

AMOS OZ O HEBREJSKOM JEZIKU

PRIPREMIO: J. C.

Oživljavanje hebrejskog jezika označilo je i novo razdoblje židovske kulture, posebice u području književnosti. Izraelski književnici hebrejski su uzdigli do nove razine, pretvarajući jezik u umjetnost.

Jedan od velikana izraelske književnosti Amos Oz bio je istinski zaljubljenik u hebrejski. Knjiga “Židovi i riječi”, koju je napisao zajedno sa svojom kćerkom povjesničarkom Faniom Oz-Salzberger, pravo je ljubavno pismo hebrejskom jeziku, iako je u originalu napisana na engleskom (ova knjiga dostupna je i na hrvatskom jeziku u izdanju izdavačke kuće Fraktura). U članku za jedne novine Amos Oz opisao je zašto voli hebrejski:

“Hebrejski jezik je jezik na kojem razmišljam, računam, smijem se i volim. On je dio mene. Ali kao govorni jezik hebrejski je bio mrtav jezik, baš kao što je to slučaj sa starogrčkim ili latinskim jezikom. Hebrejski je imao staru književnost, i srednjovjekovnu književnost, ali ne i onu modernu. Hebrejski jezik se koristio za vjerske obrede i rasprave među Židovima vjernicima u raznim zemljama. Hebrejski je imao i vrijednu poeziju koju su u Srednjem vijeku napisali Židovi u muslimanskoj Španjolskoj, koji su voljeli hebrejski jezik ali ga nisu koristili u svakodnevnom životu. I tako

je hebrejski prije stotinu godinu ovdje ponovno oživio, ali ne kao rezultat ideološke odluke, jer to ne može biti tako učinjeno — nema argumenata ili odluke zbog koje bi Kanađani odjednom počeli govoriti korejski ili japanski. Razlog zbog kojeg je hebrejski oživljen je zbog toga što je to jedini jezik koji je Židovi koji su dolazili iz svih krajeva svijeta bio zajednički. Židovi s Orijenta govorili su arapski, perzijski, turski ili ladino, dok su europski Židovi govorili jidiš, ruski, poljski. Jedini jezik na kojem su svi oni mogli komunicirati — pitati gdje se nalazi određena ulica, unajmiti stan ili lokal — bio je hebrejski.

Ali za mene je hebrejski jezik oživio kada je prvi mladić rekao prvoj djevojci “volim te” na hebrejskom. Ili se to dogodilo kada je djevojka izjavila ljubav mladiću? To je bio događaj koji se nije dogodio sedamnaest stoljeća. Nadam se da su taj mladić i djevojka ostali zajedno i živjeli sretno do kraja života — jer oni su to zaslužili, zato što su starom jeziku dali novi život.

Naravno to se ne bi moglo dogoditi da već prije toga nije postojala određena količina književnosti na hebrejskom jeziku, književnosti koja je, iznenađujuće, sadržavala više modernih senzibiliteta. I to zahvaljujući ljudima poput Bialika, Brennera, Beridcheskog, Mendelea — imena koja ništa ne znače vama ili vašim čitateljima — ali ja stojim na njihovim ramenima. S druge strane, hebrejski jezik je poput vulkana, poput elizabetanskog engleskog jezika. Ne impliciram da su

naši pjesnici poput Shakespearea, već impliciram da jezik može eruptirati poput vulkana, to se događa stalno. I upravo iz tog razloga je pisanje na hebrejskom predivan izazov.

Kažete da je hebrejski jezik jezik otkrivenja. I imate pravo. Zamislite da svirate komornu muziku u katedrali — u tom slučaju morate biti vrlo pažljivi zbog akustike, inače ćete proizvesti puno jeke, što ne želite. Morate koristiti riječi koje imaju mističnu konotaciju kako bi opisali male nesuglasice oko džeparca između roditelja i djece. Dakle uvijek tapkate po minskom polju. Ako ponekad želite napraviti eksploziju, to će biti jednostavno — samo upotrijebite tešku riječ usred prozaične rečenice. Pišući na hebrejskom jeziku, imam osjećaj da radim s najljepšim muzičkim instrumentom.”

FOTOGRAFIJA: AMOS OZ O HEBREJSKOM JEZIKU

ZA NEKE ULTRAORTODOKSNE ŽIDOVE, SAMO JE JEDAN JEZIK MOGUĆ

PIŠE: NATAŠA BARAC

Rabini nekih ultraortodoksnih židovskih zajednica u Izraelu nedavno su se posvetili novom zadatku: očuvanju jidiša. Primjećeno je da su se neki članovi ultraortodoksnih zajednica u Izraelu počinju uključivati u izraelsko društvo a taj je izlazak u "svijet" označilo i sve veće korištenje hebrejskog jezika u kućama, te sve manje korištenje jidiša. Rabine je to zabrinulo i posvetili su se očuvanju jidiša, a u ispunjavanju tog zadatka sve je dozvoljeno: posebne molitve, ali i otvaranje posebnih škola na jidišu za djevojčice.

Glavni cilj za sve to je želja za očuvanjem židovskog jezika europskih štetlova, ali to nije i jedini cilj. Neki hasidski ogranci smatraju da je hebrejski jezik jezik kojeg su izmislili Židovi koji nisu dovoljno posvećeni svojoj vjeri i ustvari ga smatraju "jezikom ulice". Jedan veliki rabin hasidske zajednice, koji je nedavno preminuo, u posljednjem je pismu pripadnicima svoje zajednice od njih zatražio da u svojim kućama te židovskim institucijama govore jidiš. Rijetko je da se takve želje izražavaju u oporukama, ali to najbolje pokazuje da se radi o vrlo osjetljivom pitanju.

Danas su ti pokušaji za očuvanjem jidiša vidljivi na svakom koraku u Izraelu.

U Bnei Braku (gradu u Izraelu u kojem žive ultraortodoksnici Židovi), na primjer, jedna mreža dječjih vrtića koje pohađaju djeca iz svih hasidskih zajednica isključivo koristi jidiš. To je bilo nezamislivo prije desetak godina, a danas i škole u Bnei Braku prelaze na jidiš.

Ovom trendu ipak se nisu priključile baš sve hasidske zajednice. Tako, na primjer, članovi litavske hasidske zajednice, više gotovo da i ne govore jidiš i nitko se zbog toga ne zabrinjava.

Poseban problem predstavlja to što sve manje žena u hasidskim zajednicama govori jidiš. Djevojčice provode manje vremena u školama od dječaka, a osim toga uče više sekularnih predmeta, poput matematike i kompjutera, koji su povezani s hebrejskim. A kada se zaposle, na poslu koriste više hebrejski od jidiša. Veliki broj ortodoksnih muškaraca rekao je da na odgoj njihove djece utječe to što njihove supruge ne govore jidiš. Zbog toga sve veći broj djece počinje među sobom govoriti hebrejski.

"Nikada nisam ni sanjao da će jezik moje djece biti hebrejski", rekao je jedan ortodoksnici Židov.

Osim toga i unatoč svih ovih napora, čini se da hebrejski ima sve veći utjecaj na jidiš, tako da se jidiš jako promijenio od onog jezika koji su koristili Židovi u istočnoj Europi. Utjecaj hebrejskog je tako jak, objašnjava stručnjakinja za jezik na sveučilištu u Haifi dr. Dalit Assouli-

ne, da u nekim slučajevima izraelski i američki Židovi ne mogu međusobno komunicirati na jidišu. Nedavno je jedan mladi izraelski Židov oženio mladu Židovku iz Europe i imali su komunikacijskih problema zbog tih jezičnih razlika, iako im je jidiš bio materinji jezik.

Ali zašto ultraortodoksnici Židovi nisu prihvatili hebrejski jezik nakon svih tih godina? Među brojnim hasidskim zajednicama, objašnjava dr. Assouline, jidiš je jezik doma, dio njihovog zaštićenog prostora, "naš" jezik. Pripadnici hasidskih zajednica tako čuvaju nostalgiju za prošlim vremenima i uljepšavaju prošlost, kada su živjeli u svojem štetlu. Prihvatanje hebrejskog jezika za njih znači da postaju sve više "Izraelci" i da prihvaćaju "jezik ulice", jezik društva koji prema njihovom mišljenju ne poštuje u pravoj mjeri sve židovske zakone.

Jidiš je još uvijek glavni jezik ultraortodoksnih židovskih zajednica izvan Izraela na primjer u SAD-u i Velikoj Britaniji, pa je gotovo nevjerojatno ali istinito da u tim zajednicama ima mladih ljudi koji ustvari ne znaju engleski, a materinji im je jezik .... jezik njihovih predaka.

KNJIGA ZA UČENJE ENGLESKOG I JIDIŠA ILI KAKO ZAPOČETI NOVI ŽIVOT U AMERICI

PIŠE: NATAŠA BARAC

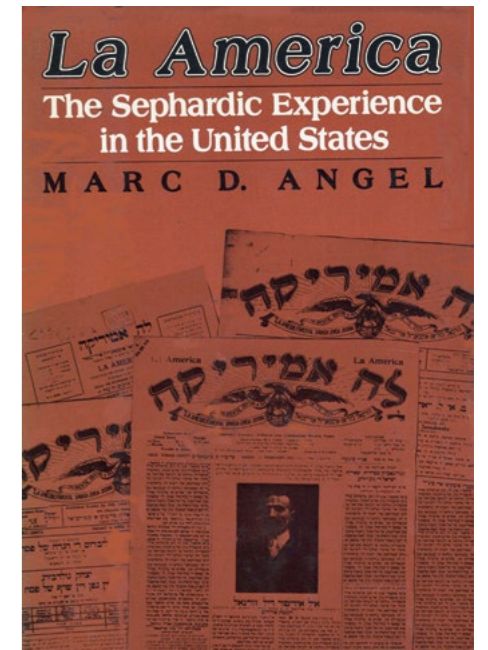
Početak je 20. stoljeća i bijesni Prvi svjetski rat. Zamislite na trenutak da ste mladi Sefard koji važe svoje opcije za bolju budućnosti. I bez obzira na razloge zbog kojih želite krenuti u bolju budućnost — bili oni ekonomski ili moždar želja da se izbjegne vojna služba i odlazak u rat — odlučujete se na veliki korak koji znači odlazak iz rodnog Istanbula, Soluna, Rodosa ili nekog drugog grada, prelazak Mediterana i Atlantskog oceana te početak novog života u Americi. Najvjerojatnije znate vrlo malo toga o svojoj novoj budućoj domovini, a uz to što tečno govorite materinji ladino, možda se možete sporazumijevati na turskom i grčkom. Možda znate i koju riječ francuskog ali vrlo vjerojatno ne znate ni jednu jedinu riječ engleskoga jezika. Kako ćete se snaći u novoj zemlji?

U tome će vam sigurno pomoći pravo blago objavljeno 1916. u New Yorku. Radi se o knjizi "Livro de Embezar las linguas Inglez i Yidish", vodiču za sefardske imigrante u Americi. Naslov bi se grubo mogao prevesti kao "Knjiga za učenje engleskog i jidiša", a u podnaslovu stoji: "vrlo korisno za sve španjolske Židove koji

su imigrirali ili razmišljaju o imigraciji u Ameriku". Cijena ovog priručnika bila je 25 centi, a iza ove ideje o knjizi koja će pomoći sefardskim Židovima bio je Moise S. Gadol, Židov rođen u Bugarskoj, osnivač časopisa "La America", prvih novina na ladinu u SAD-u.

Gadol je, možemo to slobodno reći, bio pravi vizionar i svojom knjigom želio je pomoći židovskim imigrantima, nevjerojatno svjestan svih mogućih problema s kojima će se suočiti u novom svijetu. Ne smijemo zaboraviti da je u razdoblju između 1900. i 1914. godine u SAD kroz Otok Ellis ušlo oko 30.000 sefardskih imigranata čiji se san o novom životu nije bio uvijek jednostavno ostvarivao. Sefardski Židovi dolazili su iz drugih sredina, imali drugačije navike i nisu znali što ih čeka u Americi. A jezik je bio poseban problem s kojim su se suočavali.

Knjiga "Livro de Embezar las linguas Inglez i Yidish" bila je napisana na ladinu na tradicionalnom pismu raši, a na početku je stajalo: "Nuestro puevlo sefarađi afin de amijorar sus situaciones ekonomikas o fuyendo de las injustisias de los paizes del mundo viejo, se embarca en los vapores de salvasion" ("Naš sefardski narod, u pokušaju da poboljša svoju gospodarsku situaciju ili da pobjegne od nepravdi zemalja starog svijeta, ukrcava se na brodove spasa").

FOTOGRAFIJA: KNJIGA ZA UČENJE ENGLESKOG I JIDIŠA ILI KAKO ZAPOČETI NOVI ŽIVOT U AMERICI

Gadol je u svojoj knjizi davao odgovore na niz praktičnih pitanja: Kako možete biti sigurni da ste u Ameriku ušli legalno i da možete ostati u zemlji? Kakav će biti vaš život u novoj zemlji? Gadol je stvarno napravio veliki posao: preveo je na ladino američke imigracijske zakone, a dodatak u knjizi bio je vodič/primjer ispita za dobivanje američkog državljanstva na engleskom i na ladinu. A jedan dio knjige bio je posvećen i naj-

važnijim aspektima “la vida Amerikana” (američkog života) npr: koje su koristi od ekonomije slobodnog tržišta, što znače javne škole i javni parkovi, kako koristiti podzemnu željeznicu, koji je statut New Yorka kao “kozmpolitskog grada”, a pružao je i uvid u praksu svake imigrantske skupine koja je uspostavila institucije svoje zajednice prema mjestu svog podrijetla. U knjizi su se nalazile i poneke reklame koje su nove imigrante upoznavale s košer restoranima, ili nudile usluge stomatologa ili doktora — “no ay tiempo de estar hazino en este

paiz (“Nemate vremena da u ovoj zemlji budete bolesni”).

Ali možda je najzanimljiviji dio Gadolovog vodiča za sefardske imigrante to što je on isticao važnost učenja i engleskog, jezika njihove nove domovine i jidiša, koji je tada bio jezik kojim se služio veći dio američkih Židova. Zbog toga je on objavio paralelni prikaz sefardskog hebrejskog alfabeta (poznatog kao soletreo), standardnog hebrejskog alfabeta i latinskog alfabeta, a davao je i brojne primjene zgodnih riječi i fraza, na ladinu, jidišu i engleskome, kao i englesku fonetsku

transliteraciju rašija.

Gadol je bio siguran da je za Sefarde važno da nauče i engleski i jidiš kako bi se mogli što bolje i lakše uključiti u američko društvo, ali i u židovsko-američku zajednicu. Iako su ladino i jidiš uglavnom nestali iz svakodnevne upotrebe u svijetu današnjih američkih Židova, ova knjiga ostaje testament vjere u snagu jeziku kao mehanizma utvrđivanja identiteta i pripadnosti i pokazuje autorovu želju da smanji razlike između Sefarada i Aškenaza u Americi.

Tko je bio Moise S. Gadol?

Moise S. Gadol bio je pravi vizionar, čovjek ispred svog vremena. Rođen je 1874. u gradu Ruse u Bugarskoj, a kada je 1910. stigao u SAD, uvelike se razlikovao od ostalih sefardskih imigranata. Imao je pedesetak godina, bio je dobro obrazovan i govorio nekoliko jezika, uključujući i jidiš i ladino. Privukla ga je sefardska zajednica New Yorka ali osjećao je da zajednici nedostaje osjećaj zajedničkog identiteta. Odlučio je nešto napraviti a njegov alat bio je prvi časopis na ladinu: «La America». Časopis je izlazio jednom tjedno. Ali to nije bilo jedino čime se bavio: uspio je uvjeriti čelnike »društva za pomoć hebrejskim imigrantima« da osnuju Orijentalni ured a on je proveo brojne sate pomažući sefardskim imigrantima da prođu komplicirane imigracijske procedure. Često im je pomagao da pronađu i zadrže posao, da organiziraju svoj novi život i pronađu mjesto u društvu.

U časopisu je objavljivao korisne obavijesti za sefardsku zajednicu, a brinuo se i za kulturu te često objavljivao i pjesme i književne radove. Bio je i veliki zagovornik cionizma, a zalagao se i za ravnopravnost žena.

Gadolov uspjeh nažalost nije potrajao. Njegov list je propao 1925. a on se zatim bezuspješno okušao i u poslovnome svijetu. Smrt njegove supruge 1933. duboko ga je potresla a iz depresije su ga izvukli prijatelji iz rodnog Rusea. Preminuo je 1941. kao slomljen čovjek.

KAKO SE KAŽE EMAIL NA JIDIŠU?

PIŠE: NATAŠA BARAC

Jeste li znali da nekada na svijetu bilo 11 milijuna ljudi koji su govorili jidiš? Zna li da i danas u Brooklynu ima četvrti u kojima bankomati nude jidiš kako opciju korištenja? Zna li da postoji molitva stara tri stotine godine namijenjena isključivo ženama i to na jidišu? Zna li da na jidišu ima desetak različitih riječi za Božić? Jeste li znali da je tridesetih godina 20. stoljeća u nekadašnjem Sovjetskom Savezu osnovana židovska autonomna oblast u kojoj je jidiš bio službeni jezik?

Jidiš se temelji na njemačkom dijalektu u kombinaciji s hebrejskim i slavenskim riječima i govorili su ga Židovi u središnjoj i istočnoj Europi prije Drugog svjetskog rata.

Da, jidiš je nekada bio važan jezik, a danas još uvijek postoje oni koji ga pokušavaju očuvati. Broj govornika ovog jezika možda se bitno smanjio, ali jidiš je još uvijek živi jezik pa ga treba i modernizirati — taj tisuću godina stari jezik, čije brojne riječi korijene vuku iz drevne Biblije, ne poznaje neke termine i mora se prilagoditi novom dobu. Jer nekadašnja linuga franca Židova istočne Europe i izabrani književni jezik pisaca poput Sholema Aleichema i Isaaca Bashevisa Singera ne poznaje riječi za “email” ili neke druge nove riječi poput “pametnog telefona”.

U SAD-u je nedavno objavljen veliki englesko-jidiš rječnik, na 826 stranica, djelo židovske urednice i pjesnikinje Gitl Schaechter-Viswanath i Paula Glassera

FOTOGRAFIJA: KAKO SE KAŽE EMAIL NA JIDIŠU

bivšeg dekana YIVO Instituta za židovska istraživanja.

Naravno, vrijeme će pokazati u kojoj će mjeri govornici jidiša prihvatiti nove riječi.

Veliki broj govornika jidiša već je u svom svakodnevnom životu prihvatio nove engleske riječi poput npr. “laptopa” i nije sigurno koliko će ih biti spremno prihvatiti jidiš varijantu — “shoys-komputer”.

Iako je najveći broj govornika jidiša nekada živio u Europi, s vremenom Amerika je postala zemlja u kojoj su živjeli brojni Židovi koji su koristili jidiš kao svoj materinji jezik. A oni su tada taj jezik počeli prilagođavati svom novom životu, pa su u jidiš ušle i engleske riječi. U zlat-

nom dobu govornika jidiša u Americi, stvorene su zanimljive nove riječi. Tako su židovski imigranti u Americi počeli koristiti riječi “boychik” (dječak) ili “nextdoorekeh” (susjed). O tome da je jezik živi organizam svjedoče i riječi na jidišu koje koriste Amerikanci koji nisu Židovi, poput riječi “mešuge” (lud).

Novi englesko-jidiš rječnik nastao je iz leksičkog istraživanja Mordhkea Schaechter, oca autorice Gitl Schaechter-Viswanath. Mordkhe Schaechter bio je vodeći lingvist jidiša i viši predavač na Sveučilištu Columbija. Kao izbjeglica u logoru za raseljenje osobe u Beču nakon Drugog svjetskog rata, osjetio je bolnu

ranu koja je zadana jidišu ubojstvom šest milijuna Židova te počeo prikupljati riječi na jidišu i popisivati ih na kartice. Došavši u SAD, intervjuirao je obične američko-židovske govornike — muzičare, krojače, postolare — kako bi naučio riječi koje su oni koristili. Sakupio je pravo jezično blago koja je njegova kćerka zajedno s profesorom Glasserom obradila i pretvorila u rječnik.

Urednici su u novom rječniku osmislili stotine ekvivalenata na jidišu za nove engleske riječi nastale kao rezultat napretka u tehnologiji, znanosti ali i drugim poljima. Neke riječi poput “emaila” (na jidišu “blitspost” ili “blitsbriv”) već su se raširile i počele koristiti među govornicima jidiša.

Neke druge riječi urednici su morali osmisliti od samog početka, a pri tome su

se savjetovali s rječnicima drugih jezika, poput njemačkog, francuskog ili poljskog, jer su željeli vidjeti koja rješenja su drugi jezici pronašli za neke engleske riječi koje su postale gotovo univerzalne.

A ponekad su se u osmišljavanju riječi koristili svojim iskustvima. Tako se Gitl Schaechter-Viswanath (53) prisjetila kako je njezina sestra Rukhl, danas urednica “Forvertsa” lista na jidišu, kao trogodišnjakinja svoje japanke nazivala “fingershikh” (“cipele s prstima”) zbog toga što se svi nožni prsti jasno vide u japankama. I tako je ova riječ ušla u englesko-jidiš rječnik.

Surogat majka se na jidišu kaže “bim-kem-mame”, a autizam je postao “oytizm”. Što se tiče smartphonea ili pametnih telefona, urednici su se odlučili za zanimljivo rješenje — “klug-mobilke” — u ovoj se

riječi koristi jidiš riječ “klug” što znači pametan, te engleska riječ “mobile”.

Prije desetak godina neke su ankete pokazale da oko 150.000 Amerikanaca kod kuće govori jidiš. Većina tih govornika živi u području New Yorka i radi se uglavnom o pripadnicima ultra-ortodoksnih židovskih zajednica.

Osim njih, jidiš još koriste i preživjele žrtve Holokausta, te ponekad njihova djeca. Na nekim sveučilištima u SAD-a može se studirati jidiš, a postoji i oni koji očuvanje jidiša smatraju svojom životnom misijom.

I zato ako možete posjetite barem “a bis-sel” (malo, kratko) svoju “bubbe” (baku), uživajte sa svojom “mishpocheh” (obitelj) čak iako je malo “meshuggeneh” (luda).

KADA SU MEDICINSKE SESTRE U DETROITU UČILE JIDIŠ

PIŠE: F. C.

Obavijest o tome da Amerikanci uče francuski ili Francuzi španjolski i nije nešto što će privući pažnju ljudi. To je normalna stvar, dio obrazovanja, dio važnosti poznavanja i učenja stranih jezika a time i drugih kultura. Ali s druge strane, vijest o tome da nežidovi uče jidiš uvijek privlači pažnju.

Tridesetih godina 20. stoljeća u Detroitu jedna je skupina nežidovskih medicinskih sestara učila jidiš. Ova neobična priča počela je kada je Helen Shaw, Kanađanka koja je radila u jednoj klinici, shvatila da većina njezinih pacijenata

govori jidiš, jezik koji u tom trenutku nije govorio nitko od zaposlenih na klinici. Odlučila je nešto napraviti te je uskoro organiziran razred u kojem je 11 medicinskih sestara, uglavnom irskog, škotskog i talijanskog podrijetla, učilo iz udžbenika za djecu “Yidish Far Onfangers” (Jidiš za početnike). S obzirom da se radilo o udžbeniku namijenjenom djeci, u njemu nije bilo riječi koje su bile potrebne medicinskim sestrama u njihovom svakodnevnom radu s pacijentima. Zbog toga su učenice napravile svoj udžbenik prema kojem su učile.

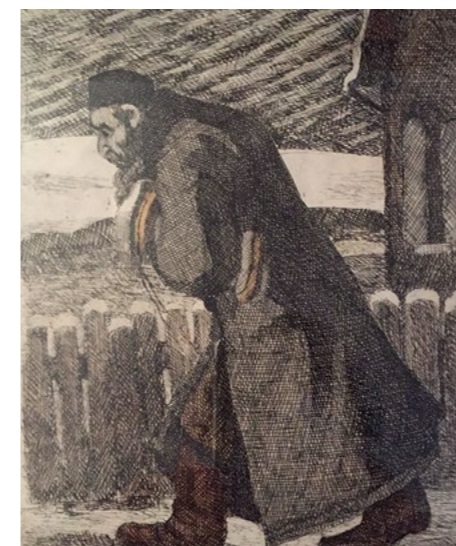
Neke od tih Krankn-shvesters su kasnije nastavile studirati medicinu. Neke su postale heybamen — babice. A možda

je jedna od njih postala i učiteljica jidiša... Zašto se ljudi odlučuju učiti jidiš? Kada biramo strani jezik koji želimo naučiti motivacije su vrlo često praktičnoga tipa: sviđa nam se određena zemlja pa i njezin jezik, želimo putovati i komunicirati s ljudima, želimo živjeti i raditi u nekoj stranoj zemlji ili slično. Ljudi koji odluče učiti jidiš obično to rade iz tri razloga: netko u njihovoj obitelji govori ili je govorio jidiš, pa je to dio obiteljske tradicije, osoba se želi povezati sa svojim židovskim identitetom a ne želi učiti hebrejski a treći razlog često je vrlo prozaičan: ljudi uče jidiš a ustvari ne znaju zašto. U svakom slučaju, učenje jidiša spriječit će njegov nestanak...

LADINO — JEZIK SEFARDA

PIŠE: VESNA DOMANY HARDY

Kad je početkom 20-tih godina prošlog stoljeća moja sekularizirana Aškenazi baka sa svojim bosansko-sefardskim suprugom doselila iz metropole kakva je bila Budimpešta u tada još vrlo orijentalno Sarajevo, našla se u kasabi usred mnogobrojne ortodoksne židovske obitelji čiji članovi nisu međusobno komunicirali na bosanskom ili njemačkom, već su govorili ladino, odnosno judeo-španjolski, njoj potpuno nerazumljiv jezik. Nije teško predočiti kulturni šok kakav je jedna modernizirana Mađarica proživljavala u toj arhaičnoj sredini. Od Austrougarske okupacije 1908. u Bosnu su iz Srednje Europe doseljavali, uglavnom vođeni poslom, aškenaski modernizirani Židovi, dok je sefardska, starija zajednica bila još jako živa. Njeni mlađi pripadnici s

FOTOGRAFIJA: TOMISLAV KRIZMAN, SARAJEVSKI ŽIDOV, 1910.

novim su se vremenom modernizirali i okupljali po kulturnim društvima, posebno “La Bevolencije”, udruge koja je promovirala njihovu tradiciju, ladino jezik, glazbu i kulturu. Tragovi njihovog postojanja zabilježeni su u književnosti, a posebno njihova muzička tradicija u vidu balada i romansi čija se popularnost do danas nije umanjila.

Kad je 1941. godine, po nacističkoj okupaciji Kraljevine Jugoslavije, bano vina Bosna potpala pod NDH, ustaše su odmah započeli s hapšenjima, pogubljenjima i deportacijama Židova u koncentracijske logore koji su već djelovali u Hrvatskoj. Samo od naše obitelji koja je govorila ladino, a u kojoj se našla 1922. moja aškenaska baka, 35 njih sa sarajevskih Bjelava stradalo je uz tisuće drugih u Jasenovcu, Đakovu i Gradiški. Strašnim genocidnim zločinima ustašama je pošlo za rukom gotovo izbrisati jednu staru kulturu. Dok su isto tako iz Srbije, Grčke i Makedonije stotine tisuća sefardskih Židova završili u logorima, jedino su Bugari i Albanci odbili slijediti nacistički program uništenja svojih židovskih sugrađana. Turska neutralnost u ratu poštjedla je Židove u toj zemlji od sudbine europskog židovstva, premda nisu bili pošteđeni antisemitskih progona.

Sve do tog rata ladino je bio živ, svakodnevni jezik mnogobrojnih židovskih zajednica mediteranskog okružja koje su nakon progona iz Španjolske i Portugala od kraja 15. i kroz 16. stoljeće, našle utočište u Maroku, Tunisu, Egiptu, na jugu

Francuske, nekim talijanskim gradovima, a najviše njih diljem Balkanskog poluotoka gdje im je tursko carstvo pružalo dobrodošlicu. Prirodno je da su progananci iz kulturno razvijenijih sredina predrenesansne Španjolske ponijeli sa sobom tradiciju jedne stare kulture, običaje, poeziju, melodije i naravno svoj izvorni jezik. Postoji filmska dokumentacija o životu Sefarda u arhivi muzeja Alberta Khana u Parizu, jer je on dokumentirao život tih zajednica prije samog početka Prvog svjetskog rata.

U početnoj fazi izgnanstva, dok još nisu potpuno osiromašili, među njima su još bili neki visoko obrazovani prognanici školovani pod utjecajem humanističkih ideja u okviru kojih Židovi s Iberijskog poluotoka nisu zaostajali u produbljivanju znanja i doprinosu ukidanju srednjovjekovnih duhovnih stega, posebno na području medicine, ali i ostalih znanosti. Do kraljevskog edikta o izgonu 1492., u staroj domovini bilo im je dostupno obrazovanje na poznatim sveučilištima na kojima su i neki znameniti Židovi bili predavači. Kada se uzme u obzir mukotrpan težinu života koji ih je zadesio u potpuno drugačijim i uglavnom zaostalijim sredinama, gdje su, sve do kraja trajanja turskog carstva, bili “dimi”, nemuslimanska manjina mnogo teže oporezovana od muslimanskog stanovništva, očuvanje jezika i kulture stare domovine bilo je presudno za njihovo održanje.

Može se reći da je za očuvanje njihovog jezika kroz kasnija stoljeća prvenstveno

zaslužna grupa obrazovanih pojedinaca od kojih su neki u 16. stoljeću preveli s hebrejskog Petoknižje u Istanbulu (tiskano 1547.) a potom Bibliju u renesansnoj Ferari (1553. tiskanu u Veneciji pod pokroviteljstvom Done Grazie Nasi). Njihov znalački trud na važnim prijevodima bitan je za Sefarde, jer je zahvaljujući tome sačuvan ladino kao jezik liturgijske, a time i svakodnevne upotrebe.

Bosanski romanist Kalmi Baruh, koji je djelovao između dva svjetska rata, smatra da su ovi prijevodi bili od presudnog značenja za razvoj sefardske pismenosti. Za prevoditelje Biblije u Ferari, Duarte Pinela i Abrahama Usuque, Baruh smatra da su podarili najveći spomenik sefardskoj kulturi na području knjige, pa o tome piše 1923. u Beču, u eseju "O jeziku i knjizi Sefarda", objavljenom u zagrebačkom židovskom časopisu Gideon: "Gotovo je izlišno govoriti o značenju tog prijevoda za narod. Omogućiti narodu crpljenje najsjajnijih dobara ljudskog duha, dati mu na materinjem jeziku pouku za estetsko-moralni život, duhovno zblížiti na sve strane raštrkane Sefarde, to bijaše cilj učenih prevoditelja. Oni su revno slijedili hebrejski original ne zaostajući nimalo za ovim u bogatstvu izraza. Tim su prijevodima položeni osnovi za sve daljnje prijevode, koji po svojoj kvaliteti zaostaju sve više za prvim. Njihov vrsni prevodilački trud pridonio je očuvanju jezika i kulture Sefarda kroz stoljeća".

Po struci romanist koji je studirao u Beču, Kalmi Baruh i sam je bio bosanski Sefard, izdanak stare rabinske obitelji Baruh koja se sklonila od inkvizicijskih progona u turskom carstvu. U vrijeme kad je istraživao porijeklo i tešku stoljetnu povijest svog naroda, od Pirineja do turskih pokrajina i austrougarskih provincija, ladino kojim su govorili Sefardi na Balkanu, bio je njihova lingua franca bez obzira gdje živjeli. Kao romanist Kalmi se bavio istraživanjem

svog materinjeg jezika u Bosni, a posebno ga je zanimao psihološki odnos Sefarda prema Španjolskoj, ali i odnos španjolskih intelektualaca prema Sefardima koji su sačuvali jezik u istom obliku kakav se u Španjolskoj govorio u vrijeme njihova progona. S puno ljubavlju posebno se bavio proučavanjem romansi. O njegovoj ljubavi za tu vrstu poezije pisao je Ivo Andrić u eseju 1953., o tad pokojnom Kalmi Baruhu. Kao većina balkanskih Sefarda Kalmi nije preživio Holokaust. Umro je 1945. u Bergen Belsenu od tifusa, upravo kad su logor oslobađali Britanci.

Andrić je s Baruhom proveo zimu 1928. i 1929. u Madridu odakle su zajedno posjetili Segoviju: "Segovija nije za njega bila samo istorijska i estetska senzacija nego nešto što je vezano za njegovo djetinjstvo, za svakodnevni život zajednice, kojoj je pripadao. On se sjećao romana koje je slušao u djetinjstvu. U njima je nekim avetinjskim, a ipak stvarnim životom, okamenjena stara Španjolska, plakale su djevojke i prolazili gradovima aragonski vitezovi."

Mali broj balkanskih Sefarda preživio je užase Drugog svjetskog rata. Od onih

FOTOGRAFIJA: NEKI DISKOVI SEFARSKIH ROMANSA

malobrojnih koji su preživjeli mnogi su po osnutku Države Izrael tamo odselili. Ladino je govorilo sve manje ljudi, većinom je ostao jezik unutar obitelji kojim se govorilo "da nas djeca ne razumiju". Izumiranje jedne stare kulture preživjele su romanse, najpoetičniji dio te kulture.

Njihov je utjecaj oplodio melos i općenito muzičku kulturu okolina u kojima su živjeli. Npr. ako ste ikad slušali portugalski fado, ne bi bilo teško napraviti poveznicu s melankolijom bosanskog sevdaha. Danas su još ponegdje živi stari ljudi koji govore ladino, ali i njih bi se moglo na prste izbrojiti. Jer što nije postignuto u Drugom svjetskom ratu, dovršeno je u nedavnijem, kad je iz opsjednuto Sarajeva bilo prisiljeno pobjeći desetine tisuća njegovih stanovnika, među njima i ionako već malobrojni sarajevski Židovi.

Od prije nekoliko godina londonski časopis za židovsku kulturu Jewish Renaissance u svakom broju objavljuje dodatak od 7 stranica pod naslovom "Sefardska renesansa", u kojem se usredotočuje na svijet Sefarda u Ujedinjenom Kraljevstvu i svijetu. Objavljuju se razgovori s Židovima iz Sudana, Maroka ili Egipta i priče iz njihove bogate tradicije uz napise o starim židovskim kulturama kroz cijeli muslimanski svijet. Zatim su tu glasovi mladih Sefarda ili prikazi sefardskih zajednica od Šangaja do Bukare i Venezuele.

Do prije nekoliko godina u istanbulske listu "Šalom", glasilu tamošnje židovske zajednice još je izlazio dodatak na ladino. Ladino stranicu lista uređivala je tada devetasetogodišnja energična Klara Perahya, autorica nekoliko rječnika i knjiga poslovice iz riznice judeo-španjolskog.

NAPOMENA:

Neke podatke i citate koristila sam iz knjige "Kalmi Baruh: Izabrana djela, izd. Svjetlost, Sarajevo 1972."

PJESME NA LADINU NA SKUPU LIMMUD EX-YU 2018.

PIŠE: DR.SC. SIMONA DELIĆ

Kada sam nedavno pažljivo pročitala rukopis koji mi je poklonila gospođa Bjanka Auslender, pripremajući referat za skup Limmud ex-Yu u Vrnjačkoj Banji u prosincu, iznenadila sam se iznova ljepotom ladina ili židovsko-španjolskog jezika. Govornici skupa uglavnom su bili zakupljeni temom antisemitizma u Europi, smjenom generacija ili memorijalnim spomenicima i ritualima sjećanja na žrtve Holokausta. A upravo to jednim dijelom predstavlja i ovaj rukopis s obzirom na velike žrtve koje su podnijele obitelji Levi i Auslender, pa i suprug kazivačice ovih lijepih pjesama na ladinu, Eliezer Levi, profesor grčkoga u jednoj sarajevskoj gimnaziji do početka rata. Gospođa Batševa Levi kazivala je ili pjevala na ladinu, u lijepom multikulturalnom Sarajevu prije rata romance i kazivala poslovice, koje i danas mogu plijeniti pozornost ne samo znanstvenika, nego i svih zainteresiranih za taj fenomen hibridnosti jezika.

Španjolski jezik, jedan od najmnogoljudnijih jezika na svijetu, u svojoj povijesti, naime, razvio je i jednu posebnu inačicu jezika koji je, nakon odlaska Sefarda iz Španjolske 1492. našao mjesto i u djelima pisaca tzv. Zlatnog vijeka španjolske književnosti, i to baš u obliku pjesama-romanci koje su ostavile nadu da će se Sefardi jednom vratiti u Španjolsku i nastaviti njegovati taj lijepi jezik i obi-

FOTOGRAFIJA: PJESME NA LADINU NA SKUPU LIMMUD EX YU 2018.

čaje povezane sa židovskom kulturom i tradicijom i multikulturalnim sretnim životom u galjutu, daleko od Izraela. Sve se pjesme u ovoj zbirci lako mogu shvatiti jer u svome vokabularu u lijepim šesnaestercima nižu ogromno blago riječi, kao što se obično i opisuju u lingvističkim priručnicima, primjerice u Rafaela Lapese. Ako riječi usporedimo s glazbenim notama, zazvonit će, pročitamo li ih naglas, ponajviše riječi na španjolskom, koje nisu iskvarene, samo su "zaledile" svoj leksik i sintaksu, zatim hebraizmi, posuđenice iz hebrejskog jer je obitelj Levi bila jako religiozna. Tu su i posuđenice iz talijanskog, pa turskog, a zatim i slavizmi, posuđenice iz hrvatskoga i srpskoga, a veći dio zbirke sastavljen je od pjesama sevdalinskog tipa na srpskom i hrvatskom, koje bruje i zvone pored rukoveti pjesama na ladinu. Tako je na ladinu zabilježena romanca "La Creación", koja je naprosto lijepa i interesantna i bez svoga spekulativnog

i religioznog karaktera, "Las tablas de ley", obje romance religioznog karaktera koje su inače rijetke tipološki u cijelom sefardskom romanceru, istočnosefardskom i zapadno-sefardskom, iako su ovdje jezično jako pitke i lako razumljive. I fragment pjesme koja nalikuje romanci "Vos labraré un pendón" također je lako razumljiv za poznavatelje španjolskog jezika ili romanskih jezika. Možda u tome i leži razlog popularnosti romanci jer su lako razumljivi "čokoladni bomboni" uglavnom ljubavne i obiteljske tematike. Ni ova zbirka nije iznimka u nizanju lirske fragmenata inače jako popularnih sefardskih romanci.

Istočno-sefardski romancero karakterizira ta hibridnost i kulturološka mješavina Istoka i Zapada, dok zapadno-sefardski romancero zna posuđivati od židovsko-marokanskog arapskog tzv. "haketije". Steče se dojam da je tzv. književnost na ladinu i uopće jezični svijet

na latinu u Izraelu i drugdje pod jakim utjecajem religiozne književnosti, poput “jezika za osnivanje obitelji”, ali i da je jako društveno-statusno obilježen. Vjerujemo da nije puno drukčije niti s pjesmama primjerice Luke Ilića Oriovčanina, u odnosu na bajke Ivane Brlić-Mažuranić: u pitanju su nijanse!

Ova zbirka Batševe Levi svakako zaslužuje da bude objavljena u cijelosti jer je ne samo vrijedan spomenik belle époque razdoblja, nego i vrijedan lingvistički spomenik. U svakom slučaju, ladino je danas izraz ogromnog životnog vitalizma njegovih govornika, sredstvo kojim Sefardi u Izraelu i u galjutu izražavaju svoje emocije, pišu pjesme, pa

čak i romane ili recepte. Možemo samo zaželjeti da i ta alternativna ženska i muška supkultura zapisivanja romanci na latinu, koja se prenosi s generacije na generaciju, zaživi (u Izraelu sigurno), ali i drugdje. Za akademsko poznavanje ladina potrebno je dobro poznavanje španjolskog jezika, kao i njegove povijesti, pa su govornici gotovo akademici jezika, ali potrebno je, možda još i više, i njegovanje od djetinjstva “svakog pogleda” u neku riječ ili pjesmu s kojima se jezik prenosi generacijski, najviše uz pomoć roditelja, poglavito majke, ali i oca.

Ladino me pomalo podsjeća na kompoziciju “Lágrima” Francisca Tárrege, španjolskog kompozitora iz 19. stoljeća.

U obliku A-B-A kompozicija kao da u prvom E-durovskom tonalitetu priča o strašnoj srednjovjekovnoj tragediji Židova o kojoj je pisao Yitzah Baehr u dva debela toma. Zatim u e-molu kao da optimističnije nešto konstatira da je situacija bila bolja u razdoblju renesanse, da bi se zatim opet vratila na početak, nažalost na ono što je bio proročki predtakt užasnom debaklu multikulturalizma drugoga svjetskog rata. Potreban je oprez u njegovanju tih bisera mudrosti da se zlo nikada više ne ponovi. Riječi su kao i glazba stupovi te obnove!

SI NON AGORA, KUANDO?

Pokušavate pronaći smisao u svemu što se događa oko vas i čini vam se da je svijet poludio? Naši sefardski preci ostavili su nam neke mudre izreke koje bi vam mogle pomoći.

1. *Las anyadas non azen sezudos, eyos non azen ke viejos.*

Godine (koje prolaze) ne čine ljude mudrijima, već samo starijima.

2. *Un anyo mas, un sehel mas*

Još jedna godina, još malo mudrosti.

3. *En el paiz de los siegos, el tuerto es rey.*

U zemlji slijepaca, onaj koji vidi na jedno oko je kralj.

4. *Korason del rey en mano del Dio.*

Kraljevo srce je u rukama Boga.

Las anyadas non azen sezudos, eyos non azen ke viejos.

The years [that pass] don't make people wise, they just make them old.

FOTOGRAFIJA: SI NON AGORA, KUANDO?

7. *Todos los dedos de la mano no son unos.*

Svi prsti na ruci nisu isti. (Svatko od nas je različit, različitost je dio života)

8. *Si non yo para mi, ken para mi i si non agora, kuando?*

Ako ja nisam na mojoj strani, tko će biti na mojoj strani? I ako ne sada, kada? — Hillel

9. *En dia de luvia pensa en el prove; el tambien tiene frio.*

Na kišni dan misli na siromašnog čovjeka, i njemu je hladno.

10. *Kuando se eskurese es para amanecer.*

Kada je vani mračno, to je zbog toga što će uskoro svanuti.

“GUSLAČ NA KROVU” PONOVRNO NA JIDIŠU U NEW YORKU

PIŠE: J. C.

Jedan od najomiljenijih brodvejskih mjuzikla svih vremena, mjuzikl “Guslač na krovu” nedavno je dobio novu adaptaciju i to na jidišu. Nacionalno židovsko kazalište Folksbiene u New Yorku odlučilo je napraviti 2018. godine novu produkciju mjuzikla koji je svoju premijeru doživio 1964. na Broadwayu.

Iako se mnogima činilo da izvođenje poznatog mjuzikla na jidišu možda nema smisla, nova verzija “Guslača na krovu” doživjela je veliki uspjeh i do sada ju je pogledalo više od 40.000 gledatelja, a kazališne izvedbe su rasprodane.

Originalnu brodvejsku produkciju ovog mjuzikla napisao je Joseph Stein a temelji se na poznatim pričama Solomona Naumovicha Rabinovicha, poznatijeg pod pseudonimom Sholem Aleichem. U originalu Aleichemove priče su napisane na jidišu a izvođene su na tom jeziku još davnih dana. Mjuzikl “Guslač na krovu” temelji se na romanu Sholema Aleichema “Tewje der Milchiger”, originalno objavljenom na jidišu 1894. godine. Radnja se odvija u Anatevki, izmišljenom štetlu u carskoj Rusiji. Glavni lik Tevje bori se sa svakodnevnim životom, siromaštvom, pogromima i u svemu tome nastoji sačuvati židovske tradicije te često dolazi u sukob sa svojim kćerima s čijim se odabirima budućih supruga ne slaže. Tevje često ističe važnost tra-

dicija i ponavlja da bi bez svojih tradicija Židovi bili nesigurni baš poput “guslača na krovu”. Sholem Aleichem vjerno je dočarao židovski život u štetlu, s brojnim nezaboravnim likovima koji u čitateljima i gledateljima bude emocije.

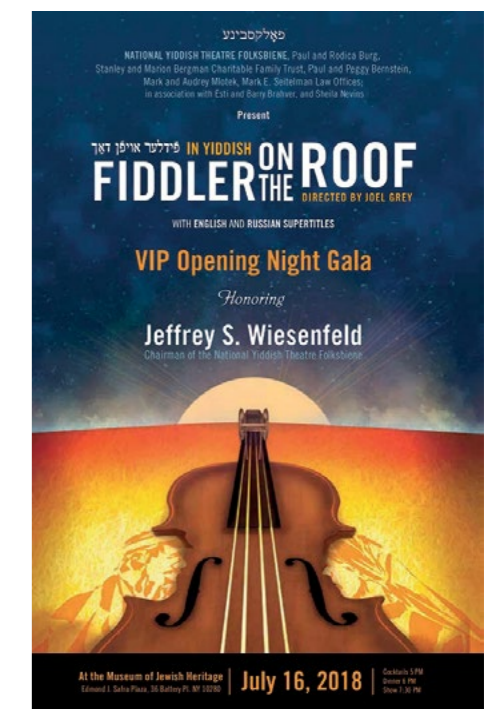
Godine 1919. “Tevje, mljekar” izveden je prvi puta u New Yorku u Kazalištu Yiddish Art, samo nekoliko godina nakon smrti Sholema Aleichema. Predstava je bila rasprodana 16 tjedana uzastopno, ali tada je u New Yorku bilo puno više onih koji su govorili jidiš nego što je to danas slučaj.

Hit predstava na jidišu tada je počela putovati po SAD-u i Europi. Film “Tevje” također na jidišu snimljen je 1939. godine, ali ta se verzija razlikuje od originala i u njoj Chava, jedna od kćeri glavnog lika, ima drugačiju sudbinu. Čak je i povijesna brodvejska verzija mjuzikla — kasnije ovjekovječena filmom iz 1971. godine — već izvođena na jidišu. U kazalištu Haibmah u Tel Avivu “Guslač na krovu” je izvođen na hebrejskom i na jidišu.

Nova verzija na jidišu ganula je mnoge i američki novinari navode kako vrlo često publika plače i to ne samo tijekom tužnih dijelova ovog mjuzikla. Vjerojatno je ova predstava izazvala razna sjećanja i dirljive emocije upravo zbog toga što se izvodi na jidišu, te zbog toga ima i posebnu težinu.

A zbog velikog interesa publike, ova hit predstava se početkom 2019. godine seli na off-Broadway u kazalište Little Shubert, gdje će čudesni svijet Sholema Aleichema još jednom oživjeti pred publikom.

Redatelj Norman Jewison mjuzikl je 1971. godine prenio na filmsko platno, a glavnu ulogu u filmu “Guslač na krovu” briljantno je odigrao glumac Chaim Topol.

FOTOGRAFIJA: “GUSLAČ NA KROVU” PONOVRNO NA JIDIŠU U NEW YORKU

IZGUBLJENE PJESME NA JIDIŠU U NOMINACIJI ZA NAGRADU GRAMMY

PIŠE: F. C.

Tijekom oštih borbi koje su tijekom Drugog svjetskog rata vodile snage tadašnjeg Sovjetskog Saveza protiv nacista, jedan je Židov iz Odese napisao pjesmu na jidišu u kojoj se ismijavao s neuspjelim Hitlerovim pokušajem da preuzme kontrolu nad ukrajinskim bogatim resursima ugljena i plina.

“Na visokoj planini” naziv je pjesme Velija Shargordkog koja završava riječima “Njemačka je u problemu, Hitler je kaput!”

Satirična pjesma jedna od stotine koje je tijekom rata sakupio Moisei Beregovsky (1892.-1961.), rusko-židovski etnomuzikolog i stručnjak za jidiš. Beregovsky je vodio skupinu kolega i volontera kijevskog Ureda za židovsku kulturu, pri Ukrajinskoj akademiji znanosti.

Beregovsky i njegov kolega Ruvim Lerner (1912.-1972.) namjeravali su objaviti antologiju sakupljenih pjesama, što je ustvari bio nastavak njihovog rada na očuvanju židovskih narodnih pjesama te klezmer i jidiš glazbe.

Ali nakon rata suočili su se s oštrim Staljinovim antisemitizmom: Beregovsky je uhićen 1950. te osuđen zbog židovskog nacionalizma. U zatvoru je proveo pet godina a sovjetske vlasti zaplijenile su njegovu momentalnu zbirku. On i Lerner preminuli su vjerujući da je njihov dugogodišnji rad uništen.

Ali tada, nakon niza nevjerojatnih događaja, predivne izgubljene pjesme su pronađene i objavljene.

Album objavljen pod nazivom “The Lost Yiddish Glory Songs of World War II” nominiran je za uglednu nagradu Grammy među pet finalista u kategoriji svjetske glazbe. Ova čudesna muzika, spašena je iz zaborava zahvaljujući radu Anne Shternshis, profesorice i stručnjakinje za sovjetsku i jidiš kulturu na Sveučilištu u Torontu te Pavelu Lionu, muzičaru rođenom u Rusiji, koji djeluje pod pseudonimom Psoy Korolenko. Producent je Dan Rosenberg a za aranžman je zaslužan Sergey Erdenko, najveći ruski romski violinist.

Vrsni muzičari snimili su album s 18 pjesama, a uz CD nalaze se i tekstovi svih pjesama na engleskom i ruskom, kao i fascinantan materijal o njihovom porijeklu te fotografije iz arhiva.

Ali kako je ovaj nevjerojatno muzičko blago došlo do nominacije za Grammy? Anne Shternshis slučajno je saznala za postojanje ovog materijala kada je početkom 21. stoljeća istraživala Nacionalnu knjižnicu Vernandsky u Kijevu. U toj su knjižnici knjižničari u neoznačenim kutijama devedesetih godina 20. stoljeća pronašli zaboravljenu zbirku Beregovskog. Anne Shternshis je odmah shvatila da se radi o povijesnom i kulturnom blagu koje mora biti spašeno.

Prisjeća se da je bila šokirana pronađenim te je počela istraživati tisuće stranica požutjelih, djelomično oštećenih papira

na kojima su se nalazili tekstovi pjesama, neki rukom pisani. Iako je bila dobro upoznata s književnošću i muzikom iz razdoblja Holokausta, shvatila je da ne prepoznaje niti jednu jedinu pjesmu. Samo desetak posto pjesama sadržavalo je muzičke notacije.

Nakon toga u proces se uključio i Korolenko koji kaže da se radilo o “muzičkoj arheologiji”, te je počeo skladati ili prilagođavati melodije, oslanjajući se na popularnu ili narodnu muziku. Neke pjesme bile su jako teške — davale su žive opise masakra počinjenih u Babi Jaru ili drugim mjestima u Ukrajini.

Jedna pjesma zove se “Mames Gruv” (Grob moje majke) a govori o djetetu koje tuguje zbog smrti majke. Na CD-u ju je izveo Isaac Rosenberg, sin Anne Shternshis, koji je tada imao 11 godina.

Producent Rosenberg kaže kao često razmišlja o autorima pjesama od kojih je većina stradala tijekom Holokausta.

“Oni su smatrali važnim da pokušaju podijeliti sa svijetom svoje osobne priče, svoja upozorenja protiv nacizma i snove o boljoj budućnosti u slaboj nadi da će te priče netko jednom čuti”, rekao je Rosenberg.

FOTOGRAFIJA: IZGUBLJENE PJESME NA JIDIŠU U NOMINACIJI ZA NAGRADU GRAMMY

ČITATE LI ARAVRIT?

PIŠE: J. C.

Mir na Bliskom istoku možda još nije na vidiku, ali barem su hebrejski i arapski jezici pronašli kompromis. Izraelska tipografkinja i dizajnerica Liron Lavi Turkenich stvorila je stilizirani sustav pisanja Aravrit koji spaja dva drevna alfabeta, što omogućuje hebrejskim i arapskim govornicima da čitaju iste riječi na svojim jezicima i pismima. Turkenich se nada se da će Aravrit promovirati zajednički suživot Židova i Arapa u Izraelu ali i drugim dijelovima svijeta.

“Mislim da će Aravrit poslati poruku da smo svi mi ovdje, i da možemo jedni druge priznati i prihvatiti. To se odnosi na Židove i izraelske Arape, ali također i na Izraelce i Palestince te na Izrael i arapski svijet”, kazala je.

Liron Lavi Turkenich (32) inspiraciju za Aravrit dobila je gledajući prometne znakove u Haifi, gradu u kojem žive i Židovi i Arapi, gradu u kojem je rođena i u kojem je živjela većinu svog života. Prometni znakovi su na hebrejskom, engleskom i arapskom, a ona je tada odlučila napraviti kombinaciju hebrejskih i arapskih slova na način da im omogući “suživot”, kako to ona naziva. Počela je tako da je pregledala rad francuskog oftamologa Louisa Emilea Javala, koji je krajem 19. stoljeća otkrio da ljudi mogu čitati prilično dobro ako gledaju samo gornji dio latinskih slova. Uz malo eksperimentiranja, Turkenich je otkrila da isto pravilo vrijedi i za arapski — a sretnom slučajnošću, suprotno pravilo vrijedi za hebrejski. “U hebrejskom, većina onoga što karakterizira određeno slovo nalazi se u donjem dijelu. Kada sam provjerila

FOTOGRAFIJE: ČITATE LI ARAVRIT?

arapski jezik, otkrila sam da je u arapskom upravo suprotno”, objašnjava.

Na tom temelju počela je graditi Aravrit. Turkenich je kombinirala svako od 22 slova hebrejskog sa svakim od 29 slova na arapskom te stvorila alfabet Aravrit s 638 karaktera. Samoglasnici se koriste jer su potrebni zbog razumijevanja — ispod hebrejskih slova i iznad arapskih. Prije “puštanja u promet” Aravrit je isprobala kod svojih židovskih i arapskih prijatelja. Slova Aravrita mogu se kombinirati i pretvoriti u riječi ili rečenice. Hebrejski govornik u stanju je čitati donji dio riječi, a arapski govornik gornji dio. Naprimjer, na Aravritu se riječ “mir” čita “salam” na gornjem dijelu a “šalom” na donjem.

Otkako je 2012. diplomirala inženjerstvo, dizajn i umjetnost na sveučilištu Ramat Gan, Turkenich je razvila Aravrit u sustav pisanja. Uklopila je alternativne oblike slova u oba jezika — neka hebrejska slova ima drugačiji oblik kada se nalaze na kraju riječi — i spojila arapske elemente u tradicionalni stil kurziva. Turkenich često predstavlja Aravrit u Izraelu i svijetu.

Naravno u Izraelu pismo vrlo lako može postati političko pitanje. Hebrejski i arapski su jezici koji imaju svete korijene i ključnu ulogu identiteta u arapsko-izraelsko-palestinskom sukobu. Nedavno su neki izraelski ministri podržali nacrt zakona koji bi zemlji dao židovski status, a hebrejski bi postao jedini službeni jezik u zemlji. Ali Turkenich kaže da je njezin cilj nadgradnja jezika a ne njihovo poništavanje. Na Aravritu rečenice slijede gramatička pravila arapskog na vrhu i gramatička pravila hebrejskog na dnu riječi, odnosno slova.

“I hebrejski i arapski imaju nevjerojatnu povijesti. Ne smijemo ju izbrisati”, dodaje.

Ali Turkenich se ne zaustavlja na Aravritu. Nedavno je počela razvijati i nove znakove koje naziva Makeda, ime kojim Etiopljani zovu Kraljicu od Sabe, a taj bi novi sustav trebao spojiti amharska, hebrejska i latinska slova. Ona se nada da će to biti korisno izraelskoj vladi i dokumentima kojima se služi zajednica etiopskih Židova kojih u Izraelu ima oko 135.000.

ŽIDOVI U HRVATSKOM NOGOMETU

Gustav Deutsch, Željko Berger, Hinko Rosenberg, prof. Milan Graf, Vladimir Premrou, Pavao Kauders, Otto König

PIŠE: FREDI KRAMER

Najpopularniji zagrebački i hrvatski nogometni klub — Građanski — nakon 108 godina ostao je najveći i najpopularniji nogometni klub svih vremena, od 1911. do 2019. klub s najviše trofeja, reprezentativnih igrača, sjajnih rezultata i fenomenalnih sastava. Zagrebački Dinamo pravi je nastavak Građanskog samo pod drugim imenom. Baš po svemu ostalom: plavoj boji, igralištu, igračima, treneru Martonu Bukoviju, većini igrača koji su nastavili karijere u Dinamu kao Franjo Wöfl, Ivan Jazbinšek, Milan Antolković, Zvonimir Cimermančić, Branko Pleše, August Lešnik, Mirko Kokotović... As do asa! Igrači iz mlade generacije — Stjepan Bobek, Franjo Glaser, Franjo Šoštarčić, Miroslav Brozović i Florijan Matekalo — prešli su 1945. u beogradski Partizan.

U toj bogatoj povijesti najpopularnijeg zagrebačkog nogometnog kluba svoju su veliku ulogu odigrali židovski predsjednici — Željko Berger, Hinko Rosenberg, Vladimir Premrou i veleindustrijalac Gustav Deutsch, koji je djelovao od 1935. do 1941. godine.

Krajem 1910. obitelj Deutsch dobila je ugarsko-hrvatsko plemstvo s pridjevkom Maceljski. Bili su obitelj industrijalaca i

FOTOGRAFIJE: ŽIDOVI U HRVATSKOM NOGOMETU / VLADIMIR PREMROU

veletrgovaca, a bogatu i vrlo uspješnu djelatnost pokrenuo je Filip Deutsch osnovavši drvenu tvrtku. Filip je rođen u Zagrebu 16. ožujka 1825. gdje je i umro 6. svibnja 1919. Tvrtku je otvorio u rodnom gradu 1860. Bila je to skromna trgovina, koja se brzo razvila zahvaljujući naglom

razvoju i prerastanju grada Zagreba u trgovačko, industrijsko i kulturno središte.

U vrlo uspješnom poslovanju eksploatacije mnogih šumskih zemljišta, Filipu od 1875. počinje pomagati najstariji sin Vilim, tako da je firma dobila naziv “Filip Deutsch i sin”. Postupno su se u firmu uključila i dva Vilimova brata Benko i Albert. Kada se Filip počeo povlačiti i sve manje djelovati, popularno poduzeće dobiva ime “Filip Deutsch i sinovi”. Nakon što je, pak, iz tvrtke istupio Benko, pridružio se Vilimov sin Gustav, rođen u Zagrebu 29. siječnja 1882. Gustav je sa stricem Albertom upravljao tvrtkom.

Uspješno poslovanje proširili su na sve grane šumske proizvodnje i trgovine drvom. Vrlo brzo razvila se u jedno od najvećih proizvodnih i trgovačkih poduzeća hrastovine u srednjoj Europi. Članovi obitelji Deutsch postaju poznati i kao javni djelatnici. Tako je Gustav vicećnik Zagrebačke trgovačke komore i član Obraničkog suda, član Pomorskoga saobraćajnog odsjeka i član Odbora za uređenje zaklade bivše Komore za trgovinu, obrt i industriju.

Gustav Deutsch Maceljski dao je veliki doprinos zlatnom razdoblju Građan-

FOTOGRAFIJE: ŽIDOVI U HRVATSKOM NOGOMETU / GUSTAV DEUTSCH

skog, koje je trajalo do 1941. U klub ga je pozvao predsjednik, ujedno narodni zastupnik, dr. Josip Torbar. Kao dopredsjednik Građanskog, Gustav Deutsch preuzeo je organizaciju klupske i financijske djelatnosti, bio je čelnik i najveći donator i sponzor. Zagrebački “purgeri”, kako su ih u ono doba iz milja zvali, bili su sigurno najbolje plaćeni igrači u zemlji. Jedan od njegovih prvih poteza bilo je 1935. dovođenje trenera Martona Bukovija iz Budimpešte. Kao izuzetno sposobni poslovni čovjek Gustav Deutsch se povezo u ono vrijeme s najpoznatijim nogometnim menadžerom srednje Europe, Židovom Davidom Weissom, koji je ubrzo organizirao vrlo uspješnu turneju po Engleskoj i Škotskoj od 11. do 25. prosinca 1936. Ta turneja znatno je unaprijedila igru zagrebačkog nogometa jer su profitirali i igrači i izuzetno daroviti mađarski trener. U pet utakmica, igrajući s malim prekidima gotovo svaki dan od Liverpoola do Londona, plavi su uspješno prihvatili taj izuzetno moderan i efikasan stil igre. Vrativši se nakon englesko-škotske turneje, zagrebački nogometaši demonstrirali su WM sistem, koji su naučili od Engleza i bili bez konkurencije njegovi najbolji predstavnici u Kraljevini Jugosla-

viji. Takvom modernom, napadačkom igrom premoćno su osvojili prvenstvo Jugoslavije 1937. U najvažnijem derbiju tog prvenstva 25. travnja 1937. u Beogradu su svog dugogodišnjeg konkurenta, jaku momčad BSK-a, svladali s 4-0.

Momčadi BSK-a i Građanskog, poridane na centru prije utakmice, došao je pozdraviti predsjednik vlade Jugoslavije Milan Stojadinović. Razumljivo, očekujući pobjedu svoje momčadi. No, još se nije Stojadinović ni pojavio u svojoj loži na stadionu, a već je bilo 1-0 za Građanski. Gol je postigao August Lešnik. Momčad domaćina djelovala je zbunjeno i iznenađeno modernom i brzom igrom zagrebačkih nogometaša. Trener Bukovi našao je u svojim igračima najbolje protagoniste te brze i moderne igre, koju su na beogradskom terenu pokazali njegovi “đaci”. Taj prvi pogodak postignut je već u drugoj minuti, a Lešnik je s nova dva gola već u osmoj minuti doveo svoju momčad u vodstvo s 3-0! Četvrti gol postigao je u

FOTOGRAFIJE: ŽIDOVI U HRVATSKOM NOGOMETU / MILAN GRAF

drugom poluvremenu izvrsni pomagač, gospodar sredine terena, vrlo pokretljivi Branko Pleše.

Zagrebačka publika priredila je igračima Građanskog veličanstveni doček na zagrebačkom kolodvoru, a igrači su na ramenima oduševljenih navijača izneseni na Zrinjevac. Išlo se na prijem u Gornji grad. Priznanje su dobili ne samo domaći nogometaši, već i presretni Gustav Deutsch. Bilo je to priznanje i zahvalnost za veliku pomoć židovskih sponzora na čelu s najzaslužnijim Deutschom. Ali, i drugim sponzorima na čelu s Ottom Königom, vlasnikom tvornice čokolade Union. Njihov rad bio je nagrađen na najbolji način — osvajanjem naslova prvaka.

Građanski je postao i financijski najbogatiji klub u državi. Tehnički vođa momčadi bio je poznati violinist prof. Milan Graf, čovjek koji je svo slobodno vrijeme posvetio vođenju momčadi i suradnji sa sjajnim trenerom Bukovijem. Trio Deutsch, Bukovi i Graf stvorili su, svaki na svoj način, momčad za sva vremena. U klubu se igrački počeo sjajno razvijati vratar Franjo Šoštarčić, koji je 1945. otišao u beogradski Partizan, kao i Miroslav Brozović, Stjepan Bobek, Franjo Glaser i Florijan Matekalo. Među juniorima Građanskog igrao je i čuveni Branko Zebec koji je također igračku karijeru nastavio u Beogradu.

Milan Graf dao je veliki doprinos zagrebačkom glazbenom životu, kao komorni glazbenik, promicatelj hrvatske glazbe i sjajni organizator. Sportom se počeo baviti u rodnoj Koprivnici 1906. kao 14-godišnjak igrajući nogomet u Đačkom športskom klubu. Kao student Konzervatorija u Beču igrao je za Rapid, a 1912. položio je ispit za nogometnog suca i postao član Austrijskog sudačkog kolegija te prvi međunarodni sudac iz Hrvatske.

Nakon povratka u Zagreb 1919. godine, sa Židovom Pavom Kaudersom i An-

tom Pandakovićem, osnovao je Stručnu organizaciju nogometnih sudaca, koja se razvila u Savez nogometnih sudaca Hrvatske. U to vrijeme postaje član I. Hrvatskoga građanskog sportskog kluba u kojem je godinama bio vođa nogometne sekcije, tajnik za međunarodne poslove. Sudjelovao je vrlo angažirano u osnivanju Hrvatskog nogometnog saveza 1919. godine, a kada je taj pretvoren nakon 10 godina u Jugoslavenski nogometni savez, s preseljenjem u Beograd, Graf je postao član njegovog Upravnog odbora. Bio je i član Jugoslavenskog olimpijskog odbora, također osnovanog u Zagrebu.

Graf je vodio jugoslavensku reprezentaciju na Olimpijskim igrama 1924. u Parizu. Autor je prve redovite sportske rubrike u zagrebačkom dnevniku "Novosti" te osnivač i glavni urednik tjednika "Športske novine" 1919. U Građanskom je godinama bio tajnik. Za svoj neumoran rad istaknuti violinist i sportski djelatnik uz brojna priznanja i nagrade primio je i počasnu plaketu Međunarodnog olimpijskog odbora.

Građanski u svojoj bogatoj povijesti nije nikada imao domaće trenere. Od početka do 1947. vodili su ga samo strani stručnjaci: Englez, Irac, Austrijanci, Mađari... Klub je imao poznate trenere, ali su u početku treninge vodili domaći igrači, uvijek najbolji među najboljima. Tako je bilo i 28. ožujka 1921. kada je na stadionu HAŠK-a u Maksimiru odigrana prijateljska međudržavna utakmica protiv Švedske. U momčadi reprezentacije Jugoslavije igralo je 10 igrača Građanskog: Vrduka, Ferderber, Schiffer, Gollner, Bažant, Rupec, Vragović, Granitz, Perška i Heinlein. Uz njih je bio i Červeny, igrač Concordije. Ulogu trenera obavljao je lijeva spojka, Karl Heinlein.

Židovi su sve do 1941. bili vrlo angažirani, bilo kao predsjednici, članovi uprava i (li) sponzori. Od brojnih primjera i istinskih anegdota istaknut ću samo humani

FOTOGRAFIJE: ŽIDOVU U HRVATSKOM NOGOMETU / ŽELJKO BERGER

i vrlo hrabri slučaj kad je reprezentativni vratar Franjo Glaser u prostorijama "purgerskog" kluba u Boškovićevoj 4 u Zagrebu tri godine osigurao smještaj za menadžera Davida Weissa i njegovu suprugu u jednosobnom komfornom stanu. Zanimljiva je bila reakcija ondašnjeg predsjednika kluba, Slavka Prevendara. Slavnom vrataru Franji Glaseru rekao je: "Ja sve vidim, ali ništa ne znam."

S time je rekao sve. Nije Glasera prijavio, ali ako bi došlo do policijskog saznanja, on nije ništa znao. A kada se osjetilo da bi Weiss sa suprugom mogao biti "otkriven", Franjo Glaser i trener Marton Bukovi sele ga u stan uz igralište Građanskog, u zgradi čiji je ravni krov bio malo gledalište koje je čuvar zgrade za nekoliko dinara iznajmljivao navijačima.

Gesta Franje Glasera bila je u tom slučaju vrijedna svakog divljenja. On se na taj način u ime svih igrača zahvaljivao uglednom menadžeru koji je 1936. organizirao povijesnu turneju u Englesku i Škotsku, gdje su zagrebački vrhunski

nogometaši brzo usvojili odlični sustav igre kojim su uspješno vladali godinama. Židovi, na čelu s Gustavom Deutschom, svojedobni predsjednici, bili su zaslužni da je plavi klub uz njih i njihovu pomoć imao pravo zlatno razdoblje u svojoj bogatoj povijesti.

Ako je bečki nogometni klub Austria židovski klub, Građanski je bio u mnogim razdobljima velike aktivnosti i vrhunskih rezultata klub prijatelj s austrijskim kolegama, s kvalitetnim brojem Židova u vodstvu kluba.

Prilikom gostovanja Građanskog u Beču 1938. zagrebačka momčad, opet zahvaljujući organizaciji Davida Weissa, posjetila je sa svojim vodstvom grob velikana austrijskog nogometa, Huga Meissla. Idući dan zagrebački nogometaši pobijedili su austrijsku reprezentaciju, slavni "wunderteam", s 2-1.

Da nije došlo do Drugog svjetskog rata i stvaranja NDH, Građanski bi imao godinama momčad za svjetske rezultate u svjetskom nogometu.

FOTOGRAFIJE: ŽIDOVU U HRVATSKOM NOGOMETU / HINKO ROSENBERG

PROMICATELJI AMERIČKE GLAZBE

PIŠE: DR.SC. IVAN BAUER

U gotovo svakom od dosadašnjih 20 predavanja govorio sam, između ostalih, o američkim skladateljima židovskih korijena i njihovim ostvarenjima u popularnoj glazbi i jazzu. U ovom, 21. predavanju, održanom 27. studenog 2018. na tribini Kulturnog društva "Miroslav Šalom Freiberger", govorio sam, međutim, vrlo sažeto doduše, o petorici američkih skladatelja koji nisu židovskih korijena. Ti su glazbenici svojim stvaralaštvom svakako zaslužili da im posvetim nekoliko cjelovečernih predavanja, ali time bih izašao iz tematskog okvira moga ciklusa "Od Gershwin do Dylana". Te je večeri, stoga, bio naglasak na ulozi židovskih umjetnika pera, dakle pisaca tekstova, u Americi ih nazivaju lyricists, u stvaranju i promociji glazbenog opusa ove petorice kompozitora. Šestero autora tekstova nesumnjivo je pridonijelo uspjehu kompozicija ovih skladatelja. Zato sam ovu glazbenu temu i nazvao "Promicatelji američke glazbe". O trojici tekstopisaca već je bilo riječi u mojim predavanjima, a troje sam predstavio prvi put. U prošlom, 20. predavanju govorio sam i o jednoj od bitnih sastavnica američke muzičke scene 20. stoljeća. To je "The Great American Songbook", vrlo prestižna zbirka najpoznatijih songova

iz pera američkih kompozitora koji su obilježili glazbenu epohu od 20-tih pa do 50-tih godina prošlog stoljeća. Nazivaju je i Zlatnom epohom američke glazbe. Sve skladbe koje sam za ovu prigodu odabrao integralni su i, rekao bih, neizostavni dio ove zbirke.

ISHAM JONES (ISHAM EDGAR JONES)
1894. – 1956.

Skladatelj, uz to vrstan band leader i jedan od pionira swinga, Isham Jones prve je muzičke poduke u djetinjstvu dobio iz violine, a s vremenom se razvio u sjajnog tenor saksofonista, pijanista i basista. Sa svojim prvim, dječjačkim sastavom svirao je u lokalnoj crkvi. Tijekom Prvog svjetskog rata u patriotskom žaru komponirao je skladbu "We're In The Army Now", koja se zatim našla na repertoaru američkih vojnih orkestara i u Prvom i u Drugom svjetskom ratu. Oformivši veliki plesni bend, gostovao je, često uz vokalne sastave, u hotelima i plesnim dvoranama, najprije u Michiganu i Pennsylvaniji, a zatim diljem SAD-a. Taj je orkestar ubrzo postao i jedan od komercijalno najuspješnijih jazz sastava dvadesetih i ranih tridesetih godina prošlog stoljeća. Od poznatih muzičara koji su svirali u

njegovu orkestru spomenuo sam dvojicu virtuozu iz ere swinga. To su bili klarinelisti Benny Goodman i Woody Herman.

GUS KAHN (GUSTAV GERSON KAHN)
1886. – 1941.

Lyricist s kojim je Isham Jones vrlo uspješno surađivao s obitelji je emigrirao u SAD 1890. Završivši srednju školu u Chicagu, Gus se zaposlio u jednom poštanskom uredu, ali je ubrzo primijećen

FOTOGRAFIJE: PROMICATELJI AMERIČKE GLAZBE / GUS KAHN

u kazališnim krugovima kao autor vrlo dobrih tekstova za vodvilj. U to je vrijeme već prijateljevao s Irom Gershwinom. Dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća surađuje s uglednim kompozitorima, među inima to su Vincent Youmans, George Gershwin, Jerome Kern i Harry Warren, pišući i tekstove za brodvejske mjuzikle i nekoliko muzičkih filmova. Gus Kahn i Isham Jones stvorili su nekoliko uspješnica. Njihova balada "I'll See You In My Dreams" poslužila je pedesetih kao naslov za Gusovu filmsku biografiju, u kojoj je Gusa glumio tada poznati glumac i zabavljač Danny Thomas, a njegovu suprugu Doris Day. Najpopularnija skladba Kahna i Jonesa svakako je "It Had To Be You", a otpjevali su je u duetu Barbra Streisand i Michael Bublé

VERNON DUKE (VLADIMIR ALEKSANDROVIČ DUKELSKIJ)
1903. – 1969.

Skladatelj ruskog podrijetla, kao vrlo talentirani dječacić, s 11 godina je primljen na Kijevski konzervatorij, gdje studira kompoziciju. Za boravka u Francuskoj komponirao je baletnu glazbu i dobio mnoga priznanja ne samo kritičara nego i glazbenih velikana. Posebno ga je cijenio Sergej Prokofjev. Većinu života proveo je u SAD-u. Veliki prijatelj braće Gershwin, Georgea i Ire, na Georgeovu sugestiju amerikanizirao je ime i prezime. Premda povremeno komponira i ozbiljnu glazbu, najpoznatiji je ipak po svojim ostvarenjima u njejoj popularnoj sestrici. Za neke je skladbe, primjerice za "Autumn In New York", uz glazbu napisao i tekst. Tekstovi dvaju Vernonovih songova koje smo te večeri čuli iz pera su autora o kojima sam već bio govorio u svojim predavanjima. "I Can't Get Started", na tekst Ire Gershwin, interpretirao je Rod Stewart, a skladbu "April In Paris", lyricista Yipa Harburga, jedan od glazbenih simbola

orkestra koji je vodio Count Basie, čuli smo uz glas Doris Day.

Tri kompozitora o kojima je zatim bilo riječi tijekom niza godina svoje su najveće uspjehe ostvarivali upravo u suradnji s piscima židovskih korijena. Dvojica su osvajala i nagradu Oscar za najbolju izvornu pjesmu, Academy Award for Best Original Song. Jednog od njih već sam bio spomenuo u prošlom predavanju.

JIMMY VAN HEUSEN (EDWARD CHESTER BABCOCK)
1913. – 1990.

Sa 16 godina promijenio je svoje prezime prema nazivu tada poznatog proizvođača košulja Phillips — Van Heusen. Sumnjam da su mu roditelji bili oduševljeni. U studentskim se danima sprijateljio s mlađim bratom kompozitora Harolda Arlena. Zahvaljujući preporuci starijeg brata, Van Heusen sklada glazbu za Cotton Club, noćni lokal u Harlemu, na glasu kod ljubitelja svirke swing bendova koje su vodili Duke Ellington i Cab Calloway. Pročuo se kompozicijama za nekoliko muzičkih filmova, a njegove je songove pjevao Bing Crosby. Pedesetih godina započinje suradnju s lyricistom o kojem sam prošli put detaljnije govorio. To je Sammy Cahn. Jedan od njihovih hitova, song "Ain't That A Kick In The Head?", otpjevao nam je Dean Martin. Van Heusen je osvojio četiri Oscara za najbolju izvornu pjesmu. Tri su na tekstove Cahna, pa se njih dvojica nalaze pri samom vrhu ljestvice osvajača te prestižne nagrade. Među njihovim najvećim uspjesima svakako su pjesme za diskografska izdanja Franka Sinatre. Stoga sam odabrao dva songa u interpretaciji tog sasvim iznimnog vokalnog umjetnika. Za prvi su Van Heusen i Cahn osvojili jedan od svojih triju Oscara. To je "All The Way". "Come Fly With Me" napisan je također za Franka

Sinatra i bio je naslovni song jednog od njegovih najpopularnijih albuma.

HARRY WARREN (SALVATORE ANTONIO GUARAGNA)
1893. – 1981.

Još je jedno veliko skladateljsko ime, Salvatore, a ubrzo Harry, rođen je u obitelji talijanskih doseljenika s jedanaestero djece. U dječaćkim godinama svojim se iznimnim glazbenim talentom isticao svirajući očevu harmoniku i pjevajući u crkvenom zboru. U doba nijemih filmova zarađivao je prateći na glasoviru zbivanja na ekranu. Stupivši u redove američke mornarice, inspiriran, čini se, novim ambijentom, počinje skladati songove. Warren je prvi od čuvenih američkih skladatelja popularne glazbe koji je pisao gotovo isključivo za film. Njegove su skladbe u vokalnoj ili instrumentalnoj verziji oplemenile više od 300 filmova, a osvojio je tri Oscara za najbolju izvornu pjesmu. Po stotinama uspješnica kojima je desetljećima osvajao američku i svjetsku publiku, sjetimo se samo "Lullaby Of Broadway" ili "September In The Rain", Harry Warren je svakako rame uz rame s drugim američkim glazbenim velikanom njegova doba. To je bio Irving Berlin.

MACK GORDON (MORRIS GITTLER)
1904. – 1959.

Neke pak od svojih najvećih hitova Warren je stvarao na tekstove ovog umjetnika pera. Kao četverogodišnjak doselio se s obitelji u New York, a mali Morris Gittler već kao dječacić postaje Mack Gordon. Prve nastupe na sceni zahvaljuje svome zvonkom dječaćkom sopranu. Vrlo duhovita osoba, izrazitog glumačkog talenta, u mladenačkim se godinama istaknuo nastupima u vodvilju, glumeći i pjevajući, a svojim je dosjetkama postao vrlo popularan i u

glazbenim krugovima. Među njegovim prisnim prijateljima bili su Frank Sinatra, Dean Martin i Sammy Davis Jr. Uočivši njegov literarni talent, engleski pijanist Harry Revel potaknuo ga je na pisanje tekstova i Gordon uskoro počinje surađivati sa sve to većim brojem skladatelja. Najznačajnija je svakako njegova suradnja s Warrenom. S njim je osvojio Oscara za skladbu "You'll Never Know". Tri pjesme koje sam ponudio publici djelo su Warrena i Gordona za muzički film "Sun Valley Serenade". Prvu među njima, "I Know Why", iz sentimentalnih razloga vrlo omiljenu među američkim vojnicima u Drugom svjetskom ratu, otpjevao nam je vokalni kvartet The Manhattan Transfer. Zatim je slijedila muzička priča o putovanju vlakom od njujorškog kolodvora do Chattanooga, grada na samoj granici saveznih država Tennessee i Georgia. Svima nama, vjerujem, dobro znana "Chattanooga Choo Choo" prva je u povijesti dobila uglednu diskografsku nagradu Gold Record, Zlatna ploča jer je 1942. prodana u milijun i dvjestotisuća primjeraka. Uz orkestar Glenna Millera "Chattanooga" su nam izveli Tex Beneke, Millerov tenor saksofonist vrlo ugodna glasa i vokalni sastav The Modernaires. Treći song iz ovog filma, "At Last", skladbu nekoć rado slušanu u izvedbi Millerovog pjevača imenom Ray Eberle, poslušali smo uz glas Ette James.

JIMMY MCHUGH (JAMES FRANCIS MCHUGH)
1894. – 1969.

Prve je poduke iz glasovira mali Jimmy dobio od majke. Glazbenu karijeru započeo je u ranim mladenačkim godinama u Bostonu, ali njegovih desetak skladbi ne postiže veći uspjeh. Neko je vrijeme radio i kao korepetitor u bostonskoj operi, a zatim kao pijanist, promovirajući skladbe Irvinga Berlina. Preselivši se

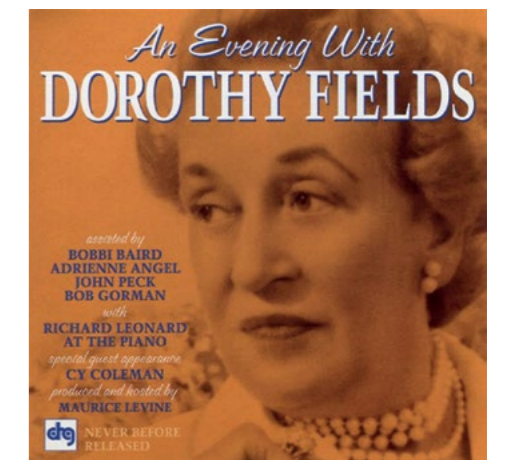
u New York, postaje menađerom jedne ugledne izdavačke kuće koja objavljuje nekoliko njegovih novih skladbi. Njegov prvi veliki uspjeh bila je glazba za brodvejski mjuzikl "Blackbirds Of 1928", u kojem su nastupali glumci i glazbenici isključivo afroameričkih korijena. Taj uspjeh on duguje i tekstovima osobe sasvim iznimnog književnog talenta, s kojom će zatim kreirati neke od svojih nezaboravnih uspješnica. To je bila

DOROTHY FIELDS (DOROTHY SCHOENFELD)
1904. – 1974.

Njen otac, Lew Fields, zapravo Moses Schoenfeld, židovski doseljenik iz Poljske, bio je prava vodviljska zvijezda, a sa svojim partnerom tvorio jedan od najpopularnijih američkih komičarskih parova. U srednjoj se školi Dorothy već mogla pohvaliti književnim uspjesima, njena je poezija objavljivana u lokalnim literarnim časopisima. Bila je i odlična košarkašica, istaknuvši se nastupima za svoj srednjoškolski tim. Posvetivši se pisanju tekstova na glazbene predloške, surađivala je s mnogim kompozitorima, među inima s Jeromom Kernom i Irvingom Berlinom. S Kernom je osvojila Oscara za pjesmu "The Way You Look Tonight". S bratom Herbertom napisala je libreto za mjuzikl "Annie Get Your Gun", na glazbu Irvinga Berlina, a posvećen legendarnoj Annie Oakley, osobi vrhunskog umijeća u gađanju puškom, kojom se ponosio čuveni "Wild West Show" Buffalo Billa. Najzapaženiji uspjesi Dorothy Fields ostvareni su u partnerstvu s McHughom. Kratku pričicu o tome započeo sam glazbenom najavom koju mnogi zacijelo pamte kao početak podnevne emisije Hrvatskog radija što slušateljstvo privlači već desetljećima — "Na sunčanoj strani ulice", "On The Sunny Side Of The Street", dakako u najpoznatijoj orkestralnoj verziji,

onoj benda koji je vodio Tommy Dorsey, ovog puta s vokalnim dionicama u izvedbi kvarteta The Manhattan Transfer. Sljedeća pjesma, "I Can't Give You Anything But Love", bila je veliki hit u mjuziklu "Blackbirds Of 1928" i vrlo često na repertoaru Deana Martina. I naposljetku, plod suradnje Dorothy Fields i Jimmyja McHugh bio je i song s kojim su raznježili mnogo zaljubljenih srdašce: "I'm In The Mood For Love", te večeri uz nezaboravne akorde mješovitog zbora The Ray Conniff Singers.

Zahvaljujući iznimnoj darovitosti, šestero pjesnika o kojima sam govorio ostvarilo je zavidne karijere u okvirima američke muzičke scene i prihvaćeno je s uvažavanjem i poštovanjem u američkom društvu i glazbenim krugovima bez i trunke predrasuda, toliko, nažalost, uobičajenih u nekim drugim dijelovima svijeta, zbog njihovih židovskih korijena. Svojim su literarnim umijećem ostavili neizbrisiv trag u američkoj glazbenoj kulturi 20. stoljeća.

FOTOGRAFIJE: PROMICATELJI AMERIČKE GLAZBE / DOROTHY FIELDS

“MOJ OTAC AMOS OZ OSTAVIO NAS JE S RIJEČIMA KOJE MIJENJAJU SVIJET”

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Prerani odlazak velikog književnika Amosa Oza ostavio je ogromnu prazninu i to ne samo u književnom svijetu. O Amosu Ozu često smo pisali u Ha-Kolu, pisali smo o njegovom životu, predstavljali prijevode njegovih djela, prenosili tekstove o nagradama koje je za svoj rad dobio. Jednom prigodom kada je bio u Zagrebu dao je i intervju za naš list. Sjećam se kako sam bila uzbuđena zbog susreta i razgovora s nekim čija su me djela i riječi promijenili. I sjećam se da mi je prva pomisao bila kako su veliki ljudi najčešće tako obični. Nekoliko godina kasnije, imala sam čast raditi i intervju s kćerkom Amosa Oza Faniom, kada je u Zagrebu predstavljen prijevod njihove zajedničke knjige “Židovi i riječi” (Fraktura).

Od Amosa Oza biranim su se riječima nakon vijesti o njegovoj smrti oprastali njegovi kolege, prijatelji, političari, a i oni koji ga nisu poznavali. Umjesto ubičajenog in memoriam, od Amosa Oza oprostio ćemo se predivnim tekstom koji je o svom ocu napisala Fania Oz-Salzberger, te — u skladu s temom ovog broja, a to su jezici — tekstom Amosa Oza o tome zašto voli hebrejski jezik. I za kraj, hvala Amosu Ozu na besmrtnošću djela koja je ostavio za sobom.

“Moj otac je umro a svi oni koji misle da je sa smrću Amosa Oza umrla i nada u Izraelu, nisu ga stvarno poznavali. Jer on je znao da ćemo mi nastaviti.

Moj otac je preminuo u petak. Samo napredniji ljudi umiru na Šabat. Sada razumijem da pisci trebaju preminuti u petak. Vijest o njegovoj smrti proširila se uoči Šabata, i tijekom tog dugog vikenda, u Izraelu i inozemstvu, deseci tisuća ljudi čitali su o mom ocu i čitali su njegove riječi. Pisac mora preminuti u petak. Kada sam imala četiri godine, otkrila sam da postoji smrt. Došla sam ocu i rekla da sam užasno prestrašena. Otac mi je odgovorio: Nemoj se bojati, jer kada ti odrasteš ja ću izmisliti nešto što će ljude spriječiti od umiranja.

Upravo to je rekao, tim riječima. Zamislite tu sliku: 25-ogodišnji otac koji razgovara na taj način je ustvari dječak iz pantere u podrumu, dječak iz priče o ljubavi i tmini. Taj dječak je odjednom postao otac. Moj. I neki ljudi će reći, potomtu koje se boji smrti ne biste trebali reći da će otac izmisliti nešto protiv smrti. Kao da riječi same mogu donijeti spas, potpuno i konačno ozdravljenje, ili barem kupiti vrijeme, odgoditi strah od smrti kod djeteta i odrasle osobe i starca i ušuškati ih u potpuno izmišljenu magičnu začaranost punu snova o budućnosti. (...) Neki su mislili da je politički optimizam koji je pratio Amosa Oza tijekom

većeg dijela njegova života, bio vrsta fantazije o svjetskom miru, o ljudskom društvu koje se stvarno može popraviti, i to knjigama i perom. Neki ljudi su odbacivali taj optimizam i čak ga se bojali, kao da je tvrdoglava nada u mir između Izraela i Arapa, i posebice između Izraelaca i Palestinaca, luda iluzija, izmišljotina i prolazna sjena u Platonovoj špilji.

A otac je inzistirao i rekao, čak i na kraju, pred kraj, da su muškarci i žene s vremenom postali bolji, kompleksniji i bolji (...). I otac mi je rekao: sve moralne instrukcije i Deset zapovijedi i dobre karakteristike mogu se sažeti u jednu zapovijed: nemoj nanositi bol. To je to. Nemoj nanositi bol. On je pokušavao ne nanositi bol, cijeli svoj život je to pokušavao, a ponekad nije uspio. (...) I zato se čini da je stvarno moguće teško raditi, ustati svakog dana u 4 sata ujutro i pokušavati nanositi što manje boli. Nanositi što manje boli, i pisati. Jer to je radio svakog dana od 5 sati ujutro, nakon šetnje, s crnom i plavom olovkom, (...) Bacio je čini na tminu tako da se ljubav može osloboditi, živio je čitav život zapleten u ljubavi sa svojom zemljom i ovom državom. (...) Tražio je za nas dublji cionizam, u kojem će ovdje biti ostvaren mir s Arapima.

Dobri i pametni muškarci i žene, rekao mi je mnogo puta, ovdje rastu i preuzet će kormilo ove države. Neočekivani ljudi, ljudi koji su tek nedavno stigli, ne oni koji traže slavu, doći će i odvesti nas

do mjesta gdje se tajno uzgajaju velike nade sutrašnjice. Ne optimizam. Nada. Optimizam ima bolje prognoze, nada je ostvarenje dubljih vrijednosti. Ova nada da će ovdje biti mir i da će ovdje biti pravda. (...)

To nije umirujući izum za dijete koje se boji mraka, to nije priča za odrasle. Ne, jer ovo je poziv na djelovanje, jer riječi mijenjaju povijest. Jednom smo promi-

jenili povijesti, očevi roditelji i roditelji moje ljubljene majke, i pioniri kibuca Hulda i drugi Židovi su hodali, veslali i doplovili ovdje iz raznih mjesta u kojima su živjeli, iz ralja zla, oni su promijenili povijest — i mi, možemo li živjeti ovdje i sada se nadati i djelovati?

Otac ne može čuti ono što sada govorim. On je bio vrlo sekularan Židov, a ni ja nisam osoba koja vjeruje, i ne mislim da on može čuti. Ali sigurna sam, potpuno

sigurna, da kima glavom (...)

Voljela sam ga dubinom duše i naše su duše bile slike. Većina vas to zna. Mislila sam da ću stajati ovdje i da neće više biti riječi, ali evo, još uvijek ih ima. Imamo riječi i riječi imaju snagu, i njihova snaga neće umrijeti. Otac nam je ostavio riječi. Riječi mogu mijenjati stajališta, riječi mogu mijenjati svijet. One ne umiru. Oče, hvala ti.”

DODIJELJENE NAGRADE NA 62. NAGRADNOM NATJEČAJU SAVEZA

Žiri 62. nagradnog natječaja za radove sa židovskom tematikom, koji tradicionalno već 62 godine organizira Savez jevrejskih opština Srbije, i ove godine je s uspjehom završio svoj rad.

Žiri koji su činili prof. dr Milan Ristiović, književni kritičar Bogdan A. Popović i književnik i profesor Filip David, donio je sljedeću odluku o radovima koji se nagrađuju:

I. NAGRADU — Ženi Lebl, dobio je rad: “GDJE JE OSTALO ŽIDOVSKO BOGATSTVO? OPLJAČKANO, IZNUĐENO — U SLUŽBI

OBNOVE ZEMLJE”, autorice Anne Marie Grünfelder, iz Zagreba, Hrvatska

II. NAGRADU, dobio je rad: “GALAKTIČKA JEVREJKA”, autorice Eve Ras, iz Beograda

III. NAGRADU dijele dva rada: “BIBLIJA JE BILA U PRAVU — ARHEOLOŠKI I DOKUMENTARNI DOKAZI NAVODA IZ BIBLIJE”, autora Arona Albaharija, iz Beograda i “DR NEHEMIJE SENFAJN — BIBLIOGRAFIJA ŽRTVE HOLOKAUSTA”, autora Miloša Damjanovića, iz Kosovske Mitrovice

Žiri je takođe donio odluku da se dva rada nagrade kategorijom Otkupa. To su radovi: “ČUDO U MAHALI IL KORTIŽ”, autora Abida Jarića, iz Zenice, Bosna i Hercegovina i “FINANSIJSKO STANJE JEVREJA UOČI HOLOKAUSTA I PLJAČKA JEVREJSKE IMOVINE NA PROSTORU NDH — STUDIJA SLUČAJA: ILOK I RUMA”, autora Radovana Sremca, iz Šida

Članovi žirija i Savez jevrejskih opština Srbije čestitaju autorima nagrađenih radova!

GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ | בטאון קהילת יהודי קרואטיה

